

איגרות חכמי איטליה

מספרות שבח רבי אברהם אבן-עזרא

כתביד Heb. 4 611 בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים מכיל ספריו של ר' בנימין ב"ר יעקב איספינוזה — איש תוניס¹, שישב רוב ימיו באיטליה וגמטר בליורנו בשנת תקל"ו (1776). כתב היד פותח בספר „בית העזר“, הוא פירוש על פירוש ר' אברהם אבן-

1 ע"י בכתב היד, בענין קריאת חי העולמים, דף כה, א: ועוד שאני עבדו שמשתי י"ב שנה ש"ץ בבית הכנסת הידועה לנו בעיר תונס יע"א; שם, דף כו, א: שכל מה שכתבתי בזה... אינו רק להליץ על הנוסחה שקבלתי מרבותי נ"ע בעיר תונס יע"א. ע"י עליו: ר' חיים מיכל, אור החיים, טראנקפורט א' מ. תרנ"א, עמ' 274.

ואעתיק כאן קטע מתוך דברי ההסכמה של „רבנן סבוראי הקבועים בבית מדרשו של המנוח כה"ר רפאל אירגאס ולה"ה“ בליורנו (יעקב חיים די קאשטרו ס"ט, אברהם שמואל ריקי ס"ט, יצחק חיים פרוסוליני ס"ט) על הספר „יסוד קיום“ לר' בנימין איספינוזה, דף כג, א: „מה אנו מה חיינו אנו יתמי דיתמי צעירי הצאן ליכנס לפנים ממחיצתנו לקיים ולאשר דברי הרב המחבר נר"ו גם כי דבריו אינם צריכים חיוק, אמנם ידענו כי כן ויצא מלתא דאין מסרבין לגדול ויפה כחו של ב"ן ימין שלנו הוא דאיהו עדיף מינן ובתברתו הנעימה אנו זוכים ללמוד תורה תמימה המשמחת לב ומאירת עינים לשקוד יום יום על דלתות השערים המצויינים בהלכה בית מדרשו של הגביר המפורסם בעל מדות טובות רודף צדקה וחסד דחיל ומוקי רבנן המנוח כה"ר רפאל אירגאס ולה"ה. וע"י גם בהקדמתו של ר"ב איספינוזה ל„גוה צדק“, דף ב, א: „הן אל לא ימאס תם וישר הולך צדקות דחיל ומוקי רבנן מגזע היחס ומאצילי בני ישראל איש חיל רב פעלים השוב לו ומטיב לאחרים וכמוהו לא היה לפניו כדאי הוא לסמוך עליו בשעת הדחק כפה"ר רפאל י' משה אירגאס תנצב"ה, כי שם ביתו בית המדרש קבוע בית ועד לחכמים ונתן לכל אחד בעין יפה די מחסורו אשר יחסר לו ודמיו עליו יטוש סלעין דיגרינן והבים מגמיד ולבנים סור"ש ה"ן להם תמידין כסדרן ומוססין כהלכתן הוא יחזיק במעווי יעשה שלום לי כדי שביעה והכל הולך אחר המעמיד הן צדיק בארץ ישולם שכר טוב לגפשו בעולם שכולו טוב וכולו ארוך ויקראו לפני ה' זכויותיו וירצה פעולתו כקרבן אשה. וגדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהן כי השאיר אחריה ברכה במנא דכשר לאכול פירותיהן והקצן קיימת לו לעולם הכל כאשר לכל סירכיה נקיס ואויל על ידי הגברת אשה גדולה במעשיה הכבודה וצנועה וכשרה מרת לאה תמ"א אשר היא כמצוה ועושה מחזקת בידי בכלל כל בעלי ההסגר יצ"ו אתה ה' תשמרה. ובסוף הספר, דף יט, א, מסיים ר"ב: „כה דברי יתוש נתוש כעטר לזוש עכו גרצע לרבנן ולתלמידהון ושותה בצמא את דבריהם החותם פה ליורנו יע"א בסדר וכטר על הבית ושהר שנת לבש"ר ענוים לפ"ק. ע"י על רבי רפאל אירגאס: מזרח ומערב ג (תרפ"ט), עמ' 258; ד"ר בנימין קלאר, רבי חיים אבן עזר, ירושלים תשי"א, עמ' יז; מאיר בניהו, מסעו של ר' חיים אבן עזר לארץ ישראל — הד המזרח, כרך ב (תשי"ג), גליון ה: הו א, לתולדות בית המדרש כנסת ישראל בירושלים — ירושלים, כרך ב (תש"ט), עמ' קכ-קכג.

עזרא לישעיה, תרי עשר, תהלים, משלי, איוב, חמש המגילות, דניאל, עזרא ונחמיה (דפים א"קה), שהמחבר סיימו בשלהי אלול תקל"ד בליוורנו, כפי שהוא אומר בדף קה, ב: „ופירשתי קצת מדבריו אני הצב"א [= הצעיר בנימין איספינוזה] שנת כי דרשי"ך [= תקל"ד] לעולם לא יכשלו בשלהי חדש אלול בעיר ליאורני יע"א". בהקדמה ל"בית העזר", שהבאתיה להלן, יוצא ר' בנימין איספינוזה בחריפות רבה נגד כל אלה הפוגעים בכבודו של ראב"ע ומבטיח להעתיק בספרו איגרות חכמי איטליה — ר' רפאל אשכנזי, ר' גמליאל מונציליסי (מונסיליס) ור' גד די לאקוילא — שבזמן „עמדו בפרץ הזוז" וגילו „חסידותו" של ראב"ע ו„עוצם חכמתו בדברי רז"ל".

איגרות אלו, שיש בהן עניין רב לתולדות ראב"ע ובייחוד להבנת פירושו על המקרא ולביבליוגראפיה של ספריו², באו בכתב היד בדפים קה, ב—קיו, א ואני מדפיסן כאן בפעם הראשונה.

מי הם בעלי האיגרות?

א. ר' רפאל אשכנזי, איש פירינצי, שתי איגרותיו נכתבו בשנת תק"ג: הראשונה אור ליד בניסן שנת התק"ג והשנייה ביום יא מנחם-אב תק"ג. ר' מרדכי שמואל גירונדי כותב עליו: „כמהר"ר רפאל אשכנזי מפירנצי הובא קונטרס ממנו בספר „יד מלאכי". ועי' „יד מלאכי" 3: „ולמען יאמנו דברי אעתיק בכאן מ"ש בענין זה לרחימ' דנפשאי החכם ונבון כמהר"ר רפאל אשכנזי גר"ו מעיר פירינצי יע"א".

אנו מוצאים אותו גם חתום על „תקנות חברת אוהבי תורה בפירינצי".

מר' בנימין איספינוזה ידועים לנו עוד: „ביאור על לשון הרמב"ם ז"ל פרק ה מהלכות כלי מקדש", שנדפס בסוף הספר „שיח יצחק" לר' יצחק נוניס ואיס', ליורנו תקכ"ו. ר"ב איספינוזה חתום כאן גם — יחד עם שאר „המאורות הגדולים הרבנים המובהקים בעיר ליורנו יע"א" (ר' מלאכי הכהן, ר' משה ב"ר שמואל הכהן) — על ההסכמה הראשונה, כן ידוע לנו ספרו החשוב „יסה נוף", ליורנו תקל"ג.

2 עי': ר' חיים יוסף דוד אוולאי, שם הגדולים, ערך רבינו אברהם ו' עזרא, שכתב: „הרב בנימין איספינוזה ז"ל עשה באור לפי הראב"ע לנביאים וכתובים ובהקדמתו מביא מ"ש הרב רפאל אשכנזי ורבני איטליה בכ"י שנתברר להם שתלמידיו של הראב"ע שלחו יד בפירושו והוסיפו מדעתם דברים אשר לא כן, וכל לשון שימצא בחומש ובנביאים שהוא מנגר לדברי רבותינו ז"ל איננו מהראב"ע עצמו רק תלמידיו בלי ידיעתו אחרי מותו שלחו יד והראב"ע וכסאו נקי, זהו תורף דבריהם, ואם כנים הדברים תנוח דעתנו".

תיאור מפורט של כתב יד נוסף בא בספרו של ד"ר מיכאל פרידלאנדער: M. Friedlaender, Essays on the Writings of Abraham Ibn Ezra vol. IV, London 1877, p. 248—251.

3 לפנינו ארבע איגרות: א, ג מאת ר' רפאל אשכנזי אל ר' גמליאל מונציליסי; ב מר' גמליאל מונציליסי אל ר' רפאל אשכנזי, תשובה על איגרתו הראשונה; ד — ר' גד די לאקוילא אל ר' אביעד שר שלום באוילה, בעל „אמונת חבמים".

4 גימטריא, טריאסטי 1853, עמ' 306.

5. ניריורק תש"ה, דף סב, א, סי' רפג (צילום של דמוס פרעמישלא תרל"ו).

6 עי': שמחה אסף, מקורות לתולדות החנוך בישראל, כרך ב, תל-אביב תרצ"א, עמ' רז—רה.

רפאל אשכנזי מעיד על עצמו שהיה "מהמחבין את דבריו" של ראב"ע, אשר מעולם היו לפי כדבש למתוק" וכשהגיעו אליו דברי-בלע על רבו היה בלבו "כיקוד יקוד אש הקנאה ותאוה לכבוד הרב אשר כולנו חייבים בכבודו, יען בכמה וכמה מפירושו היה אור לכל בני ישראל במושבותם". הוא היה בן-בית בספרי ראב"ע ולא נח ולא שקט עד שרכש לו כל ספריו שהיו ידועים בימיו — בדפוס ובכתב-יד. אמנם חוש הביקורת שלו אינו מפותח ביותר. הוא מיחס לראב"ע, בעקבות קודמיו, ספר "תמונת האותיות", שהוא באמת "ספר התמונה" הידוע. הוא מעתיק קטעים מספר "כתר שם טוב" לר' אברהם מקולוניא ואומר שהם של ר' אברהם אבן-עזרא. ולעומת זה הוא שולל מראב"ע את "איגרת השבת", איגרת שכל מהותו של ראב"ע שקועה בה. אף על פי כן ראויים דברי ר' רפאל אשכנזי לתשומת-לב יתירה.

ב. ר' גמליאל ב"ר חנניה מונציליסי (מונסיליס, Monselice). הבן והאב ידועים לנו יפה בספרם: "פרקי שירה ... עם פירוש שני המאורות את המאור הגדול מספרים תהלות... אשר איזן וחקר האלוף החסיד כמוהר"ר חנניה ממונציליסי זצ"ל... ואת המאור הקטן שפתי רננות אשר פעל ועשה האלוף כמוהר"ר גמליאל בנו י"צ... מנטובה שנת תכ"א לפ"ק". ועי' עליו גם: גיפיה גירונדי, עמ' 111; Carlo Bernheimer, Catalogue des Manuscrits et Livres Rares hébraïques de la Bibliothèque du Talmud Tora de Livourne, Livourne 1914, p. 19. ר' גמליאל כתב את איגרתו לעת זקנה. הוא אומר: "נער הייתי גם זקנתי ובין מצולת הטרדות טבעתי ואור עיני גם הם בשלמות אין אתי ואני אתנהלה לאטי". רפאל אשכנזי בא להוכיח לאלה שטענו שראב"ע "לא היה בעל גמרא" שהם טועים טעות גדולה וגמליאל מונציליסי אומר, כדי לחזק את דבריו של אשכנזי: "ודבר ברור כשמש בגבורתו שנתפשטה דעתו וידיעתו בכל ספרי התלמוד והגאונים ולא נעלמו ממנו מרוב אונים". אמנם הוא לא מצא אותו בין הפוסקים אלא בין מבארי הפוסקים — אף על פי כן הוא קורא לו: טובינא דחכמי, תורני תלמודי.

ג. רבי גד די לאקוילא (dell'Aquila) כתב את איגרתו לבעל "אמונת חכמים", ר' אביעד שר שלום באזילה (ת"מ—תק"ד), לאחר שראה במדרש ר' יוסף אירגאס בליוורנו כתב היד של הספר, בייחוד הפרקים ב—ג. שבו הטיח דברים קשים על ראב"ע.⁷

גד די לאקוילא מביע באיגרת זו דעתו של ר' חנניה קויס, שיש יצחק אבן-עזרא, בנו של ראב"ע שיצא לתרבות רעה ושב ליהדות, שהוא שלח יד בפירושי ראב"ע על התורה וזה נוכל לומר בדברים הקשים הנמצאים בו. דעה זו אף על פי שהיא ראויה לתשומת-לב אינה עומדת בפני ביקורת. ספק אם יצחק אבן-עזרא ראה פירושי אביו על המקרא והוא הרי הלך לעולמו בחיי אביו.⁸

7 לאיגרת זו מכון כתב יד אוכספורד²³⁰⁶: "כמ"ש החכם כמה"ר רפאל אשכנזי ז"ל(ו) באגרתו שכתב לר' אביעד באזילה על שהתירו כנגד הראב"ע וכמו שהשבתי לקצת חכמים (דברי ר' בנימין איספינוזה). ובמקום "רפאל אשכנזי" יש לומר: גד די לאקוילא, עי': Ad. Neubauer, Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library, Oxford 1886, p. 805.

8 עי': יצחק אבן-עזרא, שירים, יוצאים לאור על פי כתבי יד וספרי דפוס על ידי נפתלי בן-מנחם, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ב עמ' מג—מז.

הקדמת ספר בית העזר לר' בנימין איספניוזה

אמרתי אדברה וירוח לי מרוח שואה ומצער, נפוגותי ונדכאתי עד-מאד מקול מחצצים כחץ שחוט לשונם נגד כבוד הרב הגדול החסיד הראב"ע זלה"ה, המאיר עינינו ומושך לבנו בספירי ספריו הנחמדים מזהב ומפז רב ותלו ביה בוקי סריקי וימירו את כבודו בדברים אשר לא כן. וכבר עמד בפרץ הוה הרב ר' רפאל אשכנזי זלה"ה באגרתו הנכבדת, שכתב להרב גמליאל מונסיליס ז"ל, וחרי היא מועתקת אצלי מכתובת יד הרב הנז' בחתימת ידו, אשר בה גלה ופרסם חסידות הראב"ע ז"ל ועוצם ח...¹ וחבתו בדברי רז"ל. והביא לזה כמה וכמה ראיות ממ"ש² בס' יסוד מורא³, בשער הששי, וכן במקומות אחרים רבו מספר. וגם סדר שבחי הרב ז"ל אחת לאחת והזכיר קצת ספריו, שלא ראה אותם בעל שפתי ישנים⁴. אחריו החזיק הרב גמליאל הנז' בתשובתו הרמתה ח"ל⁵: "פליאה דעת ממני איך נמצא כמו ששמעתי, שפערו פיהם לבלי חק על צדיק תמים ושכל עמוק של הראב"ע ז"ל איך לא שמו. על לבבן שאר הזוהרות מ"ש⁶ "בירא דשתית מיניה מלא לא תשדי ביה קלא" וזי ומי הוא זה אשר יקרא דברי הראב"ע ז"ל בלב שלם ורוח נדיבה, שלא יקשור עמו אהבת כל קבל די רוח אלדין קדישין ביה ומזון לכולא ביה, העני בעניו והעשיר בעשרו ישמח ויודה לה' כי טוב, שככה לו בעולמו".

ואחריו יאיר נתיב הרב גד די לאקוילא ז"ל באגרתו החשובה שכתב לר' אביעזר (ו) באוילה על אשר שלח רסן לשונו נגד כבוד הראב"ע ז"ל בס' "אמונת חכמים", וגם היא מועתקת אצלי מכתובת יד הרב הנז' וחתימת ידו ואיה"ב י

1 המקום אכול עש ואין לקרוא תיבה אחת. אולי יש להשלים: ח[כמתו].

2 = ממה שכתב.

3 יסוד מורא וסוד תורה, קושטנטינה ר"ץ. ע"י להלן, איגרת א. הערה 16.

4 ר' שבתי בס (ת"א — תע"ח). ספרו "שפתי ישנים" נדפס פעמיים: אמשטרדם ת"ס; ואלקדי חקטיו.

5 עיין להלן, איגרת ב, עמ' רצב—רצג.

6 ע"י בבא קמא צב, ב (= ילקוט שמעוני, תצא, רמז תתקלג): בירא דשתית מיניה לא תשדי ביה קלא; מדרש תנחומא, מהר"ר ש באבער, במדבר, עמ' 159: המשל אומר: באר ששתת ממנו מים אל תורוק בו אבן; במדבר רבה כב, ד: המשל אומר: בור ששתית ממנו אל תורוק בו אבן; שמות רבה כ, א: יש בן אדם שותה מן הבאר ומשליך אבן לתוכה ז. ור"ש אשכנזי העירני על מקורות נוספים: מדרש הגדול שמות ז, יט (מהדורות דוד צבי האפמאנן, ברלין תרע"ד—תרס"א, עמ' 62): הוא דאמרי אינשי: בירא דשתית מיניה, חזי קלא דחית לה. וכבר העיר ר' מנחם מ. כשר ב"תורה שלמה", חלק תשיעי, ניריארק תשי"ה עמ' קכד, שבכתב יד שהיה לפניו הנוסח: חזי קלא לא דחית לה. וע"י בערוך השלם, ערך קלא, שגורס בבבא קמא צב, ב: בירא דשתית מיניה מיא חזי קלא לא תשדי ביה. ור' רפאל נתן גסע ראבינאויטץ, וקדוקי סופרים, בבא קמא, מינכען תרמ"ב, עמ' 222, מביא מכתביו האמבורג את הנוסח: חזי קלא לא שדית ביה — והוגה כדפוס. וע"י גם: המאירי למשלי ה' טו (פיורדא תר"ד, עמ' 43): דימה האשה לבור מים... וכמשל הארמי, כמוהיר האדם שלא לבנות את אשתו, אמרו: בירא דשתית מיניה מיא, לא תשדי ביה קלא.

7 = ואם יהיה השם בעזרי.

אעתיקנה בסוף הספר הזה להיותה רבת התועלת, כי ראיתי קצת בני אדם המתרשלים ללמוד בספרי הרב ז"ל ונשענו על ס' אמונת חכמים הנ"ל ושמו אותם ליסוד מוסד. וראיתי מי שקרא עליהם מקרא זה⁸: "רמות אויל חכמות" וגו'. והא לך קצת מלשון הזהב להרב גד הנז"ר⁹: "ולכן באתי להעירך כמזכיר ולא כמזהיר ולהסיר המכשלה הזאת מתחת ירך לחשוד בכשרים וחסידי עליון אשר בארץ המה והיה לך לדונו לכף זכות כאשר דנת להרמב"ם ז"ל, שגם הוא¹⁰ אדם גדול וארי שבחבורה כנראה מחכמתו ובפרט בדקדוק ב"ס' צחות"¹¹ ו"מאזני לשון הקדש"¹². ואילו לא הכרנו את תאיש ואת שיחו די לנו במה שצוה לבנו, שלא יטריד שכלו הוץ אלא בחבוריו ושמוא היה כאברהם אבינו ברוח והפליג לדבר בשבחו כנראה באגרות"¹³ וכו'. עוד כתב וז"ל: עם כל זה לא אחשוך פי מהגיד לך מה ששמעתי מהרב מ"ו חנניה קויס¹⁴ משם ה"תחכמוני"¹⁵, שבן אחד היה לאותו צדיק ויצא לדת ישמעאל¹⁶ והוא שלח ידו בספר. זה נוכל לומר בדברים הקשים הנמצאים בו לחסרון ידיעתנו וכו' לכן סרו תלונותיך עליו ואל יחר לך עלי וכו', אלא על כבוד הרב הנז' שאכלתי בשרא שמינא אפתוריה וגם לכבודך שלא יאמרו משמך וכו' עכ"ל.

עוד כתב: "מצאתי בהקדמת ס' אוהל יוסף¹⁷, הביאה המדפיס ספר "מרגלית

8 משלי כד, ו : ראמות לאויל חכמות.

9 ע"י להלן, עמ' שט.

10 כלומר : ראב"ע.

11 ספר צחות בדקדוק, ויניציאה ש"ו.

12 ספר מאזני לשון הקדש, ויניציאה ש"ו. שני הספרים נדפסו בפעם הראשונה בתוך :

"דקדוקים", ויניציאה ש"ו.

13 ע"י קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו, לפסיא תרי"ט, חלק שני, עמ' 39 : "ואתה בני הנאמן לי אני מצוה לך שלא תעין במירושים ובחיבורים ולא תטרוד שכלך אלא בפירושי ובחבוריו וספריו [של ראב"ע], כי הם טובים מאד ומועילים לכל מי שיקרא בהם בהשכלות יפה בשכל זך ובעין דק. ושהם אינם כשאר החיבורים. כי הוא היה כמו אברהם אבינו ע"ה ברוח". אך כבר הוכח, שאיגרת זו מזויפת. ע"י מה שכתב על כך באחרונה : גרשם שלום, מחקר למקובל — חרביץ, שנה ו (תרצ"ה), עמ' 91 (הדפסה מיוחדת, עמ' 2).

14 רב ורופא מובהק במאה התשיעית לאלף השישי. נולד כנראה במירארה. שימש רב בפירנצי וגדולי הרבנים בזמנו (ר' משה זכות, ר' שמואל אבהב, ר' משה תגז, ועוד) חילקו לו כבוד גדול. ידועים ספריו "קנאת סופרים" ו"חק לישראל" (ליחורנו ת"ק). נפטר בשנת תס"ד (1704).

15 "תחכמוני" לר' יהודה אלהריזי.

16 ע"י תחכמוני, מהדורת א' קאמינקא, הארשא תרנ"ט, עמ' 42 : "ויצחק בנו — של ראב"ע — גם הוא ממקור השיר שאב, ועל שירי הבן מזיו האב. אך בבואו לארצות מזרח, כבוד ה' עליו לא זרח. והסיר מעליו מעילי הדת היקרים ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים. וע"י עכשיו : יצחק אבן־עזרא, שירים, יוצאים לאור על פי כתבי יד וספרי דפוס על ידי נפתלי בן־מנחם, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תש"י.

17 לר' יוסף טוב־עלם חספדי, אחד המפרשים הראשונים של "אבן עזרא" על התורה. נולד בשנת ה' צה (1335). שמו הנכון של ספרו אינו "אהל יוסף" אלא "צמנת פננח", שיצא בשלימותו על ידי ד"ר יוד הערצאג : חלק ראשון, קראקא תרע"ב ; חלק שני, ברלין תר"ץ.

טובה" 18 בסוף ספר בראשית וז"ל: "אמר יוסף בר אליעזר הספרדי ז"ל: רואה אני דברי ר' אברהם ככסף צרוף וכו'. ועל כן אני אומר משקול חדעת, כי זה הפירוש איננו פירושו אלא אחד מתלמידיו חברו וקבץ אותו מדברי ר' אברהם וכו', והאריך בראיות ברורות ובסוף דבריו כתב וז"ל: "ועוד כמה וכמה [דף א, ב] דברים שסותרים זה את זה ובדאי שאחד מתלמידיו אסף דברי הראב"ע למפוזרים בספריו והוסיף כמה דברים על פירושו וכמה דברים החליף. והראיה שכן תמצא בפ' בא בפסוק "ובשל מבושל במים" 19 וז"ל: "והגני הכותב מוסיף על דברי זה החכם כמו ששמעתי מפיו". ובס' תרי עשר כתוב: "ונשלם ספר תרי עשר לר' אברהם א"ע ואני יוסף ממגדיל" 20 שמעתי פי' אלו הפרשיות בלונדריס על פה מהראב"ע ואני מרשתי בלשונו כאשר מפיו שמעתי כן כתוב שמה. הנה לך כמה עדים נאמנים שיוכיחו שאחד מתלמידיו הוסיף על דברי החכם וחליף כמה דברים" עכ"ל.

אבי ראה גם ראה כמה טרחו השלמים האלה לתליץ בעד דברי הרב ז"ל וכמה חסלינו לספר בשבחו. ואני ראיתי בספר "עומר השכחה" 21 שיר אחד שכתב רבינו תם להראב"ע ז"ל וסגר בית אחד בשירו לומר:

אני עבד לעבדך למקנה
ואקידה ואשתתנה לאפיו

עד כאן. ואם רבינו תם, מאור הגולה, דבר על הראב"ע בכל הכבוד הזה — איך מלאם לבם להמיר כבודו בקלון: לומר עליו דברים שאסור לאומרם אפילו על קל שבקלים והוציאו עליו דבה שחולק על דברי רז"ל? וכבר כתבתי במקום אחר לסתום פי הדוברים על צדיק עתק ואעידה לי עדים נאמנים, שלא הביאום הרבנים הנו'. האחד מה שכתב בסוף ס' הצחות כמו שיראה המעיין שם 22 וז"ל: "ולא אומר שאלה הפירושים הם אמת בלי ספק" 23 רק שבעים פנים לתורה כי ידוע ידעתי כי דעת הקטן שהיה בקדמונים רחבה מדעתנו" עכ"ל. והב' מה שכתב

18 מרגליות טובה, אמשטרדם תפ"ב. עיין שם, דף מ, ב = צמח סענה, חלק א,

עמ' 181—185.

19 שמות יב, ט.

20 סעות ויש לתקן: ממוריל, ועי': יעבץ, חולדות ישראל, חלק יא (תרצ"ד), עמ'

148: "ומדיל קרוב בעיני כי הוא Maida Vall הסמוכה ללונדון". ועי' צמח סענה,

א, עמ' 184; י. ל. פלישער, רבנו אברהם אבן עזרא ומלאכתו הספרותית בארץ אנגליה —

אוצר החיים, שנה ז (תרצ"א), עמ' 74. בכתב יד וואטיקאן 283, דף 1, א בתחילת הפירוש

הקצר של ראב"ע על שמות, נכתב בשנת קמ"ג (1383), הוסיף סופר: "זה הוא פירושו בלי

ספק, אבל הפירוש הארוך הנמצא ברוב העולם הנקרא על שמו איננו פירושו רק פירוש

תלמידו ר' יוסף מקורבויל ז"ל. ידוע לנו ר' יצחק ב"ר יוסף מקורביל,

בעל "ספר מצות קטן" (סמ"ק), קושטא חש"ד; מהר" שנייה, קרימונה שס"ז. ר' יצחק נפטר

בשנת 1280 — 116 שנה לאחר מותו ראב"ע (1164). על האב ר' יוסף לא ידוע לנו מאומה.

עי' גם: G. Sacerdote, Catalogo dei Codici ebraici della Biblioteca Casanatense.

Firenze 1897, p. 505.

21 לר' אברהם גבישון, ליורנו תלית, דף קכו, ד: אברדם אבן עזרא, שירי החול,

מהר" ג. פך-מחם (עומדת לצאת בקרוב), עמ' 81. ועי' אוצר השירה והפיוט, א, עמ' 10 סי' 191.

22 ותיצאנה שירי, דף קצד, ב. 23 שם: ואין בהם ספק.

בס' "יסוד מורא"²⁴ בשער ב ז"ל: "וה' יודע תום לבבי וכו' גם לא להשיב על דברי קדמונינו, כי ידוע ידעתי שהם היו חכמים ויראי ה' ממני וגם בדור הזה חכמים גדולים ממני" עכ"ל. וכן בהרבה מקומות מספריו.

כל אלה חברו להניע אותי תנועה הכרחית לצאת ממחיצתי, מחיצה של קנים, כקוף בפני בני אדם, לבאר קצת לשונות בדברי הרב ז"ל על כתובים, יען כבר יצא לאור ס' "מרגלית טובה" על ה' חומשי תורה²⁵ מג' מטיבי סעד חלא הם: ס' מקור חיים²⁶ וס' מוטות²⁷ ואהל יוסף²⁸ ומקום חניחו לי להתגדר בו. וה' יודע שלא לכבודי עשיתי, אלא לכבוד הרב ז"ל, שראיתי, שיש מי שמתרחק ללמוד בספריו לעומק הבנתם או לסבת טעות שטעו המעתיקים בקצת דבריו, כמו שיראה המעיין בפירושו על עזרא ס' ח ברה"ה "פחות" וכו' וברה"ה "על כל פרים וצפירים" וכו', שטעה המעתיק ונתן את של זה בזה כמ"ש שם²⁹ וכן במקומות אחרים. ולכן טרחתי בכל יכלתי עד מקום שידי יד כהה מגעת לפרש בהם לפי קוצר דעתי. ויש לי בזה תועלת גדול, שמתוך כך ארגיל את עצמי להבין בדבריו. וגם יש לי תועלת אחר בזה, שבהיותם כתובים על ספר יחקור הקורא בהם ויסיף אומץ לחקור בדברי הרב ואפשר שיפרש פירוש יותר נכון. ולכן אתחנן לפני כל קורא בספרי זה, שידינני לכף זכות ואם יראה לו שבקצת מקומות לא נתכונתי אל כונת הרב ז"ל ואל אמיתות דעתו או אם טעיתי באיזה דבר — יתקן המעוות אחר חקירת הענין על בוריו. ומה' אשאל, שיהיה בעזר לפרש גם כן דברי הרב ז"ל נביאים אחרונים כאשר עם לבבי³⁰. ולכן קראתי שם הספר בית העזר, כי אלדי אבי בעזרי ומה גם לכבוד הרב ז"ל, שמכונה אבן עזרא זכותו יגן בעדנו (דף ב, א) ונזכה ונחיה להבין סודות תורתנו הקדושה ללמוד וללמד לשמור ולעשות

24 קושטנטינה ר"ץ, דף ו, א: "והשם הנורא יודע תום לבבי וכו' גם להשיב על הקדמונים כי ידוע ידעתי שהיו חכמים ויראי השם ממני גם בדור הזה חכמים גדולים מאד". כך גם במהדורת ד"ר מ' קרייצנאך, פראנקפורט א. מ. 1840, עמ' 13.

25 אמשטרדם תפ"ב, צילום של הספר: סטניסלב תרפ"ו. ועי' על הספר: י"ל מלישער, פרושים לפרוש ר' אברהם אבן עזרא למקרא — אוצר החיים, שנה יב (תרצ"ו), עמ' 10 (בנתיבספרים).

26 מקור חיים" לר' שמואל צרצה נרפס בפעם הראשונה במנטובה ש"ט. כאן ב"מרגליות טובה" בא הפירוש בקיצורים מרובים.

27 קרא: מוטות. נרפס בפעם הראשונה בויניציאה ש"ד: פירוש על פירוש החכם רבי אברהם אבן עזרא ז"ל בפירוש חמשה חומשי תורה חברו רבינו שמואל מוטות ז"ל וקראו מגילת סתרים...

28 עי' למעלה, הערה 17. על שלושת הפירושים עי': י"ל מלישער, אבן עזרא... לספר שמות, וינה תרפ"ו, עמ' xiv—xv; פרושים לפרוש ר' אברהם אבן עזרא למקרא — אוצר החיים, שנה יא (תרצ"ה), עמ' 99—101; 176—177.

29 עי' "בית העזר" (כתב יד) על עזרא [ח, לה], דף מב, א: "ברה"ה על כל פרים וצפירים כנגד וגו' כצ"ל בא"ד סחחת בלשון נקבות וחפך זה וגו' כצ"ל ותיבת סחחת הכתוב לעיל ברה"ה על כל כאן מקומה ומרים צפירים הכתוב כאן לעיל בדבור הנו' מקומו". בכתב היד בא במקום "סחחת" — סחחות.

30 עיין במבוא.

ויקויים בנו מקרא שכתוב: „ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים“³¹ וכתוב: „כי כולם ידעו אותי מגדולם ועד קטנם“³² אכיר.

[קה, ב] אמר הכותב: אשר נדרתי בהקדמת הספר לשלמה לחעתיק פה אגרות, שכתב החכם רפאל אשכנזי ג"ע להרב גמליאל מונסיליס ולה"ה, להיותם רבי התועלת בפרסום שבחי הרב הגדול הראב"ע ולה"ה וזו ראשונה:

א

אגרת שלוחה מהרב רפאל אשכנזי אל הרב גמליאל מונסיליס

השר ותנגיד, נגיד ומצוה נשיא נשיאי החורי אבי"גדור ואבי"העזרי, אשר לו עוז בידו, אין עוז אלא תורה, קרנו תרום בכבוד, ברב כח יתחמש לבשו חלוקא דרבנן, קול ענות גבורה לא קול ענות חלושה במלחמה של תורה, תורה טתורה, ישרה וברה, אותה תורת אלדינו ומיקרה יקרא לו ה' שלום.

הנה גרסה נמשי לתאבה ליכנס אל היכל המלך בקול פטפוטי מלין, שישמע קולי בבואו אל הקדש בהלכות דרך ארץ ובאחויי קידה קמיה דמר מר ניהו רב א' בחשתחיה על רצפת אבניו, אבני שיש טהור, ואומר: מים מים ישקני מבארן, באר מים חיים, כי הנה לשמע אחז שמעתי שמע מעבדי חכמות בחוץ תרונה ממילא משמע שידו בגורל הזה להסביר פנים להלכה לדברי הרב הגדול ר' עזרא יריע אף יצריח על אויביו יתגבר, ועתה היה בלבי כאש בוערה על תאומרים עליו, שלא היה בעל גמרא עברו מעברה גבע מלון לנו³ ופני זקן זה שקנה חכמה⁴ לא חננו⁵, זאת ועוד, כי לא נתקררה דעתם עד כי מצעדים עליו כוננו לחמות עליו, כי דברי חז"ל אליו לא יאמנו. שרא [דף קו, א] להו מריהו מקולם אשר עליו נתנו, ולהראות העמים והשרים כי בתורת ראב"ע אין דופי. אדרבא: מי מילל באברתם בשומי יופי שפר דברי חז"ל אומר אליהם: צאו וראו בדרך הב' ב' בהקדמתן על התורה, הביאו בעל „דבר שמואל“, סי' קנב, וסוף דבריו שם, כי —

בתורות וקשקשים ו[ב]חוקים

אם קצאנו שני קשמים לקסוקים

ומשעם קאוחדו קדברי המעתיקים,

שקוי קלם צדיקים,

וששן על-אמתם קלי קסס קידים חזקים.

ובפרשת בראשית, על פסוק „ויברך אותם אלדים“ למד דעת את העם

31 ישעיה יא, ט : כי מלאה וגו'.

32 ירמיה לא, לג : כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם.

1 על פי יומא כ, א : מר ניהו רב ?

2 ע"י ישעיהו י, כט, 3. ע"י קידושין לב, א, 4 על פי איכה ד, טז.

5 בדרך הב' — טעות ויש לתקן : בדרך הה' — החמישית.

6 „דבר שמואל“ לר' שמואל אבואב, ויניציאה תב"ן, דף נב, ב.

7 בראשית א, כת.

איך יובנו דברי חז"ל, שכתב שם וז"ל: „ומלת פריה ורביה באדם“ ברכת היא, כמו בבריאת המים¹⁰ רק היא מצוה והעתיקה חז"ל ושמו הפסוק זכר לדברי. וכן בפ' לך לך, על פסוק „מקץ עשר שנים“¹¹, אמר: „העתיקו קדמונינו ז"ל¹², שלא ישהא על אשתו¹³ יותר מעשר שנים אם לא תלד וזה הפסוק כדמות אסמכתא וטוב הוא“.

ובפ' וירא, על פסוק „לא אשחית בעבור העשרה“¹⁴, כתב ואמר: „ואף על פי שחכמינו ז"ל העתיקו¹⁵, שאין תפלה בצבור פחותה מעשרה, גם זה הפסוק יחזיק ידי אמונתנו וכו'“.

וכאלה רבות עמו בכל פרשה ופרשה, פוס ממלל רברבן על עוצם חשקו וחבתו לדברי חז"ל וכי בא עד תכונת בינת דבריהם. והטו אונכם ושמעו ותחי נפשכם במה שכתב בספרו „יסוד מורא“, בראש שער הששי¹⁶, וז"ל: „יש מצות מבוארות בתורה ויש מצות לא ידענו פירושם באמת רק מפי הקדושים המעתיקים שקבלו בן מאביו ותלמיד מרבו ולולא הקבלה יוכל אדם לפרש אותם פירוש אחר. ויש מצות קבלום מהם, שאין זכר להם בתורה. וכלל אומר¹⁷: לולי אנשי כנסת הגדולה ואנשי המשנה והתלמוד כבר אבדה תורת אלדינו ונשכח זכרה, כי כל אלה העמידו כל דבר¹⁸ על בוריו ובארו לנו המצות באר היטב וכל המשפטים כאשר קבלום. ויש שימצאו עדות בתורה¹⁹ ויש דרך דרש ויש דרך אסמכתא בעלמא ומי שיש לו לב יוכל להכיר מתי אומרים דרש ומתי אומרים פשט, כי אין כל דבריהם על דרך א[חד] וה' שנתן להם חכמה הוא יתן משכורתם שלימה“ עכ"ל. וכל הספר מראשו ועד סופו כולו אומר כבוד על דברי רבותינו הקדושים. תאמרו נא רבותי: יש ידיים מוכיחות מאלה בינתו וחבתו לדברי חז"ל וכי העמיק הרחיב בתורתם ובא עד תוכן תכונתם? ואם לא — איפה איך יורו המורים מפיו ומפי כתבו

8 כלומר: הציחי „פרו ורבו ומלאו את הארץ“.

9 ע"י גם תוספות יבמות סה, ב: „ולא קאמר פרו ורבו — אף על גב דלאדם הראשון קאמר „פרו ורבו“ ההוא ברכה בעלמא ולא למצוה“.

10 ע"י בראשית א, כב. וע"י פירוש רד"ק על בראשית, פרעסבורג תרי"ב, דף ט, א: „ואע"פ שהיא ברכה כמו שפירשנו גבי דגים, סמכו חז"ל (יבמות סה) שהיא מצוה לבני אדם“. ולעומת זה ע"י דברי הרמב"ן, שנקט בדרך אחרת. וע"י עוד: חיים בראדי, מקרא קדש, אגרת בקרת ע"ד הספר „מקרא כפשוטו“, קראקא תרס"ג, עמ' 5.

11 בראשית טו, ג.

12 תוספתא יבמות, סרק ה, מהר"י ציקרמאנדל, עמ' 249; בבלי יבמות סד, א; מדרש בראשית רבא, פרשה מה, ג, מהר"י טהעאדאר, ברלין תער"ב, עמ' 449. ע"י גם: מדרש המדול, בראשית, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ז, עמ' רסב; כשר, תורה שלמה, חלק שלישי, ירושלים תרח"ץ, עמ' 676. וע"י: א, קרלין, יסודי מדרש הלכה בחוקי התורה ובמשפטה — סיני, כרך כט (תשי"א), עמ' קס.

13 לפנינו: שלא ישהא אדם עם אשתו. 14 בראשית יח, לב.

15 ברכות ה, א; ז, ב; כא, ב; מו, ב; מגילה כג, ב; כתובות ז, ב; מס' סוטרין, פרק י.

16 יסוד מורא, קושטנטינה ר"ץ, דף יא, ב; מהר"י קרייצנאך, עמ' 25.

17 לפנינו: „ויש מצות קבלום מהם וז"א אין זכר להם בתורה. וכלל אומר לך“.

18 לפנינו: כי אלה העמידו כל דבר על בוריו.

19 לפנינו: ייש שימצאי עדות ברירה מן התירה.

כחֲרֵד־א²⁰ ושְׁבֹלִי הִלְקֵט²¹ ופוסקים אחרים, אשר הביא דבריהם משמו מרנא בבִּי²² וכן בעל כנהיג²³, מהרשד"ם²⁴, של"ה²⁵ ובעל "חזון יאיר"²⁶ ומפרשים ופוסקים גדולים המביאים דבריו בכבוד וחדר ואתמחי גברא ואתמחי קביעא דהא קבע ליה בי מדרשא, כאשר העיד עליו הרמב"ם באגרותיו, כי מלבד מה שכתב אל בנו, כידוע, כשבא לשבח את היקר הנכבד החכם ב"ר מאיר ז"ל כתב, שזה היה תלמידו חר' אברהם בן דוד זל"ה, הרב הגדול שבפשיקאשיא, והוסיף בכבודו

20 כרבי דוד אבודרהם.

21 שבלי הלקט השלם... חברו רבינו צדקיה ב"ר אברהם הרוסא ז"ל. יצא לאור בראשונה על ידי ר' שלמה באבער, הילנא תרמ"ז.

22 בבית יוסף — סור אורח חיים, הלכות ברכת המזון, סי' קפח: ומכאן משמע שיצא לגורם זוננו בשורק בשקל, שובנו אלהי ישענו' וכמו שכתבו הר"ד אבודרהם ושבלי הלקט בשם הר"ר אבן עזרא [קהלת ה, א: ואנחנו חייבים לדעת דקדוק הלשון היטב, שלא נסעה כמו המכרכים ברכת המזון שיאמרו זוננו ולא ידעו כי זוננו היא מן זנה כמו עננו מן ענה ולא יאמר מן זן כי אם זוננו כמו, שובנו אלהי ישענו' (תהלים פה, ה)].

ועי' אבודרהם, ויציאה שכ"ה, דף קכה, א: זוננו ע"ש לחם ומזון. וי"א זוננו, והחכם רבי אברהם בן עזרא ז"ל כתב שאין ראוי לאומרו כי זוננו הוא מן זנה כמו עננו מן ענה, אבל מן זון מענין מזון לא יאמר רק זוננו כמו, שובנו אלהי ישענו'.

ועי' שבלי הלקט השלם, סי' קנז [דף סב, א]: רועינו זוננו מצאתי להר"ר אברהם בן עזרא זצ"ל. כל האומר זוננו בשוא טועה הוא כי זוננו מן זנה כמו עננו מן ענה וכו' והנכון לומר זוננו בחולם או בשורק זוננו כי מגזרת זן לא יאמר זנה כי אם זון או זון... אף כאן זוננו זון אותנו או זנו הזן איתנו.

ר"ד אבודרהם מוכיר עוד את ראב"ע בסירוש ההגדה (דף פא, א): "ופירש הר"ר יהוסף האזובי בשם בן עזרא שהיה שבוי בהודו והיו מאכילין אותו לחם מצה ולא נתנו לו לעולם חמץ". ובשער התקופות (דף קכג, א): וכתב החכם בן עזרא וכו'.

בעל שבלי הלקט מוכיר עוד את ראב"ע בס"י כח, דף יב, ב (דין אם מותר להתפלל קרובות ופיוסים בתוך התפלה): והר"ר אברהם בן עזרא זצ"ל כתב בס"י קהלת [ה, א] אלתבהל על-פיך אל יוציא פיך מלין לפניו בכהלה ולכך — אל ימהר כי אם תבינו כי הלכ כמו אוכר ותועה בעסקי העולם וכו'. וכן גם בס"י קצח, דף עה, ב: "והרב ר' אברהם בן עזרא ז"ל כי בס"י אסתר [ט, כו] בעבור שעזרא הס[ו]פס הפסיק הפסוקים ולא היה אחר שנים רבות צו חכמים זצ"ל שלא יפסיק הקורא בסוף פסוקי". ועי' גם בבית יוסף, סור אורח חיים הלכות מגילה, סי' תרצ, ולפני שניהם (שבלי הלקט, בית יוסף) היה נוסח משובש של סי' ראב"ע לאסתר. הנוסח הנכון שלפנינו: שלא יפסוק הקורא אלא בסוף הפסוק.

23 בעל "כנסת הגדולה" — ר' חיים בנבנשט (שס"ג—תל"ג).

24 ר' שמואל די מדינה (רס"ו—ש"ן), שאלות ותשובות מהרשד"ם, שאלוניקי שניו.

25 ר' ישעיה הורחין (ש"כ—ש"ן), שני לוחות הברית, אמשטרדם ת"ח, ועי' לחלו, ה' 46.

26 חזון יאיר לר' יאיר חיים בכרך, ורנקפורט דמיין למשפ"ט, סי' רלה, דף רכב, א ועי' גם בהשמות, דף רעב, ב. עי' עוד בספרו "חזון השני" [טראנקפורט אי"מ תל"ט], דף קיב, ב.

27 עי' אגרת הרמב"ם לר' שמואל אבן-תיבון (קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו, חלק שני, לפסיא תרי"ט, עמ' 27): "והן כשבא אצלנו היקר הנכבד החכם כבוד רבי מאיר תלמיד הרב רבי אברהם בן רבי דוד זצ"ל הרב הגדול שבפשיקא י"א. וגם היה לופד אצל תלמיד הרב רבי אברהם בן עזרא זצ"ל".

וכתב עוד וז"ל: "וגם היה לומד אצל החכם ר' אברהם ך' עזרא" וכו'. הרי שהרבי
תורה בישראל. ואם הלכה זו רוספת בדרך רבותינו בעלי התוספות יחזקו ידים רפות.
כי חבבו ויקרו דבריו בהביאם מה שהקשה הוא ומה שהשיב עליו רבינו תם כאשר
יראה הרואה בראש השנה דף יג ע"א והבו נוסף עלה לשטתם בקדושין דף לו ע"ב.
ומאן דפסק לה להאי מלתא בסכינא חריפא, כי הראב"ע היה בקי ורגיל בתלמוד,
יהיו דבריו דברי פי חכם חן²⁸. הר"ר זכריה בן סרוק מגרושי ספרד, שנת גרי"ם²⁹
[דף קו, ב], בהקדמתו על פירוש אסתר שכתב וז"ל: "ועל כל שאר הדברים
שהטיח כנגדם ובפרט נגד הראב"ע ז"ל, אשר אחר חתימת התלמוד היה רשום
ככל הגאונים אף על פי שלא היה הוא גאון. וראו מה שכתב עליו הרמב"ם לבנו
והוא היה חכם כולל ושלם בכל חכמה. ואנכי ראיתי חדושי הראב"ע למסכת קדושין
והם בתכלית הדקות והאימות" וכו'. עכ"ל. ואין מהתימה אם בעל "שפתי ישנים"
לא הביא בין ספרי הראב"ע את החדושים הנ"ל, שהרי לא זה בלבד אלא אף
יותר מעשרה חבוריו געלמו ממנו ולא העלים על ספרו, אשר כולם אחת לאחת
הם מצויים אצלי. ובאמת לא יכולתי להלום איך יעלה על לב איש, שאיש אשר
כמוהו, אשר היה בקי ורגיל בכל החכמות, לא יהיה בקי ורגיל אף בחכמת הש"ס,
העולה על כולם. ותהלה לאל מצאתי הו"ל בדברי הרב ר' יוסף בר אלעזר
בהקדמתו לביאור פירוש הראב"ע, כי שם כתב וז"ל³⁰: "ולא יבינם רק מי שלמד
מקרא ותלמוד ודקדוק הלשון וההגיון וחכמת המספר וחכמת המדות וחכמת הבוכים
ומשפטי המזלות וחכמת התולדת וחכמת הנפש" וכו'. הרי שלמד מקרא ותלמוד
מלבד כמה וכמה חכמות. ואני הצעיר מצאתי בו מלבד החכמות הנ"ל, שהיו בו
בהראב"ע, ומלבד היותו ראש המדברים במלאכת השי"ך כידוע, ידע גם כן חכמת
הנגינות, כי כן כתב בספר המספר בשער ו³¹ וז"ל: "חכמת הנגינות חכמה מפוארת,
כי ערכיה מורכבים מערכי החשבון וערכי המדות". וגם הפליא לדבר בחכמת
הרפואות כאשר יראה הרואה בפירושו לפ' משפטים³² ומקומות אחרים וראוי והגון
היה להעמידו בסנהדרין. ולמדתי זה מדברי הרמב"ם בהקדמתו לסדר זרעים.

28 ועי' פחד יצחק, מהדורא בתרא, חלק ראשון, תל אביב תרצ"ה, עמ' ד-ו, שהוכיח
שהראב"ע "רגיל ויודע ובקי בתלמוד" (= ברכת אברהם... לכבוד מריה אברהם ברלינר ז"ל,
ברלין תרס"ג, עמ' 72-79).

29 מחכמי ספרד בדור הגירוש. שימש ברבנות בקהילות החשובות ביותר באראגוניה
ובזמן הגירוש נמלט לאלגיר. "פירוש מגלת אחשירוש" שלו, שנדפסה בוויניציה שכ"ה, סי'ם
ב"י ימים לחדש ניסן משנת גרי"ם לפרט קטן בכאן באלגיר יע"א. עיין שם, דף יט, ב.
הדברים המובאים על ידי ר' רטאל אשכנזי נמצאים שם, דף ז, א. [אגב: הפרט "שנת גרי"ם"
נמצא גם בהקדמתו של דון יצחק אברבנאל למלכים (השנה הזאת שנת גרי"ם הייתה, שנות
כב, כ) דפוס ליפסיאה תמ"ו, דף קסח, ב]. ועי': חיד"א, שם הגדולים, ערך רבינו אברהם ך' עזרא.
30 עי' צפנת פענח, חלק ראשון, עמ' 6. כאן: ולא יבינם רק מי שלמד תורה ומקרא.
31 ספר המספר... יוצא לאור פעם ראשונה מתורגם ומפורש בלשון אשכנז מאת משה
זילבערבערג. פראנקפורט דמיין... שנת תרנ"ה לסי"ק. עיין שם, עמ' 46.

32 נראה שכחנתי כאן לשמות כג, יט, לדבריו: "ואל תתמה בעבור שלא נהגו אנשי אלה
המקומות לאכול גוי עזים, כי כל הרופאים מודים, כי אין בשר כמוהו, ואסילו לתולים התינו
שיאכלוהו, וכן אוכלים אותו בספרד ואפריקא וארץ ישראל ופרס ובבל". ועי' גם בפירושו
שם כג, כה-כו.

שכתב שם וז"ל: „אחר־כך אתחיל לדבר בענין עבודה זרה — לפי שעניינה דבר מוכרח לשופט שידענו ואז יהיה שלם. כשידע נימוס העבודות חתם וחוקותם ומה שהיה צריך אליהם — ואז ידע איך ידון עליה, כי כל מי שיעבוד לכוכב שבתאי בעבודת כוכב נוגה, או יתפלל לכוכב צדק בתפלת מאדים — אינו חייב מיתה“ וכו'. ותם המת דבריו בחבורו, ריש פרק ב' דהלכות סנהדרין י"ז וז"ל: „אין מעמידין בסנהדרין בין בגדולה בין בקטנה, אלא אנשים חכמים ונבונים, מופלגים בחכמת התורה, בעלי דיעה מרובה, יודעים קצת משאר חכמות, כגון רפואה וחשבון ותקופות ומזלות ואצטגנינות ודרכי המעוננים והקוסמים והמכשפים והבלי עבודת כוכבים ומזלות“ וכו'. ושם הוסיף עוד ואמר: „ושידעו ברוב הלשונות, כדי שלא תהא סנהדרין שומעת מפי המתורגמן“ וכו'. מי לא ידע בכל אלה, שהראב"ע ידע ברוב הלשונות כאשר יראה הרואה בפירושו, אבל שהגיע חכמתו אף לידע נימוסי העבודות ואיך היא עבודת שבתאי ועבודת נוגה וכו' יעידון יגידון דבריו, שכתב בספר העצמים³³, אשר הועתק מלשון ערבי ללשונינו הקדוש, למי שהיה עובד שבתאי בעת שהיה רוצה לעמוד ולבקש מלפניו ההצלחה והורדת רוחניותו היה מצפה וכו' ושם הודיע כמה גדולה היתה יראת אלדיו בלבו, שהוסיף וכתב וז"ל: „ואנחנו לא באנו עתה לומר היאך הוא דרך הצלחתו עד שתבקש ממני שאומר לך היאך יחתוך עליו כוכב או כוכבים וחלילה לי מזה וגם אני איני ירא שיש עלי חשד באמונתי לפי שאיני מפרש עניינים עם מי שלא הכירני ולא ידע אמונתי ולבי והיאך הוא הרגלו עמי מעודי עד היום הזה בין בסתר בין בגלוי“ וכו'. ותאריך ואחר [דף קז, א] כך כתב: „ויוסיף לך במה שאמרת לך אמתות והשכל ויסורו ממך כל הספקות ותהיה מאמין באלוה יתברך ובתורתו הקדושה אמונה מופתית“ וכו' עכ"ל. ואיש אשר אלה לו, איש חיל, ירא אלדים בסתר ובגלוי, איש אמת, שונא הבצע, יזידו לומר עליו: מין ומגלה פנים ** וכו' הס כי לא להזכיר, וכבר כתבתי בקונטרס אשר לי תשובה ארוכה מגלה פנים בתורת הראב"ע כהלכה

ועי': י. ל. מלישר, „ספר המאורות“ לר' אברהם אבן עזרא — סיני, ספר השנה של החברה לחכמת ישראל ברומניה, כרך ה', בוקרשט תרצ"ג, עמ' XLI. יש גם הדפסה מיוחדת, בוקרשט התרצ"ב, מ„ספר המאורות“ נראה שראב"ע היה לו יד ושם בחכמת הרפואה. וידוע שירו של ראב"ע „שמעו נא אל דברי הרופא“, עי': אוצר השירה והפיוט ג, עמ' 492, סי' 1809. 33 סנהדרין פרק ב, הלכה ו.

34 ס ס ר העצמים על ענייני הטבע והאדם ומה שאחר הטבע ועל מהות הנבואה ותכונת הגלגלים... מהדורת מנשה גראסבערג, לונדון תרס"א.

ועי': מלישר, הערות ע"ד, ספר העצמים לראב"ע ז"ל; תקונים והוספות למאמרי ע"ד ספר העצמים — הצופה לחכמת ישראל, יא (תרס"ז), עמ' 75—85, 170—174.

* עיין שם, עמ' כ: ואנחנו לא באנו עתה לומר היאך הוא דרך הצלחתו עד שתבקש ממנו לומר לך היאך יחתוך עליו כוכבים אחרים, וחלילה מזה אינו ירא שיש חשד עלי באמונתי לפי שכשאני מפרש אלו העניינים איני מדבר עם מי שלא הכירני ולא ידע אמונתי ולבי ואיך הוא הרגלו עמי וכו'. הדברים מובאים גם במקור חיים³⁴, מנסובה שייט, דף סג, א. ונראה שר' רסאל אשכנזי השתמש במקור זה, אגב כאן: וגם אני איני ירא שיש חשד עלי באמונתי לפי שאני מפרש אלו העניינים שאיני מדבר עם מי שלא הכירני וכו'.

** עי': ר' יהודה משקוני, אבן העזר, הקדמה: ויש מהם אשר לא הבינו דבריו... ויקראו את שמי מין. עי' אוצר טיב, ג (1876), עמ' 04.

על ההשגות שהשיגוהו וכי אין דברי תלונות מעלים ולא מורידין, אבל העניינים הם המה השמורות בלב המעיינים ובו בלבד אגלה אחז מעכ"ת:

כי על מה שאמר הראב"ע³⁵, שיעקב בחשבון השבעים — מלבד מה שהביא בעל "מרגלית טובה"³⁶, שהיא דעת רבי אליעזר בן הורקנוס בפרקיו פ' לט — כן נמצא וכן הוא במדרש פ' ויגש³⁷ וז"ל: "ויש אומרים יעקב השלים עמהן את המניין".

ועל ההיא שפירש בפי' קרח³⁸: "קטורת ולא הקטורת והמשכיל יבין", שכל-כך הפריז עליו את המדה וכתב עליו מרורות אחד מגדולי האחרונים וקראו בשם משתבש, מכחיש וטפש (אשר כל שומעו תצלנה אזניו)³⁹, לא זי שהרמב"ן השוחר והבודק בכל כושר טמון לצפוניו וכי על עניין זה רוח אחרת עמו לא דבר מאומה כנגדו על הענין ההוא, אלא אדרבא הביא דברי המתרגם וז"ל: "וראיתי באנקלוס שתרגם כל קטורת הנזכרים] בפרשה קטורת [כלשונן] לא אמר [בן קטורת בוסמין כמנהגו. נראה שסבר, שלא היה קטורת הסמים של הקדש, אבל לבונה וכיוצא בה שהקטיר לנסיון וכן עשה לבני אהרן" וכו'⁴⁰. עכ"ל.

תוכחת מגולה לדוברים על צדיק עתק בגאווה וכו'. וחזרני על ההיא דכתב הרמב"ם, ריש פרק ב' דהלכות סנהדרין: "אין מעמידין בסנהדרין בין בגדולה וכו' אלא אנשים יודעים וכו' ויודעים קצת משאר החכמות כגון רפואה" וכו', שכתב עליו הכסף משנה: מה שתמה עליו הרמ"ך וז"ל: 'מה צורך לדיינים שידעו רפואות וחשבונות וחכמת המזלות'. ואני אומר: מתקופות ומזלות לא קשיא דודאי צריכין לידע כדי שידעו לעבר שנים ולקדש חדשים וכו' עכ"ל. ולי הצעיר הכותב נלע"ד, דאף רפואות לא קשיא, דודאי צריכים לידע, כדי שידעו במכה את חברו באבן או באגרוף, שאומדים אותו אם לחיים אם למיתה. וכן במתכוין להכות את חברו על מתניו וכו' ודכותיהו, דנפקא מינה מיתת בית דין פשיטא דצריכא להו לסנהדרין לדעת מדעת עצמם מה יהיה משפט התורה ורפואתה לדון מנה אם לחיים אם למיתה.

ואלך ואשובה אל מקומי הראשון על חכמת הראב"ע ואוסיף להפליא ולומר, כי הר" שם טוב בן שם טוב בדרשותיו על התורה בפרשת וזאת הברכה⁴¹ כתב וז"ל: "ואמנם כונת אל שדי ידיעת ה' יתברך מהו ומהו חרמו ממנו כבר ביארו בתכלית הביאור החכם ר' אברהם ז"ל המפרש האמיתי וגם מה שכתב עליו הרמב"ן ז"ל⁴², שהוא כמתנבא ואינו יודע" וכו'. והאמת כי כן כתב הרמב"ן בפי' וארא⁴³.

35 עי' פירושו על בראשית מו, כז : שמות א, א.

36 בעל מרגלית טובה — הכוונה לפירוש "אהל יוסף" שב"מרגליות טובה", דף לח, א

= צמנת טענת, א, עמ' 168.

37 בראשית רבא, מהדורת טהעאדאר, ברלין תרע"ב, עמ' 1181.

38 במדבר יו, יא.

39 ר' אביעזר שר שלום באזילה, אמונת חכמים, מנטובה ת"ץ, דף יד, א.

40 הרמב"ן, במדבר סו, ה. הדברים טבאו בסוגריים הוספתי מנוסח הרמב"ן שלפניו.

הוצאת שוקן. ועי': משה לנדא, סתרון המלות, סראג תקס"ז, במדבר, דף יב, א.

41 דרשות התורה [שאלוניקי רפ"ה] : ויניציאה ש"ה, דף ע, ב : פדואה שכ"ה, דף ע, ב.

42 בפירושו על שמות ו, ג.

ולא זו בלבד, אלא גם הרב ישראל מקנדיא⁴³ בספרו „מצרף לחכמה“, דף ח⁴⁴, כתב וז״ל: „והחכם הגדול ראב״ע אף על פי שנראה שלא רצה לשחות בים הקבלה, רוח הקדש נצנצה בו ובכמה מקומות מפירושו פתח פתח ורמו בסודות“ וכו׳ עכ״ל, אבל לא כן אנכי עמדי ורוח אחרת היתה עמי ואני המזכה ומזכה אני במקומי כי השליך מצודה בלבב ימה של טבריא ולן בעומקה של קבלה⁴⁵, כי בתרבה מפירושו כיון לדברי [דף קז, ב] ספר הזוהר. יעויין בספר של״ה במסכת פסחים בדרוש ג לשבת הגדול שחל בפרשת מצורע⁴⁶, ובפירושו על יונה⁴⁷ כתב: „והנה כל זמן שהוא מקובל“ הוא מלפני השם“ וכו׳, והם דברי ספר הזוהר, פרשת תרומה⁴⁸, על פסוק „ועשית את הקרשים למשכן“ יעויין שם⁴⁹. ואם מעט ואוסיפה לך כהנה וכנה ואף גם שבהרבה מקומות דרוש דרש על חספירות⁵⁰ ועשה גם בן פירוש על ספר יצירה⁵¹ ובפ״י המיוחס לר״ס על הספר הנ״ל⁵² כתוב וז״ל: „ושמעתי כי אבן עזרא ברא בריה לפני רבינו תם ואמר: ראו מה שנתן הקב״ה באותיות הקדושות. ואמר: חזור פעם ואמר“ — וחזרה לקדמותה⁵³ וכו׳. והגם

43 טעות וצריך לומר: ישר (= יוסף שלמה רוסא) מקנדיאה.

44 „מצרף לחכמה“ בתוך „תעלמות חכמה“, בסיליאה שפ״ט, דף ח, א; מצרף לחכמה, לעצבערג תרפ״ט, עמ׳ 45.

45 נראה שהוא סבור, שראב״ע ישב בטבריה. עיין מה שכתב על כך באחרונה: י״ל פליישר, ר׳ אברהם החוזה ור׳ אברהם אבן עזרא — לוח ירושלים, שנה יא (תשי״א), עמ׳ קצח—קצב (= כמה חכמים היו לנו בשם ר׳ אברהם החוזה — חורב, כרך יא (ניוירוק תשי״א), עמ׳ 236—268), או אפשר שאין זו אלא מליצה.

46 שני לוחות הברית, אמסטרדם נח״ת, דף קט, ב.

47 יונה א, א. ועי׳ מה שכתב על כך: ר׳ יצחק שריס, הדר עזר, אומיר תרכ״ה, דף לד, ב. 48 מקובל. טעות וצריך לומר: מקבל. 49 דף קע, ב — קצא, א.

50 שמות כו, טו. 51 עי׳ למשל בהקדמתו על התורה, הדרך האחת:

ובפירוש יְהִי קִאֲרוֹת (בראשית א, יד)

חֲקִיטֵי צִעוֹת אֲחֵרוֹת

לְרֵעַת תְּקִידוֹת הַנִּזְכָּרוֹת

עַל־פִּי חֲקִי תְּקִידוֹת.

עיין: David Rosin, Reime und Gedichte, I, Breslau 1855. אבל אין ספק, שכונתו כאן למומחים בחכמת המספר והתכונה, וכן בפירושו על בראשית א, טו: „ואם ישאל שואל: הלא אמרו חכמי הספרות, שכוכב צדק וכל הכוכבים חוץ מכוכב ונוגה גדולים מהלבנה.“ 52 עי׳ מקור חיים, מנטובן שיט, דף ג, ב (וכתב ז״ל עוד בפירוש ספר יצירה): „מגלת סתרים, ויניציאה שייד, דף ה, א (ועוד כתב החכם ז״ל בפירו׳ לספר יצירה)“; שם, דף ה, ב (ובפ״י לספר יצירה כתב): „שם, דף יו, ב (ובפירוש ספר יצירה כתב וז״ל). עי׳ גם יעללינעק, בית המדרש, חדר ג, עמ׳ 42—43, שהביא מספרו של ר׳ אברהם אבולעמיה „אוצר עזר גנוז“: „פי ר׳ אברהם בן עזרא ז״ל [על ספר יצירה] ורובו מילוסופית וקצתו קבלה קצרה. אולם הפירוש לא הגיע אלינו, לא בכתב יד ולא בדפוס, עי׳ גם: Steinschneider, Magazin fuer die Wissenschaft des Judentums, III (1876), S. 98 (= Gesammelte Schriften, I, S. 541).

53 ספר יצירה, מנטובה שכיב, דף צו, א; וארשא 1884, עמ׳ 84.

54 בדפוס מנטיבה: חזיר סנים ואחיר: דפוס ווארשא: לאחר, 55 שם: לקדמתה.

כי הרב ישׁר מקנדיא כתב עליו בספרו הנ״ל⁵⁵, דאיזה פטיט כתבו מטעם סדר הזמנים — במחילה מתדר כבוד גאוונו לאו סיפיה רישיה, דכיון שגם הוא כתוב, שפי׳ הנ״ל הוא מיוחס לר״ס⁵⁶, כאשר הוא באמת, וכאשר הוכחתי בקונטריסי, וכי הוא פירוש מאחד מהאחרונים המלקט דברי ר״ס, למח לו להטיל מום בדברי המפרש ההוא? והראיה הגדולה אשר אין להרחק אחריה, כי אברהם ביקר גם יבין הוא מה שכתב בפירוש לפרשת האזינו, על פסוק „יצב גבולות עמים“⁵⁷ וז״ל: „וטעם למספר בני ישראל“, כאשר אמרו חז״ל⁵⁸, כי צורת יעקב אבינו חקוקה בכסא הכבוד והוא סוד גדול וכו׳. והביא הלשון בעצמו הרמב״ן ז״ל וסיים דבריו: „דברי פי חכם חן“ עכ״ל. ולא נחה דעתו של הראב״ע כי אם גלה סודו אל עבדיו המחבבים דבריו. וכן כתב בספרו „תמונת האותיות“ על פי הקבלה⁵⁹ וז״ל:

56 ועי׳: מצרף לחכמה דף ט, ב: ושמעתי כי ׳ עזרא ברא בריה לפני ר״ת ואמר ראו מה שנתן הבה באותיות הקדושות ואמר חזר פנים ואחור וחזרה לקרמיתה. אבל זה כזב מעיקרו, שרב סעדיה קודם בזמן ל׳ עזרא ואיזה פטיט כתבו שלא יתכן לפי סדר הדורות. והשוה: ספר יצירה... עם פירוש... אבוסהל דונש בן תפוס, מהדורת מנשה גראסבערג, לונדון תרס״ב, עמ׳ ז—ח; ג. בן־מנחם, אברהם אבן־עזרא — שיחות ואגדות־עם, ירושלים תש״ג, עמ׳ 14.

57 עי׳: Henry Malter, Saadia Gaon, His Life and Works, p. 404—405.

(=רב סעדיה גאון, קובץ תורני־מדעי... בעריכת הרב יהודה ליב הכהן פישמן, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תש״ג עמ׳ תרלד). שם מובאים דברי מונק, שזהו העלבון הגדול ביותר שמישהו יכול לגרום לרס״ג, ליחס לו עבודה, שאינה הוגנת לא רק למוה נעלה, אלא אף לכל בריה אנושית המסוגלת לחשוב. עי׳ גם: א. מ. הכרמן, אבנים לחקר „ספר יצירה“ — סיני, כרך כ (תש״ז), עמ׳ רמא—רמג. 58 דברים לב, ה.

59 עי׳ תרגום יונתן בן עוזיאל בראשית כה, יב; חולין צא, ב; מדרש רבה, בראשית סח, יב (דפוס וילנא, דף קלה, א); שם, שם סב, ב (דף קנה, א); מדרש רבה, במדבר ד, א (דף יב, ב); מדרש רבה, איכה ב, ב (דף כ, א); פרקי רבי אליעזר, פרק לה; פסיקתא רבתי, פסקא כו; מדרש תנחומא, במדבר, ס״ יט; ילקוט שמעוני, ויצא, רמז קיט; שם, במדבר, רמז תרצב. עי׳ עוד מדרש לקח טוב, מהר״ באבער, וילנא תר״ם, על בראשית כה, יג, עמ׳ 142. ובפיוט הקדום: עי׳ „צטה בכת תמיתה“ (חלק ג של הקרובה „שושן עמק איומה“ לר״א הקליר):

נִפְחַ תּוֹלְדוֹת יַעֲקֹב.
מְכִין לְשִׁבְתָּן בְּשׁוֹקֶן
סֵאן עֲקָתוֹ בְּרִשׁוֹקֶן.

60 הספר „תמונת האותיות“ נתיחס בטעות לראב״ע. היו לי הזדמנויות (באדר תש״י)

לעיין בבתב״היד בספריית החאטיקאן (Palat. Ebr. 405) דף 105 ב — 135 א, ולהיווכח, שאין כל סמך שהספר יוחס בטעות לראב״ע. אעתיק כאן התחלתו של הספר:

ס ו ד ה ת מ ו נ ה

בכל עת יהיו לבנים בגדיך ושמן וגו׳, הם בגדי כהן לשרת להקריב ולהדבק תנפש למקום מחשבתה הוא מקום השמונה בגדים הלבנים והטהורים וקדושים הוא חיכל הפנימי וקודש הקדשים והם שבעה ימים עליונים הנקראים עשר ספירות כי הם כוחות עליונים כולם לבת אתר ועצם אחד אצולים ולא ברואים והם הנקראים צבאות אלהים חיים ונוראים. צבאות יי צבאות אלהים ונקראים אלהים צבאית יי אל חי. אל רם ונורא. והם תוארי כח הפעולות.

„כתיב י׳: ה׳ בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה׳. פירוש: כתר עליון הוא השכל. עלת העלות יתברך תוציא זה היצור מן הכח אל הפועל בלא זמן, שהזמן נברא ולא לו מציאות״ וכו׳. ותאריך הרבה על הספירות ואחר-כך כתב וז׳ל: „ותפארת היא מדת יעקב אבינו ע״ה, שנאמר 62: ׳תתן אמת׳ וכו׳ והיא נקראת] כסא, כי אותיות [אמת] כולל כל האלפא ביתא: א בראש, מ באמצע, ת בסוף. גם כן הכסא. וכמו שהכסא עומד בחזקת גם כן אותיות אמת יש לכל אות ואת שתי רגלים, מה שאין כן בשקר. על כן אמרו 63: ׳שקר אין לו רגלים׳ ואותיותיו

וכל אלו הם באמת כ״ב אותיות התורה העליונה ואותיות עליונות מקדם ומהם נתרשמו ונחקקו בלוחות בכוח האלהים, שני כתובים באצבע אלהים והם רמותים ורשומים מלמעלה וחם קנויים מלמעלה למטה בקניין גמור ובקשר חזק ואדיר כי כל מה שברא הקב״ה למטה הכל קנאו מלמעלה ורשומיו למטה וקשרו כמו אותיות התורה שני יי קנני ראשית דרכו קנה השמים ממעון קדשו שני קונה שמים וארץ, וכן בית המקדש מכסא כבודו, ארץ מארץ החיים ישראל מן הימים שני עם זו קנית והכל ברישום על דרך קשר, וזה רישום האותיות. תאלף מורה כתר עליון וציוורו כולל גי מידות חכמה ובינה וגם תפארת עצמה כמדתה, אלף מלשון אלפסך...

פרוש גי שלום הוריעני, שזהו ההתחלה של ספר התמונה (קארעץ תקד״ם: לעמבערג תרנ״ב).

הציטאטות המובאות עליידי ר׳ רפאל אשכנזי הן ציטאטות מספר „כתר שם טוב״ לר׳ אברהם דקלונאי, תלמיד הרוקח ו׳ל, ולא מ„סוד התמונה״. עי׳ אדרן יעללינקע, גנוי חכמת הקבלה, לפסיא תרי״ג, עמ׳ 29–48, ועי׳ שם בייחוד עמ׳ 41, 43, אף על כך אני חייב תודה לפרוש גי שלום, שהעירני על כך.

כתב יד וואטיקאן 405 מכיל באמת גם „ספר כתר שם טוב מר׳ אבראם בר אבשלדור [קרא: אברהם ב״ר אלכסנדר] מקולוניה״ (עי׳ אסמני, עמ׳ 379) והמעתיק טעה ואמר, שגם חלק זה שייך ל„תמונת האותיות״ (=סוד התמונה) 1.

איני יודע מה ראה אסמני — בעל הרשימה של כתבי היד העבריים בואטיקאן — לשנות את השם האמיתי של הספר (סוד התמונה) ולקרוא לו „סוד התמונה האותיות״. אחריו הלכו אחרים: בעל „שפתי ישינים״, ואלקחי תקס״ו, עמ׳ סט: „תמונת האותיות [הראב״ע] ע״ם הקבלה בביבליאוטעקא וואטיקאנו כתיבת יד״. י. כר׳עקב רשם ב„אוצר הספרים״ (עמ׳ 655, ס״ 629) על פי „שפתי ישינים״, ר׳ חיים מיכל, אור החיים, פראנקפורט א. מ. תרנ״א, עמ׳ 76: סוד תמונת האותיות, מצורת האותיות הא״ב ונותן טעם עליהם מסתמא כדרכו בס׳ צמות הגז׳ כ״י על קלף בואטיקאנו (ק״ס) [=קריית ספר — והוא חבור גדול שבו נכתבו כל ספרי היהודים... חברו ויסדו יוליוס ברטולוקי] אות א צג״. עי׳ עוד:

M. Steinschneider, Gesammelte Schriften, I, Berlin 1925, S. 436, A. 73.

61 משלי ג, יט. 62 מיכה ז, כ.

63 עי׳ מדרש אותיות דרבי עקיבא, מהדורת הרב ש״א ווערטהיימער, ירושלים תרע״ד, עמ׳ סו [= בית המדרש, חור ג, עמ׳ 35]: תקוני הזהר, כב (מהדורת הרב ראובן מרגליות, דף סו, א): שקרא לית ליה רגלין: רש״י למשלי יב, יט: ילקוט שמעוני בראשית ג: אותיות של אמת בשתי רגלים ושל שקר ברגל אחד, כל שעושה אמת מקוים ושקר אינו מקוים, ועי׳ שבת קד, א: מאי טעמא שקרא אחזא כרעיה קאי ואמת מלבן לבוניה? קושטא קאי, שקרא לא קאי: עמנואל הרומי, פירוש למשלי, [ברישא רנ״ב], עמ׳ [113]: אמת... אותיותיו יש בהם כפים ורגלים, אמנם אותיות שקר אין להם רגלים: משלי שועלים לרבי ברכיה הנקדון,

נדחים עד יי סוף תאלפא ביתא. וכך יעקב אמת, שנקרא כסא הכבוד על כן א"ל:
 צורת יעקב אבינו חקוקה בכסא הכבוד⁶⁴. הרי אלו ג ספירות כמין סגולה נצח הוד
 יסוד נודע לנו על דרך הקבלה, כי האבות הן הן המרכבה והן ג אבות וחיות
 המרכבה הנושאות הכסא הם ד חיות הקדש ואם כן תחסד אחת מהם והוא דוד ע"ה,
 כי הוא רגל רביעי לכסא, על כן אומרים 'מגן דוד' כענין 'מגן אברהם' וכו'. עכ"ל.
 ולמען דעת כל עמי הארץ איך באו לידי דבריו אלה, צריך אני להודיע,
 שכשם שאני מהמחבבין את דבריו אשר מעולם היו לפי כדבש למתוק, תכף שראיתי
 רשום בספר 'שפתי ישנים'⁶⁵: "ספר תמונת האותיות ע"ד הקבלה בבילויטיקא
 ואטיקאנא כ"י, לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתתי עד שעל ידי ידיד נפשי המאירי יי
 בחור מעם זכאי נתגלגל זכות על ידו ושלחו לי מתם הרבה משורותיו מספר
 הנ"ל והם אצלי שמורים ונחמדים מזהב ומפז רב לראיה נצחת על חכמת הרב.
 הן כל אלה כתבתי אני לקיים בעצמי משפט כתוב: "דאגה בלב איש ישחנה"⁶⁶
 ישיחנה לאחרים, כי היה בלבי כי קוד אש הקנאה ותאוה לכבוד הרב, אשר
 כולנו חייבים בכבודו, יען בכמה וכמה מפירושו היה אור לכל בני [דף קח, א]
 ישראל במושבותם. זו בלבד לא אכחד מעכ"ת, כי בדבר אחד נתקשיתי באמרו
 הטהורים ולא יכולתי להולמו ומי יתן ידעתיו ואבינהו, אבא עד תכונתו, איזה
 דרך ישכון אור דעתו, שכיון שבחר לפרש התורה בדרך החמישית⁶⁷, כאשר אמר
 בהקדמתו לישען על אמיתת המעתיקים, שהיו כולם צדיקים — למה בפרשת בא,
 על פסוק "כל עדת ישראל יעשו אותו"⁶⁸ אמר: "וכאשר חפשתי בתורה מצאתי
 כ"ג כריתות האמורים בתורה כולם הם במצות לא תעשה" וכו'. והלא משנה שלימה
 שנינו בריש כריתות: שלשים ושש כריתות בתורה?
 ובפרשת תזריע, על מלת "ממארת"⁶⁹ כתב: "וטעם שלא הזכיר משי וצמר
 גפן, יתכן שדבר הכתוב על ההוה". וזיל תני בי רב הוא משנה פרק ט [משנה א]
 דכלאים: "ואינו מטמא בנגעים אלא צמר ופשתים".
 ובפרשת אחרי מות, על פסוק "ויצא אל המזבח אשר לפניי"⁷⁰ כתב,
 שהוא מזבח העולה, הפך משנה פרק ה דיומא: "ויצא אל המזבח אשר לפני ה'" זה
 מזבח הזהב.

מהר" א. מ. הכרמן, ירושלים תש"ו, עמ' ח: אין רגלים לאמת כי השקר לקחן בשפת רגל
 [= בדברי חנופה] — היסך הסתגם: שקר אין לו רגלים.

64 בכתב חיד: על. 65 ע"י למעלה, הערה 59.

66 זאלקחי תקס"ו, עמ' פט, סי' 135.

67 אפשר שזהו שם ידיו.

68 משלי יב, כה. ע"י יומא עה, א; סוטה מב, ב; סנהדרין ק, ב.

69 ע"י מה שכתב שר"ל ב"כרם חמר", מחברת רביעית (תקצ"ט), עמ' 132: בכ"י

שבידי כתוב — בהקדמת ראב"ע לתורה — על ארבעה דרכים, ונוסח זה ג"ל עיקר, כי הדרך
 החמישית איננה דרך המפרשים, אלא דרך הראב"ע... ומדבריו נראה ברור כי כוונתו לומר
 שהדרך ההיא מיוחדת לו. והוא הראשון אשר סלל המסלה ההיא. וע"י לעומת זה דברי ר'
 דוד כהנא, אברהם אבן עזרא, כרך שני, חארשא תרנ"ד, עמ' 136.

70 שמות יב, מז.

71 ויקרא יג, נא.

72 שם סו, יח.

גם באותה פרשה „ושלח ביד־איש עיתי“⁷³ פירש חז"ל: „וחז"ל אמרו“⁷⁴, שתנושא הוא כהן ודבריהם אמת. והנה משנה ערוכה פרק ו' דיומא [משנה ג]: „הכל כשרים להוליכו“ וכו'. ואין להשיב שעשו הכהנים גדולים קבע ולא היו מניחין את ישראל להוליכו מפני שזה היה מעשה הכהנים, שעשו סלסול בעצמם והחזיקו ^{הם} במצוה, אבל דברי הראב"ע הם מה שאמרו חז"ל היינו... וזו קשה מן הראשונות. ובפרשת קדושים⁷⁵ „יהיה כל פרו קדש הלולים לה“⁷⁶, שידענו שבנטע רבעי תנאכל לבעלים בירושלים, כדין מעשר שני, הכתוב מדבר והוא ביאר ואמר: „להלל השם והבהן יאכלנו“ — והיכן מצאנו ראינו, שנטע רבעי נאכל לכהנים? ובפרשת שלח לך, על פסוק „וינסו אותי זה עשר פעמים“⁷⁷ וכו' אמר, כי „הטעם רבים והזכיר עשר בעבור היותו סך חשבון“ וכו' — נגד המשנה פרק ה' דאבות [משנה ד]: „נסיונות נסו אבותינו את הקדוש ברוך הוא במדבר, שנאמר: „וינסו אותי זה עשר פעמים“.

ובפרשת חוקת, על פסוק „ולקח אהוב וטבל במים איש טהור“⁷⁸ כתב: „והקרוב להיותו כהן. והרי בסוף פרה שנינו: הכל כשרים להזות! ובפרשת שופטים, על פסוק „ויצאו זקניך“⁷⁹, ביאר „זקני הערים הקרובות והשתפטים“. ומשנה שלימה ברה כחמה שנינו פרק ט' דסוטה [משנה א]: שלשה מבית דין הגדול שבירושלים היו יוצאים וכו'.

וקשה לי יותר מכולם אחר שפשפשתי ולא מצאתי הון לי הוא, כי בפרשת בהעלותך על פסוק „והעבירו תער על־כל־בשרם“⁸⁰ כתב ואמר, כי „אמרו המעתיקים אפילו הזקן ולא הפאה“, והלא שנה לנו ר' הקדוש בנגעים, פרק יד: שלשה מגלחין וכולן ששיריו ב שערות לא עשו כלום.

והיותר מתמיה לי, כי הרמב"ן לא מיבעיא באלה אלא אף על כיוצא בהם שיראו וימצאו בפירושו לא דבר בהם מאומה.

איברא שעלה בדעתי ליישב איזה מהם, אבל כל זה אינינו שוה לי ולא נתקררה דעתי בזה. ואם יעלה על לב איש לומר שבאותם מקומות שנראו דבריו מנגדין לרז"ל, שאף על פי כן סתמו בפירושו שמבטל רצונו מפני רצון רז"ל וילמד סתום מן המפורש ונשוה המחלוקות ביניהם בהצד השוה, ומה מצינו במקומות אחרים ששפתיו ברור מללו, שכפי האמת דברי חז"ל היושבים בשמים הן הם החזקים ומשפטים צדיקים והיושבים ראשונה במלכות וכאשר מסר מודעתו כמה וכמה פעמים הכל שאין בו חטא, שכפי הפשט אפשר לפרש דברי הפסוק כאשר כתב [דף קח, ב] הא ודאי ליתא, דהיכא שרצה לחבב דברי חז"ל ידע את אשר ידבר ובחר לו לשון ערומים ברור, כי לא יפנה. וזה בכמה וכמה מקומות, כגון בפרשת מצורע, על פסוק „ואיש אשר תצא ממנו שכבת זרע“⁸¹ כתב: „היה נראה

73 שם שם, כא.

74 יומא טו, א.

75 ויקרא יט, כד.

76 במדבר יד, כב.

77 שם יט, ית.

78 וברים כא, ב.

79 במדבר ח, ז.

80 ויקרא טו, טו.

לנו שצריך רחיצה הבגד או העור אם היה בו זרע לח או יבש תאמת כדברי תקבלה⁸¹.

ובפרשת בחוקותי⁸² על פסוק „לעולם בהם תעבודו“ אמר: „מותרים“ רק כאשר מצאנו חז"ל שאמרו שהיא מצוה קבלנוה⁸³.

וכן בפרשת מטות, על פסוק „אך במי נדה יתחטא“⁸⁴ כתב: „היה נראה לנו כי הוא מי אפר הפרה כמו 'מי נדה לא זורק עליו'“⁸⁵ וחז"ל אמרו⁸⁶, כי טעמו כשיעור המים שתרחץ בהם האשה נדה ודעתם רחבה מדעתנו⁸⁷.
ובפרשת ראה, על פסוק „ידך תהיה“⁸⁸, כתב: „היה נראה כי הוא משנים עדים“⁸⁹ לולי תקבלה⁹⁰ וכו'.

ובפרשת כי תצא, על פסוק „כדי רשעתו במספר“⁹¹, אמר: „היה נראה לנו, שיש עון שיוכה עליו עשר גם עשרים ופחות ויותר והעד 'כדי רשעתו' רק לא יוסיף על הארבעים לולי דברי תקבלה⁹² והוא לבדו תאמת“.
ובאותה פרשה „וירקה בפניו“⁹³ אמר, כי הוא „מפורש בדברי תקבלה שהוא כמו לפניו“⁹⁴. ודרך הפשט לפני הנעל⁹⁵ וכו'.

ודבריו אלה והדומה להם רבו מלמנות בפירושו. כולם דברים נכוחים למבין ומורים באצבע, שכשרצה לעמוד על דברי רז"ל ומינה לא תווע, השמיע קול תחלתו על דבריהם בשפה יפה וכובד ראש ואי-אפשר לאיש אשר כמותו שבמקרה ובהזדמן יפרש במקום אחד על דרך אחד ובמקום אחר על דרך אחר ובפרט בדינים ומשניות פשוטים וידועים לזעירי תלמידיו.

ולכן תאבתי לישועת האדון ינחני במעגלי שכל ויורני ויאמר לי הדרך אשר דרך בה הראב"ע ואזכה להבין הדבר הזה על בוריו ולהבחין ולראות עין בעין החוט של חסד והקו אשר נטה שם אהללו, אהל בלי-יצען⁹⁶, ושיהו כל דבריו נסקרים בסקירה אחת ובדרך אחת ולא אחת שהם שתיים, כי כאשר הייתי אחיה והלא זה דברי אשר יצא מפי לא יכולתי להעלות על שכלי, שהאדם הגדול בענקים

81 שמתמאה כל עוד שהיא לחה, וע"י שבת פה, ב, שמתמאה לעולם כל עוד שהיא לחה.

82 יש לתקן: בהר, ויקרא כה, טו.

83 וכן דעת ר' ישמעאל (סוטה ג, א), שזה רשות, ר' עקיבא סובר שזו חובה ואין לו רשות לשחרר את עבדו, וכן אמרו בגיטין לח, ב: כל המשחרר עבדו עובר בעשה, שנאמר: לעולם בהם תעבודו.

84 במדבר לא, כג.

85 שם יט, יג, וכן דעת אונקלוס וכן פירשו רבינו בחיי ורשב"ם, וע"י: משה לנא, סתרון המלות, במדבר, דף כה, א.

86 ע"י עבודה זרה עה, ב, 87 דברים יג, י.

88 כלומר: התיבה „ידך“ שבה אל כל אחד מן העדים; יד כל אחד משניהם תהיה בו.

89 שמצוה להמיתו ביד המוסת, כי היא אחד העדים, ע"י ספרי, ראה, סייסא פט, מהר" איש-שלום, דף צב, ב: מצוה ביד הניסת שימית ואחר כך ביד כל אדם.

90 דברים כה, ב.

91 שמלקים אותו ארבעים סחית אחד.

92 דברים כה, ט.

93 כלומר: על הקרקע ולא בסווי ממש, וכן פירש גם רש"י.

94 ישעיה לג, כ.

ישים דרך פירושיו כמתלהלה. פעם בחוץ ופעם ברחובות קרית שפר ספר דברי חז"ל. וכשם שאדוני הרב הארז האדיר אשר כל סתום בדברי הרב הנ"ל לא עממוהו ובצל דליותיו תשכונה⁹⁵ שכיות החמדה והתאווה ועיניו ולבו שם כל הימים לשמוע. הן כת אס"ר והמותר הן כת בעלי המדרש ואכזריהו, גם לי אלמון צל סוכתו יפרוס עלי ויחונני בלדת שחר אור יקרו זהרו ורב עשרו. ואם דעת שפתי כלול מללו ישיבני בחן ברור, יסדירני בסדר אהלו⁹⁶ בהלו נרו עלי ראשי⁹⁷, בצוף דבש אמרי נועם אמריו הנעימים ומשום "אל תמנע טוב מבעליו"⁹⁸ אעירה און מעכ"ת ואומר אליו, כי האלדים אנה לידי פירוש הר' יוסף בר אלעזר הספרדי, שלם מראשו ועד סופו, הביאו ספר "מרגלית טובה" פגום וחסר, ובפרט בהקדמה, וכמדומה לי, שאף מחמת הטשטוש או מחמת דבר אחר הנראה למחבר הנ"ל⁹⁹, גרע והוסיף ודרש מדעתו, שלא ככתוב בספר הנ"ל, אשר הוא אצלי, ומדעת עצמו קרא שמו "אהל יוסף", כי הרב המחבר קראו בשם "צפנת פענח" ולתת ריוח בית הדבקים בו אציגה נא לפניו הקדמת הרב הנ"ל שלמה מראשה ועד סופה, שמתוכה יראה, כי האמת אחי ומצוה גוררת מצוה, כי על ידה יגיה גם כן את ההקדמה החסרה שבספר [דף קט, א] "מרגלית טובה" שיש לו, אצפה לישועה ממעיני מקור חכמת אלדיו בקרבו וארבה אליו תחנונים אם דברתי אליו רקות נמצא וכן היה ויהיה דבר אדוני המלך מאן מלכי רבנן למנחת זכרון מזכרת דורון רב לאוהבי תורתו של הראב"ע ושלום למר ולתורתו ולאוהביו ולכל בני ביתו ולכל הנכספים לעבודתו ולשומרי בריתו ארוחת תמיד תהיה ארחתו.

ואני טרם אתן לפי מחשך אתודע לרשות בפטור לחובה ואף על פי שבכרתי ברכת הדיוט שבהדיוטים אתפללה בכל עוז אל אל שימחת גילי ירום קרנו. בכבוד ויגיל כבודו בימי הפסח הבאים לקראתנו לשלום ומלא למעכ"ת משאלות לבו לטובה בשובע שמחות והיה זה אור לייד בניסן שנה תק"ג ליצירה בסדר "דרש דרש דבר בעתו" מה טוב להזהיר בבל יראה החוצה אל העין, כי כן כונת הכותב לכתוב למעכ"ת בתורת סוד סתום וחתום וש"ש¹⁰⁰.

ב

העתק אגרת תשובה על הנ"ל מהרב גמליאל הנ"ל

איש חיל כולו אומר כבוד בכתב ומכתב ואותיות כמראה מלאך האלדים נראה מאד בחן והדר והוד — ישא ברכה מאת ה' אלדי הצבאות ויראהו בתורת ה' נפלאות.

ראה פניך אדוני לא פללתי¹, אמנם שבח כבוד נעימתך זה ירעתי והנה הראה אותי אלדים גם את גודל ורועך ובמה כחך. את קולך שמעתי בגן החכמות² והגות לבך תבונות³ ואירא כי עירום אנכי⁴ לחוות דעי⁵ ומלכי, כי לא למדתי

95 יחזקאל יז, כג. 96 על פי תהלים כו, ה.

97 איוב כט, ג. 98 משלי ג, כו.

99 כלומר: המוציא ספר "מרגליות טובה".

100 = שאילת שלום.

1 בראשית מה, יא. 2 על פי בראשית ג, י.

3 על פי תהלים מט, ד. 4 בראשית ג, י.

5 איוב לב, ו.

חכמה⁶, אף כי אנוש רמה כמוני היום לא ידעתי מה, נער הייתי גם זקנתי⁷ ובין מצולת הטרדות טבעתי⁸ ואור עיני גם הם בשלמות אין אחי ואני אתנהלה לאטי⁹ אם אחרתי (שא"ו ושקט"ו)¹⁰ עלי עלי היו כל המונעים וכולי האי ואולי¹¹ יועילו סבות התנצלותי ואחלי לפני כסא כבודך: אל נא תעבור מעל עבדך¹², כי לא מדאגה מדבר נתעכבתי לשעבר וגם לא נקל בעיני מצותו ולגרוע מחשיבותו, כי ידעתי על ידי האגרת למספיק¹³ פה מרגליות מסיק, בקיאותו בספרי הקדש ובחבורים דנהירין ליה כוזהר המאורים ואני בתומי אלך כאיש נדתם והלך להבין פשטי הספורים והתוארים אשר בספרי הקדש נכתבים בין המפרשים הרבים מתוך פירוש האדם הגדול, לו יד ושם בכל דבר חכמה ובינה, הן-קטן הן גדול, כל רז לא אניס ליה¹⁴ ותדל חדול הלא הוא חכימא דיהודאי¹⁵ הר"א בן עזרא, הן בעיון הן בשקול הדעת, אשר בו גברת, והן בשכלו הצח בסברא, טוב ערב ומועיל לכל בריה, שהכל בו נהיה, ומי יבא עד תכונת תהלותיו. רק דבריו לדור ודור יעידו על טוב חקירתו ואנכי איש רש ונקלה ושותא דמר¹⁶ ראביע ז"ל ואם ריק הוא ממני מכל מקום חביבין עלי, הגם דמסיקנא ביה כדמסיק תעלא מבי כרבא¹⁷ גרסה נפשי לתאבה¹⁸ ודגלו אהבה¹⁹, כי כשם שמעט מן האור יגרש חשך הרבה כמו כן האמת — כל שהוא ירפא הסכלות אם מעט ואם הרבה²⁰. צעיר אנכי ונבזה לספר בשבח המחבר גדול הערך כזה, אולי נגרע מערכו לדון על פי דרכו ואופן משפטו וחוקו רק [דף קט, ב] למפורסמות אין צריך ראיה²¹, ומודעת זאת לכל בריה, אשר חננו ה' שכל האנושי

אוצר החכמה

6 משלי ל, ג. 7 תהלים לו, כה.

8 על פי תהלים סט, ג. 9 בראשית לג, יד.

10 שא"ו ושקט"ו. הגרשיים מוכיחים ששתי המלים נמצאו והילכך הכנסתן בסוגריים.

11 ע"י תגיגה ד, ב.

12 בראשית יח, ג.

13 = למספיק.

14 דניאל ד, ו: חולק נט, א.

15 שבת קכט, א.

16 על פי "שותא דינוקא", סוכה נו, ב.

17 ע"י נידה סה, ב. 18 תהלים קיט, כ.

19 שיר השירים ב, ד.

20 ע"י חובות הלבבות, שער יחוד המעשה, הוצ' מוסד הרב קוק, תלאביב תשי"ט,

עמ' 359: המעט מן האמת ינצח הרבה מן השקר, כאשר המעט מן האור דוחה הרבה מן החושך.

21 ע"י: י"ל ווקעס, אוצר נחמד ב (תרי"ו), עמ' 113; Zunz, Gesammelte Schriften,

III, S. 261, 265; ע"י גם: שבס מוסר, ירושלים תרכ"ג, פרק לו (דף קא, ב), פרק לט (דף

קו, ב). ובמלות ההגיון לרמב"ם, ירושלים תרצ"ה, שער ח (עמ' 47): המפורסמות... יש משפטים

נתפרסמו אצל אומה אחת ולא נתפרסמו אצל אומה אחרת, וכל מה שיהיה הענין מפורסם

אצל אומות רבות תהיה האמתות בו יותר חזקה. וע"י: חזות קשה לר' יצחק עראמה, סביוניסה

שי"ב, שער ה, דף ה, ב: מהמפורסמות אשר יסכימו עליהם כל העמים. ור' אליהו בחור

בשירו "אדם תועה", בסוף ספר הערוך, שהדמיס בשנת רצ"א בחיניציאה: למפורסמות / אין צריך

אות. ע"י עוד: מאור עינים לר' עזריה מן האדומים, וארשא תרי"ט, פרק לו, עמ' 253 (מן

המפורסמות שאין צריך עליהן ראיה) ו: סחר יצחק, אות עיין, ליק 1868, דף עב, א: ספר

התשב"ץ, אמשטרדם תצ"ח, הסכמתם של רבני ליחורנו.

להשכינו במשכנו, שהראב"ע ז"ל תמיד צדיק באמונתו, נאמן בבריתו וקיים במאמרו²² הלא זה דברו כמה מקומות, שקבלת רז"ל לא תמוט ורואה דבריהם מדבריו ומורה על האמת ביושר דבריו. ודבר ברור כשמש בגבורתו שנתפ[ש]טה דעתו וידיעתו בכל ספרי התלמוד והגאונים ולא נעלמו ממנו מרוב אונים ומי לא ידע בכל אלה, כי מעט אשר יאמר עליו כמדבר על איש חכם ועניו, שהיה הרב הנ"ל טובינא דחכימי²³, תורני תלמודי, עד מקום שיד הרבנים מגעת, ורבו יתירא אשתבחת ביה בפלוסופיא וחקירה ומבין בכל מדע הכירה וגם חקרה במעשה בראשית ומרכבה היקרה בשפה ברורה במלות קצרות והעניינים מרובים והתועלות מאירות באופן שכל השותים בצמא את דבריו ישמחו, כי ימצאו נופת צוף בחדריו. אכן לא מצאתיו בין הפוס' ²⁴ רק תעצמו בביאור הפסוקים ובהדי פלוגתא למה ליה²⁵. מאושר היה כל ימיו, צנוע ומעלי, אכן ענוותנותיה גרמה לו כבוד, שהאחרונים הביאו דבריו למופת ואות על היותו איש שהכל בו ובכל אשר יפנה ישכיל.

אבל מה שראה מעלתך להכניסו עם כת בעלי הספירות וגם מעשה נסים אשר ממנו ספורות — ראה זה חדש הוא אצלי ולא שמיצא לי ולא אכנס בתגר הזה. ואשר אני אחזה, שאין מזכירין מעשה נסים²⁶. והרב יש"ר מקנדיא אין להאשים. שהיה חכם כולל וידו בכל ומוכה שטרא אבי תרי²⁷ ורכיב אתרי רכשי²⁸ והיה דעתו הרחבה מעורבת עם הבריות. ומה שמצא אדוני כתוב על שם ראב"ע אפשר היותו כמשמעו וגם יש לחוש, שהיה אחד מזרעו, או אדם אחר הנקרא כשמו ושם אביו וכמה יוסף איכא בשוקא²⁹. וגם יש לחוש הן בענין זה כמו בעניינים אחרים דמאן דהו שלח ידו בספרים וכתב ההעתקות ובספרים דפוסים הן חסר הן יתר או לאיזה תכלית אחד מהתלמידים ידו הדה וחלוף חנוסחאות לעדה, שמביאים המפרשים את ביאוריו כידוע למעלתך. איברא שנעלמו ממני רוב הספרים אשר אדוני מזכיר, מעשה אמן של אדונינו המחבר הנ"ל.

ויהי מה דבר זה תהיה לנגד עינינו: בעת שיוזמן לפנינו איזה ענין קשה להולמו בדברי הראב"ע ז"ל אין להאשימו ויהיה נדון לזכות על דבר כבוד שמו, כי רבו כמו רבו הראיות על הצדיק מתהלך בתומו. ולו חכמו ישכילו ויעמדו על סוף דעתו. ואם פליאה דעת ממנו לא נהיה כפוי טובה להטיל מום בקדשים ולחשוב עצמנו כאנשים גדולי הערך והמעלה כדי לתת דופי בבהלה להתפאר ולהתגדל בגנותו של הרב ז"ל ח"ו. וכבר הזהירו רז"ל על המתכבד בקלון חברו³⁰. חאמת שעם כל זה לא יחשוך מאורו של הרב הנ"ל אשר המלך חפץ ביקרו³¹, כשם שלא נגרע מערכם של הרמב"ם ז"ל והריא"ף ואחרים שעם כל חתפישות

22 ע"י ברכות נס, א. 23 גיטין כו, ב.

24 הפוסקים. 25 ברכות נ, א.

26 ברכות ס, א ; חולין מג, א ; ירושלמי שקלים פרק ו, ג.

27 פסחים עח, א.

28 ע"י כתובות נה, ב.

29 פסחים סח, ב.

30 ע"י ירושלמי תענית, פרק ב, א : המתכבד בקלון חברו אין לו חלק לעולם הבא ,

בראשית רבא א, ה, מחרי שהעאדא, ברלין תרע"ב, עמ' 3.

31 אסתר ו, ו, ט.

וההשגות — ספריהם יזהירו לדור דורים. פליאה דעת ממני איך גמצא כמו שהשמעתי שפערו פיהם לבלי חוק³² על צדיק תמים ושכל עמוק של הראב"ע ז"ל? איך לא שמו על לב בין שאר האזהרות מה [דף קי, א] שאמרו רז"ל³³ „בירא דשתית מיניה מייא לא תשרי ביה קלא“? ומי הוא זה שיקרא דברי ראב"ע ז"ל בלב שלם ורוח נדיבה, שלא יקשור עמו אחבה פל"קבל די רוח אלדין קדישין אית ביה ומזון לכלא-ביה³⁴ ותעני בעניו והעשיר בעשרו ישמח ויודה למחבר במאמרו ויודה לה' כי טוב שככה לו בעולמו. יזכור נא אדוני לעניינינו מה שהיה בדורות שלפנינו קול המולה גדולה כמעט בכל תפוצות הגולה נגד אבן הראשה אשר התורה לו מורשה הרב מורה הנבוכים לאשישי קיר חרש"ת תהגו אך נכאים³⁵. וכדומה לזה קרה לחיבורי הפילוסוף הגדול באומות העולם עם הנוצרים הראשונים בסכלותם דנו את ספריו לשריפה וגזרו עליהם שלא יעלה על שפה עד שקמו כמקחים דורות אחרים וראו תועלת אותם הספרים ליכנס בגן נעול החכמות והחקירות ותהו על הראשונות וספרי אריסטו נעתקו בכל הלשונות ונתפשטו בכל הפאות ודתייהן שוות. כ[ל] ש[כן] דברי אמת וחוקי צדק המחזיקים כל בדק. לא תהיה תורה שלנו כשיחה בטילה שלהם³⁶. גם ספרי יחזקאל בקשו לגנוז³⁷ וקהלת³⁸ ומצאו להם תקנה מהוללת. גם דברי הרב מורה צדק³⁹ וראב"ע וסייעתם יעמדו לעולם ביקרם ומהללם אצל יחידי סגולה, אחד מעיר ושנים ממשפחה⁴⁰ או קהלה, עד אשר תרבה הדעת והאמת תהיה נגלית ונודעת.

ועל מה שאדוני תהא אהגהי בשאלות איזה דבורים לכאורה זרים בדברי ראב"ע ז"ל מה ידעתי ולא ידע מעלתך, אשר זכית ליכנס בסתרי הרב וכבן בית בחדריו מכל מקום דרך מצותיך ארוץ⁴¹. כי הדבר נחוץ ולא אשיב פניך הנחדרים. בפרשת בא⁴² לא אמר ראב"ע, שאין שם רק כג כריתות ואינו חולק על המשנה „ליו כריתות“⁴³ דאם כן נוכל לומר ככה על הרמב"ם ז"ל, שהעלה סך הכריתות למנין מ"ג בפרק קמא דהלכות שגגות [הלכה ד]. והנה שם מונה כריתות שבעריות היותם כ"ו ובכללם ג שלא נזכרו בתורה נשארו כ"ג. ולזה נחזק הראב"ע: היינו אותם שבעריות הנכתבות סמוכות בפרשת אחרי מות ולא אמר ראב"ע: חפשתי וכו' ולא מצאתי אלא וכו', אבל דייק בלישניה: „וכאשר חפשתי בתורה“. ולא הזכיר המעתיקים כדרכו בכמה מקומות מצאתי כאלו יאמר: הקרה ה' לפני כ"ג כריתות האמורים בתורה בה"א הידיעה והם שמצא במקום אחד ובענין אחד, היינו באיסור עריות, כולם הם במצות לא תעשה. ומוכרחים אנו לתקן לשונו ככה. לפי שאי אפשר שנעלם מהרב המשנה הנ"ל וגם לא נתלה בשום פנים ששכחה בשעה שהיה כותב פי' זה הפסוק להיותה משנה עקרית ותחלת מסכתא.

32 ישעיה ה, יד. 33 ע"י למעלה, עמ' רעד, הערה 6.

34 ע"י דניאל ב, ח; ד, ה; שם, ט.

35 ישעיה סו, ז.

36 „ולא תהא תורה שלמה שלנו כשיחה בסלה שלכם“. בבא בתרא קמז, או מנחות סה, ב.

37 ע"י שבת יג, ב; חגיגה יג, א; מנחות מה, א.

38 ע"י מדרש קהלת רכתי יא, יג.

39 הרמב"ם. 40 ירמיה ג, יד.

41 תהלים קיט, לב. 42 שמות יב, מז.

43 ריש כריתות.

בפרשת תזריע י: "וטעם שלא הזכיר משי" וכו' לא קשיא מידי, דהא תנן פ"א [משנה ב] דנגעים: "צמר גמלים וצמר רחלים שטרפן זה בזה, אם רוב מן הגמלים וכו' מחצה למחצה מטמאין בנגעים". וכן בהרמב"ם פרק יג, [הלכה ג] מהלכות טומאת צרעת. והנה אפשר, שהמשי וצמר גפן נמי יטמאו בנגעים אם היו מעורבים עם צמר או פשתים במיעוטם או מחצה למחצה דמאי שנא אלו מפשטן וקנבוס שטרפן או מצמר גמלים וצמר רחלים וכו'. והא דתנן [דף קי, ב] בראש פרק ט דכלאים: "אינו מטמא בנגעים אלא צמר ופשתים", פשיטא, דלאפוקי שאר מינים בלחודיהו ובלתי מעורבים כמו שכתבתי. ואם כן דברי הרב נשמעים במה שאמר וז"ל: "וטעם שלא הזכיר משי וצמר גפן — אף על פי שגם בהם יארע מקרה הנגע על האופן שביארנו — יתכן שדבר הכתוב על ההוה", שרוב הבגדים הם ממין אחד ובפרט משום הרחקת כלאי בגדים. ועוד, דרוב הבגדים הם מצמר ופשתים ודוחק לפרש, שהנגע הוה בצמר ופשתים יותר משאר הבגדים. בפרשת אחרי מות⁴⁵ "ויצא" וכו' נראה לי, שבטעות נכתב פי' הראב"ע שלא במקומו והנה ראוי להיות לעיל מיניה על פסוק "ולקח מלא-המחתה גחלי-אש [מעל המזבח] מלפני ה'"⁴⁶ ופירש רש"י שם: "מעל [ה] מזבח — תחיצוך". ובוה מסולקת הקושיא.

גם שם בפרשת הנ"ל "ושלח ביד-איש עתי"י⁴⁷ וחז"ל אמרו⁴⁸, שהנושא הוא כהן, ואם יובן כונת הרב על המשלח — מסולקת השאלה במה שאמר אדוני מהמשנה דפ"ו דיומא [משנה ג]: הכל כשרין להוליכו וכו'. ואין הכרח לפרש אחז"ל דאמר הרב על תנא קמא, שהרי דברי חכמים גם כן אמרו, אלא שעשו הכהנים גדולים קבע וכו' והוא לא קבע ההלכה, שצריך היותו כהן וק"ל.

בפרשת קדושים⁴⁹ "יהיה כל פריו קדש הלולים לה'" פי' ראב"ע: "להלל לה' והכהן יאכלנו" — עצה טובה קא משמע לן מאחר שנאכל בירושלים לשם הבעלים ישתפו עמהם הכהנים. ויאכלנו דקאמר יובן: יאכל ממנו, כמו "לא תאכלנו" גבי איסורי אכילה⁵⁰ כידוע. וז"ל הרי"א⁵¹ ז"ל בפרשת קדושים: "וגם בשנה הרביעית לא תאכלו אותו הפרי בשערים אבל כהני ה' יאכלו אותו בירושלים והם יהללו וישבחו לאל הנותן להם כל טוב וזהו קדש הלולים".

בפרשת שלח על פסוק "וינסו אותי"⁵² פי' ראב"ע והטעם רבים. יציין מר ברלב"ג והרי"א, שעולים לסגנון אחד עם המחבר שלנו. והמשנה דאבות⁵³ תופסת לשון הפסוק ומכל מקום אינו מוכרח שיהיו עשרה בכוון, אלא הנכון כמו שכתב הראב"ע ודעמה כנ"ל לפי שמצינו כדומה לזה במקרא וכבר נחלקו הרב ובעל תי"ט⁵⁴ כשבאו לפרשן יע"ש.

בפרשת חוקת על פסוק "ולקח אזור"⁵⁵ וכו' בוה אינו חולק על מה שאמרו

44 ויקרא יג, נא.

45 שם טז, ית.

46 שם שם, יב.

47 שם שם, כא.

48 יומא טז, א.

49 ויקרא יט, כד.

50 ע"י דברים יב, כד—כה.

51 ה"ר יצחק אברבנאל.

52 במדבר יד, כב.

53 ה, ד.

54 ר"ע מברטנורה ובעל "תוספות יום טוב".

55 במדבר יט, יח.

רז"ל⁵⁵: "הכל כשרים להוות", שהרי ליכא מאן דפליג דכהן גמי כשר להוות ומעליותא היא, דכהנים זרזים הם והטהרה שכיחא בהו טפי למיכך אמר: "והקרוכ להיותו כהן" ואם כן דאפילו בור וטהור שרי.

בפרשת שופטים על פסוק "ויצאו זקניך" זי, שהראב"ע פירש "זקני הערים הקרובות והשופטים" אינו מנגד דברי חז"ל⁵⁶ מבית דין הגדול וכו' וגם הוא מודה בזה, אך מכל מקום ידענו, שגם זקני אותה העיר הקרובה יוצאים באותו מעשה כמש"ה "וכל זקני העיר ההוא"⁵⁷ וכו'. ובית דין של אותה העיר וכו' ורוחצים ידיהם ואומרים וכו' משנה ערוכה ובהרמב"ם הלכות רוצח ושמירת נפש⁵⁸. ונראה דעת ראב"ע, שהבית דין הגדול היה יוצא גם הוא עם הג' מבית דין הגדול וזה אינו סותר דברי רז"ל והדעת נוטה לפירוש זה.

בפרשת בהעלותך על פסוק "והעבירו תער על כל בשרם"⁵⁹ זה לשון הראב"ע: "אמרו במעתיק [דף קיא, א] הזקן ולא הפאה" עכ"ל. מי הכריחו להרב לומר "אפילו הזקן"? אלא מפני שמסכים לדברי חז"ל כתב כן ורצה להשמיענו, שאפילו הזקן שבאת ההזכרה בתורה "לא תשחית פאת זקנך"⁶⁰ הוא בכלל "והעבירו תער" והעשה דוחה את לא תעשה כל שכן שאר המקומות שבגוף, ומה שכתב "ולא הפאה" אין כוונתו כמו שנראה לכאורה בלי עיון, שלא ישחית הפאה, אדרבא: אפילו הזקן יגלח ולא יחוש על הפאה שנדחת היא במקום הזה.

והכלל לעד"ן יותר טוב וגאות, לבאר דברי חכמים בכל דהוא וכל שכן היכא דליכא איסורא או דררא דממונא ודסכנתא מלחשוב על עם ה' ואנשי שם אשר מימיהם אנו שותים לחשדם בסכלות או שכחה בעקרי התורה והמצוות וכל שכן להכניסם בגדר המחלוקת על דברי חז"ל. וידענו, שהראב"ע קצר בפירושו כדרך החכמים הראשונים הרשומים, אך שפתיו ברור מללו בצחות לשון ומי כמוהו והאריכות בשבחו אך למותר. אשרי מי שיאחז את דרכו ויבין את דבריו לאשורו, אלדי אברהם יהיה בעזרו.

מעשה אשלם תודות לאדוני על אשר גמלני בהקדמת ספר "אהל יוסף" הנדפס. ואבקש ממנו מוטו⁶¹ על קוצר מליצתי ואם מעט קט העלה מצודתי יעבור נא אדוני על כל פשעי ומה שברב דברים לא יחדל פשע⁶² לדבר נוכח מעלתו כדבר איש את רעהו נגד המורגל — דיו לעבד ה' כמוך להיות כרכו בזה הוא אבינו שבשמים והוא ינהגנו על מות⁶³ ויתן חלקנו בתורתו ובחכמתו וימלא משאלות לבנו לטובה לא נבוש בעולם הזה ולא נכלם לעולם הבא⁶⁴ ושלום ואמת יהיה לנו ולכל ישראל.

56	סוף פרה.	57	דברים כא, ב.
58	סיפה ט, א.	59	דברים כא, ו.
60	סרָק ט, ג.		
61	במדבר ח, ז.		
62	ויקרא יט, כו.		
63	סליחה.		
64	משלי י, יט.		
65	תהלים מח, טו.		
66	ע"י ברכות מו, א.		

עוד חזר וכתב הרב רפאל הנז' להרב גמליאל הנז'

אל ברוך גדול דעה¹, דנהירין ליה שבילין דשמיא כשבילין. דנתר דעה², משים העקוב למישור והרכסים לבקעה³; איש אשר רוח אלדים בו⁴, כפתחו של אולם⁵ פתוח לבו וחכמת אלדים בקרבו; קצין ושר, נגיד וטפסר, אבי החכמה חמוסר, כל בו לא יחסר; פאר התורה ועטרה, ראה ויספרה, הכינה וגם חקרה, הוא מורה הוא הדרה; דשקיל וטרי הרי המור במאוני משפט ופלס⁶, הרב הגדול כמחרייר גמליאל מונצילים, מ'ו יברכהו האל וישמרהו ובאור פניו יחננהו⁷, כעת יאמר לו הלום ויקרא לו אדוני שלום.

במה אקדם אדוני איכף⁸ מלא טוב נחת רוח⁹, שאמרתי ונעשה רצוני אקריב על מזבח הטהור כאור נוגה תולך ואור¹⁰ הספקות והשאלות ושם הנסתרות כנגלות ובהלו נרו עלי ראשי¹¹ העלה מן שאול נפשי¹² והוציא לאור כל תעלומה¹³ באגרתו המעולה והתמימה, אגרת אוגרת חוגרת עוז במתניה¹⁴ ותהי נושאת חן בעיני כל רואיה¹⁵, כי אוון שמעה ותאשרה ועין ראתה ותהללה¹⁶, כל מאן דארחא מימר אמר: התם חמוד קיימא ותהי לי מורשה דמששה חזייה דאית בה מששא¹⁷, פריה מתוק לחיך¹⁸ כדבילה קעילית¹⁹ כלולה מכל טוב ערב ומועיל עד [דף קיא. ב] אין תכלית. ומי כמוהו מורה לחטאים דרך תשובה נצחת ומדרכת אל בני השובבה במעגלי הצדק והיושר²⁰, להבין אותם ולסעדם על קו הכושר ולהעמידם על האמת, עד שיעזבו ויתחרטו על כל אשמותם והתודו את-עונם ואת-עון אבותם²¹, כולו מחמדים וחכו ממתקים²², לתשועת האדם הגדול בענקים, אביר החכמים, ספרא רבא דאורייתא וכתרה, אדוננו ר' אברהם אבן עזרא. ברוך שחלק מתכמתו ליריאי²³, אשרי העם שככה לו, אשרי העם שה' אלדיו²⁴, ותגם דלאו רבותא לאפוש גברי דמימר יימר מר אטו לא ידענא דשפיר קאמינא²⁵, אפילו

1 ע"י דאחידנאן, אוצר השירה והפיוט א, גויארק תרפ"ה, עמ' 164.

2 ע"י ברכות נח, ב. 3 ישעיה מ, ד.

4 בראשית מא, לח. 5 ע"י עירובין נג, א.

6 משלי טו, יא. 7 במדבר ו, כז—כה.

8 מיכה ו, ו. 9 קהלת ד, י.

10 משלי ד, יח. 11 איוב כט, ג.

12 תהלים ל, ד. 13 על פי איוב כה, יא.

14 על פי משלי לא, יז. 15 אסתר ב, טו.

16 על פי איוב כט, יא.

17 כל מי שהרית בו (כלומר: במירוץ ראבי"ע) אימר: דבר נחמד נמצא שם וארכוש

אותו לי וכיון שמשש בו ראה שיש בי ממש, דמששה"תיקוני אני במקום "רחששה" שבכתב היד.

18 על פי שיר השירים ב, ג.

19 ע"י יומא עו, א; כריתות יג, ב; סנהדרין ע, ב; בכורות מה, ב.

20 על פי תהלים כג, ג. 21 ויקרא כו, מ.

22 על פי שיר השירים ה, טו. 23 ע"י ברכות נח, א.

24 תהלים קמד, טו. 25 בבא מציעא פד, א.

הכי קושטא קאי ובקושטא קאמינא: דרוש ר' דרוש, כו לך גאח לדרוש²⁶ ולך הממלכה והמתנשא לכל לראש²⁷, כי על ההיא דאמר מר דנראה לדעתו תרחבה יותר טוב וגאות לברר דברי חכמים בכל לבו ואם בם דבר ריק מטנו הוא שפתים ישק, כי כן כתב הראים בפ' תוריע²⁸ וז"ל: "הנה תקנתי כל המאמרים וכו', שכך ראוי לאדם שיפרש דברי הגדולים באופן שלא תשאר סתירה לדבריהם ואפי' בפנים דחוקיים"²⁹. עכ"ל. ואחריו החזיק הרב' הגדול בעל שרית "חות יאיר"³⁰ בהקדמתו שכתב מפי גדולים וכן רבים, שאין רבותא ולא שבת ולא מעשה אומן להשיג על החברים ולחקות על שרשי רגליהם וכו', שנותנים קצת, שבאים בכונה ורצון וטרוניא — לא כאלה חלק השלמים, שמטריחים לישב דברי חכמים ומחברים וכו'. יעויין במקומו, כי נכבדות מדובר בו.

ולמען לא יהיה מדרש בלא חידוש על ההיא דאמר הראב"ע³¹ דחפש בתורה ומצא כ"ג כריתות, דפירש מעכ"ת, שנתכוון הרב לאותם שבעריות וכו'. בחורמנא דמר קשישא וכתלמיד לפני רבו אמינא לפענ"ד, שלא לאלו נתכון הרב, שהרי לאו כולו מפורשים בתורה נינהו ואיהו אמר: "האמורים בתורה". ואי אהימנותיה דהרמב"ם קא סמכינן — טפי עדיף למסמך על הנתו כ"א שמנה בריש פ"ח דהלכות סנהדרין שלוקין עליהם ועם פסח ומילה הם כ"ג. והגם כי שנים אלה בעשה ובינו אמר, כי כולם במצות לא תעשה — לא קשיא מידי. חדא דבשני פירושי הראב"ע כ"י ראיתי, שאין בם מלת "כולם", אלא אמר: "כי הם במצות לא תעשה". ואף לנוסחא שלפנינו אפשר לפרש דלאו דוקא כולם קאמר. ומצאנו דוגמתו במקרא³²: "וימת כל מקנה מצרים". והנה אחר-כך³³ כתוב: "שלח העז את מקנך". וכתב עלה רבנו וז"ל: "וימת כל מקנה מצרים. רובי". ובפ' יתרו³⁴ אמר, כי ידבר על הרוב כמשפט הלשון כמו "וימת כל מקנה מצרים" וכו'. ואף הכא הוי כאלו אמר, כי כ"ג כריתות האמורים בתורה רובם ככולם הם במצות לא תעשה, אבל במצות עשה לא מצא אלא הפסח והמילה וכו' ובין כולם עולים למנין כ"ג. וניחא טפי לפע"ד לפרושי הכ"ג של אלה שמנה הרמב"ם בהלכות סנהדרין, שהם אמורים בתורה, אחד הנה ואחד הנה, כדדייק בלישניה דחפשי בתורה³⁵, מדינא שנתכוון לאותם שבעריות. האמורות במקום א[חד], כדקאמר מר. דאי הכי מאי חפוש בתורה שייכא בם? הרי כולם סמוכות וסדורות במקום אחד ובענין אחד.

ועל ההיא דשאלנא קדמיה דמר כמאן אולא האי דפירש הראב"ע על ההיא דאמר³⁶ "ובשנה [דף קיב, א] תרביעית יתיה כל פרי קדש הלולים לה"³⁷ וז"ל: "להלל השם והכהנים יאכלנו" — ואמר מר, כי כן כתב הרי"א וכו'. דברי פי חכם חן ואולו לשיטתיה דיהונתן בן עוזיאל דבתרגומא דהאי קרא הכי אמר:

26 סנהדרין ק, א.

27 דברי הימים א כט, יא.

28 ע"י: ר' אליה מורחי, ויניציא שלי"ד, דף קנח, ב.

29 שם: רחוקים במקום "דחוקיים".

30 חות יאיר לר' יאיר חיים בכרך, ונקפורט דמיין למשפ"ט.

31 שם ט, ו.

32 שם ט, ו.

33 שם ט, יט.

34 שם יט, ט.

35 ויקרא יט, כד.

מתפרק מן כהנא. ודכוותא ב' שופטים: "ומי־האיש אשר נטע כרם ולא חללו" ³⁶ תרגם: ולא פרקיה מן כהנא. דנראה מדבריו דס"ל, דממון כהן הוא, אברא שעל פי הדברים האלה חוה קא סלקא דעתי דאפשר שנפל טעות במעתיק דברי הראב"ע ובמקום "וחכהן יאכלנו" צ"ל: וחכהן יחללנו. ומצאתי סמוכות בספרו "יסוד מורא", שער ד' י', שכתב שם וז"ל: "ואם נטענו עץ למאכל ערלנוהו וחללנוהו וחללנוהו". הרי חלול לשם וחלול מהכהן ועל כל אלה יבא דברו הטיב וכבדנוהו. ולפי שראיתי שכתב מעכ"ת, שנעלמו ממנו מהספרים שזכרתי אשר הם חבורי הראב"ע שלא העלים על ספרו בעל "שפתי ישנים" אמרתי להציע לפני כסא כבודו ולתודיעו שם כל אחד ואחד ממה שמצאתי מחבוריו החשובים ועמהם יבואו שמות המביאים למען יהיו לי לעדה מאין חפרתי את הבאר הזאת ³⁷: א. חדושי הראב"ע למסכת קדושין הביאו הר"ר זכריה בן סרוק בהקדמתו על פירוש אסתר ³⁸.

ב. פירוש על ספר יצירה הביאו הרב בעל מקור חיים והרב מוטרית ³⁹ בכמה וכמה מקומות.

ג. ספר חיסוד הביאו הראב"ע עצמו בפרשת בראשית, חיי שרה ⁴⁰ וכו' ואינינו "יסוד מורא" המובא ב"שפתי ישנים" כי אם ישנו אתי ואין בו שמץ מנתו ממה שכתב ראב"ע בפירושו הנ"ל. ואף הרב בעל "אהל יוסף" כתב, שלא ראה אותו ⁴¹ ואלו ספר "יסוד מורא" הביאו כמה וכמה פעמים.

36 דברים כ, ו.

37 מהר" קרייצנאך, טראנקפורט ת"ר, עמ' 21; מהר" שטערן, פראג 1833, דף כג, א.

38 על פי בראשית כא, ל.

39 ע"י למעלה, איגרת א, הערה 29.

40 ר' שמואל צרצה, מקור חיים, מנטובה שי"ט, דף ג, עמ' ג; וכתב וז"ל עוד בפירושו ספר יצירה כי כיון שיש שם בורא היתה בריאה והיתה לה עת שגותחלה בו ודעת תורתנו וקבלתנו כן אבל בעת שרצה לא על דרך חיוב עכ"ל. ציטאטה זו מובאת גם במגילת סתרים לר' שמואל מוטוס ז"ל, ויניציאה שי"ה, דף ד, א. ע"י גם במגילת סתרים דף ה, ג; ובפ"י לספר יצירה כתב נקראו כל ב' מאלה הדי' יסודות גלגל אחד, ושם דף יו, ד; ובפירוש ספר יצירה כתב וז"ל אין הא' מן החשבון אבל הוא עקר החשבון אשר מכפלתו יהיה החשבון הראשון אשר הוא ב' ומב' עד עשרה ס', וע"י למעלה, איגרת א, הערה 52.

41 בראשית א, א; ב, יו; ג, כב; יג, א; כג, ז; שמות (הפירוש הקצר), מהר"י י"ל מלישער, וינה (תרמ"ו) ח, ג (עמ' 46); לב, א (עמ' 298); דברים יז, ג; כ, יז.

42 ר' יוסף טוב עלם, בעל "צפנת פענח" (ב"מרגליות טובה" קראו כידוע לפירושו "אהל יוסף"), ע"י "צפנת פענח", מהר" דוד הערצאג, קראקא תרע"ב, עמ' 53; אמר יוסף: עד היום לא בא לידי ספר היסוד; עמ' 57; אמר יוסף: כבר הזכרתי כי לא ראיתי ספר היסוד; עמ' 94; וכבר הודעתך כי לא ראיתי ספר היסוד; עמ' 113; כבר אמרתי שלא מצאתי ספר היסוד. ע"י על הספר: מיכאל וילנסקי, על דבר ספר היסוד וספר שפת יתר לר' אברהם אבן עזרא — קרית ספר ג (תרמ"ו), עמ' 73—79; י"ל מלישער, ע"ד ספר היסוד ושפת יתר לראב"ע — שם שם עמ' 163—168; י"ל מלישער, הערות על דבר "ספר היסוד" של ראב"ע — הצופה לחכמת ישראל, שנה יב (תרמ"ח), עמ' 163—172; מלישער, רבנו אברהם אבן עזרא ועבודתו הספרותית בעיר לוקא שבאיטליה — הסוקר, שנה ב (תרצ"ד), עמ' 1—9. כתב היד שפלישער אמר שאבד עבר לידי שוח"ה (ע"י: קהלת שלמה והיא רשימת הספרים כ"י הנמצאים

ד. ספר העזר הביאו בעל ספר „מכתם לדוד“, שער לה יי.
ה. ספר העצמים הביאו הר" שם טוב בר יצחק גר"ו בספר „אבן
בוהן“ אשר לו יי. והביאו הרב בעל „מקור חיים“ בפרשת בשלח ויתרו יי והרב

ביד שוח"ה בכיליטק, חיצון תר"ן, עמ' 53, מס' 316 וממנו ללונדון.

ע"י: H. Hirschfeld, Descriptive Catalogue of the Hebrew Mss. of the Montefiore Library, London 1904 p. 9—

צילום של כתב-יד ראיתי
בידי ד"ר נחמיה אלוני העומר להוציאו בקרוב. אף כתב היד השני, שד"ר מ. וילנסקי מצא
במאוריה, צולם על ידי ד"ר אלוני, כתב-יד שלישי נמצא בבוליאנה. ע"י: Dr. N. Allony
An Unpublished Grammar of Abraham Ibn Ezra — Leeds Jewish Annual 5709,
p. 33—39 (= Sefarad XI (1951), p. 91—99).

לספרות על ספר היסוד יש להוסיף את דברי ר' יהודה משקוני ב„אבן העזר“,
ביאור על ביאור הראב"ע על התורה — כתב-יד מונטיפיורי 49, כתב-יד יחידי בעולם (צילום
ברשותי). ע"י עליו: H. Hirschfeld, Descriptive Catalogue of the Hebrew Mss. of the
Montefiore Library, London 1904, p. 9 — ב: ודקדוק ממנו בספר היסוד
[בראשית ב, יז], ר"ל בספר ואלה שמות ולמה שזה הספר הוא יסוד ישראל והתחלתם לעלות
למעלה הרמה היא מעלת קבלת התורה המשיכה נפש יודעה וכל זה מסופר בזה הספר קראי
החכם ספר היסוד ובמ"ו ואלה שמות בספוק, רב ועצום ממנו [א, ט] באר דקדוק ממנו
ולכן ככל מקום שתמצא החכם שיוכיח ספר היסוד דע שעל ספר הנ"י ידבר כי הוא יסוד
אמונת ישראל. וכן שם דף יא, ב: וספר היסוד הוא ספר ואלה שמות.

43 מכתם לדוד לר' דוד ויטאל, ויניציאה ש"ו, דף מה, ב: „כמו שכתב הראב"ע במקומות
רבים מספריו וכן פ"י בלמנצח אל הנחילות [תהלים ה, א], שהוא מגזרת נחלה והם שני
משקלים: נחלה ונחילה, שהרבי הוא נחילות על משקל אכילי, וכן כתב עוד בספר העזר
על הגאון שפ"י, כאהלים נסע ה" [במדבר כז, ז] וכמי, יושב אהלים [בראשית כה, כז].
והנה ספר עזר זה הוא הספר „שפת יתר“ לראב"ע שנדפס בפעם הראשונה על ידי ר'
מרדכי ליב ביסליכיס, טרעסבורג תקצ"ח; מהד' שנייה על ידי ד"ר גבריאל הירש ליפמאן,
טראנקסורט על נהר מין תר"ג; מהד' שלישית על ידי דובערוש טורש, חארשא 1895. וע"י
במהד' הראשונה, עמ' 14, סי' ב, שהביא שם באמת פירוש הגאון על „כאהלים נסע ה"י.
אפשר, איפוא, ש„ספר העזר“ היא הוא השם האמיתי של ספר ההגנה על רב סעדיה
גאון הנקרא בטעות „שפת יתר“. כידוע נלקח השם „שפת יתר“ מספר אחר של ראב"ע וניתן
בטעות ל„ספר העזר“. ע"י על כך בפרוטרוט במאמרים אלה: L. Dukes, Literaturblatt des
Oriens, IV (1843), S. 677—678; מיכאל וילנסקי, על דבר ספר היסוד וספר שפת
יתר לר' אברהם אבן עזרא — קרית ספר ג (תרפ"ו), עמ' 73—79; י"ל מלישער, ע"ד ספר
היסוד ושפת יתר לראב"ע — שם, שם עמ' 165—168; י"ל מלישער, הערות על דבר „ספר
היסוד“ של ראב"ע — הצופה לחכמת ישראל, שנה יב (תרפ"ח), עמ' 163—172; י"ל מלישער,
רבנו אברהם אבן עזרא ועבודתו הספרותית בעיר לוקא שבאיטליה — הסוקר, שנה ב (תרצ"ד),
עמ' 9—1; נ. אלוני, ספרד יא (1951), עמ' 91—99.

44 הספר „אבן בוהן“ לר' שם טוב בר יצחק בן שפרוט לא נדפס עדיין. ע"י: בן
יעקב, אוצר הספרים, עמ' 3 מס' 54. ראיתי כתב יד בספריית שוקן בירושלים, מס' 13136.
ספר העצמים נזכר בפרק יג: „מדבר בענין השדים“ (ע"י שם דף 79 ב, 80 א).
45 לא מצאתי ב„מקור חיים“ בשלח—ויתרו שיוכיח את ספר העצמים. לעומת זה הוא
מזכיר בויקרא (מקור חיים, מנזובה ש"ט, דף סב, ד = מרגליות טובה, אמשטרדם תפ"ב.

מוטוט בפרשת משפטים⁴⁶ אחר שכתבו הראב"ע בלשון ערב⁴⁷. ואני הצעיר
הכותב מדברי ספר זה הוכחתי והודעתי, שהראב"ע יאמין מציאות השדים להשיב
על מה שנחתם עליו אחד מגדולי האחרונים בהקדמתו⁴⁸ אם יאמין או לאו
מציאותם, שכן כתב רבנו שם ז"ל⁴⁹: ואלו הרוחות הרעות הנאצלות מהרוחניות

דף עט, ב), בחוקותי (דף פו, א = מרגליות טובה קיג, א), נשא (מקור חיים, דף צג, א =
מרגליות טובה קיא, א), בהעלותך (דף צו, ד = מרגליות טובה קכב, ב), עקב (דף קיד, ג =
מרגליות טובה דף קמ, א).

46 ר' שמואל מוטוט, מגילת סתרים, דף בא, ב (= מרגליות טובה נט, א); דף כב,
ג (= מרגליות טובה סה, ב); דף כז, ד (= מרגליות טובה עב, א); דף כו, א (= מרגליות
טובה עא, ב); דף מז, ד (= מרגליות טובה קלח, ב).

47 עי' מקור חיים, דף פו, א (= מרגליות טובה דף קיג, א): "ראיתי על זה פירושים
כתובים בלשון ערב ובעבור שאני בקי בו מייסתי לידידי אשר כנפשי ה"ר יעקב ׳ן אלמנורי
ס"ט בן כבוד הישיש הנעלה לשם ולתהלה ה"ר שלמה ס"ט שיעתיקם לי ללשון הקדש לפי
שהוא בקי בשתי הלשונות גם העתיק לי ספר העצמים שחבר ה"ר אברהם ׳ן עזרא ז"ל בלשון
ערביי. ותלמה שדברים אלה נעלמו מר' י"ל מלישער במאמרו "חקונים והוספות למאמרי ע"ד
ספר העצמים לראב"ע ז"ל" — הצופה לחכמת ישראל, יא (תרס"ז), עמ' 170—174. עי' גם
שם, עמ' 75—85: הערות ע"ד ספר העצמים לראב"ע ז"ל.

48 "אחד מגדולי אחרונים" זה הוא ר' יוסף שלמה דילמדינו (יש"ר מקנדיאה) ב"ספר
אילים, אמשטרדם שפ"ח, דף פג, א: "וכן כתב הראב"ע, שנקראים שעירים לפי שנראים
למטורפי הדעת על דמות שעירים ותישים". ועי' ראב"ע לויקרא יו, ז: "לשעירים, הם השדים
ונקראו כן בעבור שישתער הגוף הרואה אותם. והקרוב בעבור שיראו אותם המשוגעים כדמות
שעירים". ועי' גם ראב"ע לישעיהו יג, כא: "ושעירים, כדמות שדים והם שעירים ברים",
שם לד, יד: "ושעיר, כדמות שעירים ברים". [ליבש איילוצר (בית תלמוד, ב (תרמ"ב), עמ'
184) מתקן נוסח דברי ראב"ע בישעיהו יג, כא: "הם שדים כדמות שעירים בורים".
ברים — חדאי הרבים של בר (שור בר, כלאים ה, ו; איל הבר, חולין פ, א; חזיר של בר,
ירושלמי שבת יד, יד). שעירים ברים — שעירים טראים. כך תירגם גם מיכאל סריצולאנדער
לאנגלים: Wild goat. עי' M. Friedländer, Commentary of Ibn Ezra on Isaiah, Vol. I, London 1873, p. 159; Vol. II, p. 22.

והתיקון "בורים" ללא צורך]. ועי' גם אמונת חכמים, דף ג, א, (הקדמה): "והייתי
יכול להוכיח שכן הוא דעתו [של ראב"ע] לפי שכתהילים [קו, לו] על פסוק, ויזבחו את
בניהם ואת בנותיהם לשדים כתב ז"ל: "כמו מחשבותם כמו חגניה הנביא" [ירמיה כח], פירוש
דבריו: כשם שהכתוב קראו חגניה הנביא אף על פי שלא היה נביא, לפי שכפי מחשבת עובדי
הבעל היה נביא, או אמילו לפי מחשבת ישראל, שהיו מחשיבי אותו לנביא אמתי, כך אף על
פי שאין שדים בעולם אמר הכתוב: יזבחו לשדים, לפי שהם חושבים שנמצאו שדים. עי' גם
ראב"ע לתהלים קלה, ה; שמות כ, ג.

49 ספר העצמים נדפס בינתיים על ידי ר' מנשה גראסבערג, לונדון תרס"א. הציטאטה
המובאת כאן — שם עמ' טז, בשינויים אחדים: ואלו הרוחניות הרעות נאצלות
מהרוחניות הקדושים כאצילות הצל מן הגוף, ואין צריך להם לא הכנה ולא הורדה
רק הוא מתרכק במי שיסגע שיהיה מסבב עצמו ומזגו, ולפעמים יבאו
לוולתו כשירידם ואלו הם הנקראים שדים וברוב ישבשו צורת בעליהם ויבטלו איבריו
ייחל לאהוי ניהרגו. עי' הציטטה לחכמת ישראל יא, עמ' 82; F. S. Bodenheimer,

הקדושות כאצילות הצל מהגשם ואין צריך להם לא חכנה ולא תורה רק הם מתדבקים במי שיפגעו שיהיה ממוזג וטבעם ולפעמים יבואו לזולתו ואלו הם הנקראים שדים וברוב ישבשו צורות בעליהן ויבטלו איבריהם ויחלאום ויהרגום. ליעיין מר בהקדמה הנ"ל וימצא נחת רוח לנפשו בדברים אלה.

ו. ספר "יסוד העבור" ⁵⁰ הביאו בעל "אוהל יוסף" ככתוב בספר "מרגלית טובה", פרשת בראשית נח וכו' ⁵¹.

אמר הכותב: בפרשת האזינו אות ד ⁵² כתב בסופו וז"ל: "בסוד העבור שלו אמר ⁵³, כי האותות הם הפך התולדות כמו עמידת השמש, כי לא יזיק בשקול הדעת שתעמו' השמש, כי הש"י ב"ה יש כח להעמידה כמו שמצינו שהחריב הים ברוחו קדים עזה ושהפך [קיב, ב] המטה לנחש, כי ממית הוא ומחיה עכ"ל. אמר הצעיר: האמת נכר, כי כן שפתי ברור מללו בפ"י על "ותנחש" ⁵⁴ וכו', על דברי רבנו סעדיה גאון שאמר: "כי הנחש גם האתון לא דבר" והוא אמר וז"ל: "והישר בעיני שהם הדברים כמשמען". ובפ' בלק ⁵⁵ אמר: "והישר כי האתון דברה". יש ח"ך מתוק מזה.

ז. ספר הלוחות. האחד חבר אותו בלוקא והאחר חברו בנרבונא ⁵⁶.

Studies in the history of Hebrew natural history from the Middle Ages to beginnings of the XIXth century — Archives Internationales d'Histoire des Sciences, No 4 (1948), p. 667—671.

ועי' בכתב חמים לר' משה תקו שגורס על ידי רפאל קירכהיים ב"איצר נחמד" ג (תר"ך), עמ' 58—99, שכתב (שם, עמ' 97): "ואכן עורא כתב בספרו [ספר החיים, שלא נדעם עד היום. — נ. ב. מ.]: "ודאי אין שר בעולם אבל כח הרוח שמשים בי האדם כפי הענין נקרא כר, ומה שכתוב, יובחו לשדים' [דברים לב, יז] הטעם שיסירי הדעת ממני כמי עצבים שמעציבים' איתי, ומה שאמרו: "ששה דברים נאמרו בשדים' [חגיגה טז, א], בני אדם הם היוודעים לשנות את התולדות כעין אותם היוודעים עיקר החלומית... הגה אבן עזרא טעה בשדים, שהיו מלוין אותו תמיד... ואף על פי כן שדים הראו לו שישנו בעולם, ושמעתי מבני איגלאנט [= אנגלאנט; עי' קריית ספר ה (תרס"ח), עמ' 135, הערה 1; שטיינשניידר, המזכיר ג (1860), עמ' 62; Gesammelte Schriften, I, Berlin 1925, S. 416] ששם מת ביניהם, כי פעם אחת היה רוכב ביער ובא בין רוב כלבים שהיו עומדים ומעינים [= שימרים; עי' ז' בן-חיים, פיוטים שומרוניים לשמחות — תרביץ י (תרצ"ט), עמ' 367, הערה ז; בן-יהודה, מלין הלשון העברית, כרך ט, עמ' 44: במשמע' השגית] עליו וכלם שחורים. ודאי אילי הם השדים. כשיצא מביניהם או נסתכן וחלה ומת מאותו חולי".

50 הוא ספר העבור להראב"ע ז"ל... יוצא לאור פעם ראשונה מתוך העתק כ"י הנמצא בידי עם הקרמה וקצת הערות ממני שוח"ה על ידי חברת מקיצי נרדמים. ליק 1874. 51 עי' "צמנת סענה" א, עמ' 12, 17, 18, 31, 45, 46, 62, 74, 142; ב עמ' 24, 33, 35, 36, 37, 87 (= מרגליות טובה, דף [ג], א (פעמיים); ה, א; ח, א (פעמיים); ט, ב; לב, ב; כ; קה, ב; קיא, א (שלוש פעמים); קנב, א.

52 צמנת סענה, ב, עמ' 87 (= מרגליות טובה קנב, א).

53 עי' ספר העבור, דף י, א: "האותות הם הפך התולדות, גם עמידת השמש, כי לא יזיק בשקול הדעת שתעמוד השמש כי כבר ידענו שהשם יגיעה לסוד גם יוכל להעמידה לסוד, גם כן להחריב הים ברוח קדים עזה ולהפוך המטה לנחש כי הוא ממית ומחיה".

54 בראשית ג, א. 55 במדבר כב, כח.

56 עי' צמנת סענה, א, עמ' 142 (= מרגליות טובה לב, ב): "כי בלוחותיו שחבר

עיי' בהקדמת המחבר הנ"ל⁵¹ ובפרשת נח⁵² וכו'. ואני הצעיר אגב גררא כתבתי על זה כמה וכמה מקומות אשר היה שם אברהם והעלתי אותם על ספר⁵³ לחזכיר מהם אמיתות דברי הרמב"ם, שהיה שט בארצות היום במקום א' ולמחר במקום א"ס⁵⁴. ח. ספר מספר או ספר יסוד מספר. לפי דעת בעל "שפתי ישנים" הנ"ל⁵⁵ נכלל ב"ספר האחד"⁵⁶ אבל לפי הנראה מדברי הרב "אהל יוסף"⁵⁷ הנ"ל לא ראי זה כראי זה ואין להאריך על זה כעת עתה⁵⁸. ט. ספר המחברת הביאו הרב המחבר הנ"ל בפרשת נח⁵⁹ ואף על זה יש לי להאריך אבל אין זה מקומו ושעתו.

כלוכה בארץ לונברדיאה... ובספר הלוחות שחבר על עיר גרבונה שהוא במלכות פרובינצא. לוחות אלה לא נשתמרו בידינו אלא בתרגום רומי שיצא על ידי פרוס' י. מ. מיליאס, ברצלונה: El Libro de los fundamentos de las Tablas astronómicas de R. Abraham Ibn Ezra. Edición crítica, con Introduccion y Notas por José M. a Millás Vallicrosa... Madrid Barcelona, 1947.

מיליאס סבור ש"הלוחות שחבר על עיר גרבונה" הם מהדורה שנייה של הלוחות דראשונים שחיבר ב Lucca באיטליה. עי' מאמרו: עבודתו של ר' אברהם אבן-עזרא בחכמת התכונה — תרביץ ט (תרצ"ח), עמ' 306—322. עי' גם: ר' חיים מיכל, אור החיים, פראנקפורט א. מ. תרנ"א, עמ' 80, סי' כד.

57 כלומר הקדמת ראב"ע לספר הלוחות.

58 צמנת מענה א, עמ' 84 (= מרגליות טובה טו, ב).

59 וחבל שהספר לא הגיע לידינו. עי': י"מ מיליאס, תרביץ ט, עמ' 320, הערה 51, הכותב, שספר הלוחות מגלה כמה תחנות חדשות בדרך גודויו של ראב"ע. — תחנות שלא ידענו עליהן ממקורות אחרים. נראה שכותב האיגרת השתמש בספר הלוחות המקורי, העברי, של ראב"ע ותימה שהמקור לא הגיע אלינו. שמה לא זוהה?

60 עי' קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו, לפסטי תרי"ט, חלק שני, עמ' 39: "כי החכם הוה [הראב"ע] הנוכח לא היה מתסחר. משום אדם ולא היה נושא פנים לשום בריה והוא היה שט בארצות היום במקום אחד ולמחר במקום אחר". ועי' למעלה, עמ' רעה, הערה 13. 61 עי' שפתי ישנים, ואלקחי תקס"ו, עמ' מה, מס' 226.

62 ספר האחד להפלוסוף האלהי מ' אברהם אבן עזרא ז"ל... מהדורת שמחה פינקער, אדעסא תרכ"ז. תרגום גרמני: Abraham Ibn Ezra, Buch der Einheit... uebersetzt... von Ernst Mueller, Welt-Verlag, Berlin, 1921.

63 עי' הקדמתו של דוד הערצאג לצמנת מענה, חלק שני, ברלין תר"ץ, עמ' xli, שרשם כל המקומות שר' יוסף טוב עלם הזכיר את "ספר האחד" ו"יסוד מספר".

64 באמת מדובר כאן על שלושה ספרים:

א. ספר המספר לר' אברהם אבן עזרא ז"ל. יוצא לאור פעם ראשונה מתורגם ומפורש בלשון אשכנז מאת משה זילבערבערג, פראנקפורט דמיין. י' קוויטמאנן, שנת תרנ"ה לפ"ק.

ב. יסוד מספר — נדפס על ידי שמחה פינקער בספרו "מבוא אל הנקוד האשורי או הבבלי", חין תרכ"ג, עמ' 132—172.

ג. ספר האחד. עי' למעלה הערה 62.

65 עי' צמנת מענה א, עמ' 75 (= מרגליות טיבה, דף יד, ב): "כמו שפירש ר' אברהם בספר המחברות במשפטי העולם". עי' גם ב"ספר הטעמים" שלו, נוסח ראשון, מהדורת י"ל

י. ספר ראשית חכמה הביאו המחבר הנ"ל בפרשת שמות⁶⁶ ואינו "ראשית חכמה" המובא בספר "שפתי ישנים"⁶⁷. יא. ספר כלי הנחושת⁶⁸. כלי הנחושת השני עין ברב המחבר הנ"ל פרשת בראשית ופרשת וישלח ופרשת בא. יב. ספר אגרת השבת הביאו הרב המחבר הנ"ל בפרשת בראשית,

סלישר, ירושלים תשי"א, עמ' 37 : כאשר אמר בספר המכירות. סלישר שם, הערה 49, מעיר, שאין ספק שכחנו לספר העולם שלו הנקרא בשני כתבי יד "ספר העולם ומחברת המשרתים". עי' אור החיים, עמ' 77, מס' יח. "ספר העולם" נדפס על ידי סלישר ב"אוצר החיים" שנה יג (תרצ"ו), עמ' 33–49, ובספר "חכמה לשלמה" : קובץ מאמרים בתורת ישראל... מוגש... [על ידי] הרב חיים יהודה עהרענרייך, בערענסאס תרצ"ו, עמ' 177–193. ר' חיים מיכל שברשותו היה כתב יד מעיר (אור החיים, עמ' 79, מס' כב) : "והוא ספר למשאלה בקדורות הלבנה והשמש וחבור הכוכבים ותקופות השנים, נחלק לייב שערים כי כן מפורש שם בשער יא". אותו כתב יד מיכל (אוכספורד 2023) שימש יסוד למהדורת "ספר למשאלה בקדורות הלבנה והשמש וחבור הכוכבים ותקופות השנים ויש בו יב שערים" על ידי מנשה גראסבערג ב"ספר יצירה... עם פירוש הרב הקדמון אבוטהל דונש בן תמים", לונדון תרס"ב. מהדורה שנייה יצאה על ידי הרב זאב וואלף גערשטל, לבוב : ספר למשאלה בקדורות מהג' אבן עזרא ד"ל עם הנהגות וביאורים מיט איין 200 יעהריגען לוח מהרב הג' ר' זאב וואלף שליסיא אבד"ק יאריטשוב, ברור, איטוא, שאין להיות את "ספר המחברת" עם "ספר למשאלה בקדורות הלבנה והשמש".

לדברי סלישר המבוססים על דברי שטיינשניידר יש להוסיף : עי' אוצרות חיים, האמבורג תר"ח, עמ' 138 מס' 430 : "מחברות המשרתים הוא ס' העולם להראב"ע". ועי' גם שם עמ' 318, שהביא ממס' 199 : ס' העולם בעניני מחברות המשרתים. כך סבור גם דוד הערצאג. עי' בהקדמתו ל"צמנת פענח", חלק ב, עמ' 116, 126, 222, 270 ; ב, עמ' 19 (= מרגליות טובה ח, ב ; כה, א ; כט, א ; נה, א ; עא, ב ; קא, א).

66 הכחנה כנראה לר' יוסף טוב עלם. עי' צמנת פענח א, עמ' 197 (= מרגליות טובה, דף מד, ב) : "ובספר טעמי ראשית חכמה בשער ג' פירש". הוא הזכיר את הספר גם במקומות אחרים : א, עמ' 49, 116, 126, 222, 270 ; ב, עמ' 19 (= מרגליות טובה ח, ב ; כה, א ; כט, א ; נה, א ; עא, ב ; קא, א).

67 ב"שפתי ישנים", עמ' סט, רשומים : א. ראשית חכמה לר' אליהו די ויראש, ויניציאה שלי"ט ; ב. ראשית חכמה הקצר ; ג. "ראשית חכמה" ר', אברהם אבן עזרא מהתכונה... ד. ראשית חכמה לר' יוסף בן סאלקירא [ויש לתקן : לר' שם טוב בן יוסף אבן סלקירא ; יצא על ידי ד"ר מאריטץ דוד, ברלין תרס"ב. טרם זה נעלם מד"ר ז. מונטר במבואו לבתי הנהגת גוף הבריאה. בתי הנהגת הנפש" לר' שם טוב בן יוסף אבן סלקירא, תל־אביב תשי"א, עמ' ט—י] ואיני יודע מה כוונתו באמרו "ואינו ראשית חכמה" המובא בספר "שפתי ישנים". ברור שראב"ע לא חיבר אלא "ראשית חכמה" אחד וכבר זכינו לאורה בהשתדלותם של Francisco Cantera ורמאל לוי, באלסימור 1939.

68 ספר כלי נחושת לר' אברהם בן עזרא... הובא ראשונה לדפוס פק"ק קעניגסבערג בפריסען יצ"ו שנת התר"ה לב"ע — על ידי ר' צבי הירש חן טוב [עולמן]. נוסח שני נזכר ב"צמנת פענח", א, עמ' 142 (וישלח). ועי' גם שם עמ' 223 (בא) : "אבל בשני ספרי כלי הנחושת אמר". בס' בראשית (צמנת פענח א, עמ' 43) לא נזכר הנוסח השני. עיין : Steinschneider, Catalogus Libr. Hebr. in Biblioteca Bodleiana, p. 684.

בא"ו וכו'. אמר הצעיר: בספר "שפתי ישנים" אשר לי נכתב בגליון בכ"י וז"ל: "נדפסה בסוף ש"ע של האר"י זל"ה" ⁷⁰. עכ"ל. והעדר הידיעה ממחוז הספר חנ"ל הביא לכתוב הכותב מה שכתב, כי האגרת אשר נדפסה כנ"ל לפענ"ד אפי' במחשבה אינה מחבורי הראב"ע כאשר יראה הרוואה בפירו' הרב בכמה וכמה מקומות אשר המה מצויים אצלי. ועוד כי הנדפסת בש"ע הנ"ל איננה אלא דף אחד והאגרת השבת אשר חבר הראב"ע הוא חבור גדול הכמות שהרי בהרבה מקומות מצאנו דבריו אשר הם בשער שלישי. ועוד כי הרוואה ראה כי דבריו אינם אפילו ברמזות באותה אשר נדפסה ועל כן אמרתי שדברי חלומות לא מעלים ולא מורידים ⁷¹. ולפיין מר בפיכוש. "אוהל יוסף" בפרשת בא ⁷² שכתב שם וז"ל: "וראיה לדבריו כי באגרת השבת בשער שלישי אמר: בעבור כי הצל בחצי כל היום הוא זמן קצר ואין נטייתו רק מעט ויש פעמים שלא תוכל עין האדם לדעת זה בכלי הצל גם בכלי הנחושת אין יכולת באדם לדעת רגע חצי היום, על כן הוצרכו חז"ל לאמר כי תפלת המנחה שתא בצהריים אחר חצי שעה, כי אז תראה העין כי השמש נסתה לצד מערב" עכ"ל. והם דברי רבותינו בברכות, דף ט: ואינו היא מנחה גדולה משש שעות ומחצה ולמעלה ⁷³.

ויען כי רוחב בינת מעב"ת ועוצם חכמתו לידע ולהודיע דברי חכמים וחדותם ⁷⁴ היה [דף קיג, א] להשיב נפש והנאני אדברה עוד וירוח לי ⁷⁵ ואערכה לפניו מה שנתקשיתי על מאמר הראב"ע בפירוש על פסוק "והכנעני או בארץ" ⁷⁶, שכתב עליו אחד מגדולי האחרונים ⁷⁷ דף ו וז"ל: "ובפרט אם יאמר בלבו ששמע או קבל אותו משום אדם, כי תורתנו הקדושה אינה כולה מפי מרע"ה, שכתב אותה מפי הגבורה, אלא שאנשים אחרים בדורות שאחרי מרע"ה הוסיפו בה דברים אשר לא כתב משה כגון "והכנעני או בארץ" וכו', אחד עשר יום בחורב" ⁷⁸ ואחרים ועשהו סוד ואמר כי המשכיל ידום

69 ע"י צמנת סענה, א, עמ' 29 (בראשית), 36, 223—224(כא); ב, עמ' 32, 36, 37.

70 ע"י י' בן-יעקב, אוצר הספרים, עמ' 558, מס' 740.

71 גיטין נב, א. רמז לצורה שניתנה לאגרת השבת, שראב"ע חלם, שהשבת באה אליו וכו'.

72 צמנת סענה, א, עמ' 224 (= מרגליות טובה, דף נה, א).

73 אגרת השבת בשלמותה נדפסה עד היום שלוש פעמים: א. בספר מכור המאמרים להרב נתן בר שמואל הרומא ז"ל, ליחורנו ת"ר [ע"י אגרות שד"ל, ח, עמ' 1204], דף גח—סו; ב. ב"כרם חמד", מחברת רמיעית (חקצ"ט), עמ' 159—174, על-ידי שד"ל; ג. על ידי ד"ר מ. פריעדלאנדער ב' Transactions' of the Jewish Historical Society of England, Vol. II 1894-5, p. 61—75. הציטאטה המובאת כאן מן השער השלישי מקומה — כרם חמד ה, עמ' 170. וע"י "שם הגדולים" לחיד"א, מהד' י"א בן יעקב חילנא תרי"ג, עמ' 15, שכתב: "והרבנים הנוכחים [כלומר רבני איטליה, כיתבי האיגרות הללו] כתבו שענין אגרת שבת שנדפסה אין הדברים כן אמנם יש לו להראב"ע חבור מיוחד על זה והאריך למעניתו". אולם באמת אין כל יסוד לסקסוקים אלה. ע"י למעלה, עמ' רעג.

74 משלי א, ו. 75 איוב לב, כ.

76 בראשית יב, ו.

77 ר' אביעזר שר שלום באזילה, אמונת חכמים, מנטובה ת"ץ, דף ו, א.

78 דברים א, ב.

הוא ⁷⁹ מין גמור. עכ"ל. והנה לא אטפל על דברי קנטורין דלא קיימין ולא שרירין ואין מעלין ואין מורידין ודי לי לומר על זה, כי הרמב"ן השוחר והבודק בכל סדקיו לא אמר עליו מאומה על דבריו אלה, אבל לענין דאחינא עלה קא אמינא, כי האמת כן הוא, שהרב הגדול ר' יוסף בן אליעזר הספרדי, הוא המכונה בספר "מרגלית טובה" בעל "אוהל יוסף", וזה הלשון לא הביא, אבל בכתב יד אשר אתי כתוב בו ז"ל: ולפי זה נראה כי לא כתב משה זאת המלה בכאן, רק יהושע או אחד משאר הנביאים כתבוה כאשר מצאנו בספר משלי ⁸⁰. גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה, כי אחר שחבר שלמה הספר למה נזכר חזקיה שנולד אחר כמה דורות, רק היה זה־קבלה בידם איש מפי איש שלמה ועל כן כתבוהו ונחשב כאלו שלמה כתבו וככה בכאן היה קבלה ביד ישראל, שבימי אברהם היה הכנעני בארץ וכתב אותו א' מן הנביאים בכאן עכ"ל ⁸¹. והאריך בראיות להעמיד דבריו, והגם כי המחבר הנ"ל רב גדול ומופלג היה כנראה מפירושיו, אף על פי כן חזקו עלי דבריו, כי איך יתכן שידי משה כבדו בתורה שלמה שלנו ושבו אחורונים להוסיף אפילו אות אחת? זאת ועוד, כי הראיה שהביא מספר משלי אין הנדון דומה לראייה, דהתם קרא קא צווח "גם אלה משלי שלמה", אשר העתיקו אנשי חזקיה הנה בראשית דבריהם מסרו מודעא והודיעו בפירוש של מי המה המושלים אשר יבואו אחר כך ומי המעתיקים, כי כן שמה משפט כתוב "גם אלה משלי שלמה", היינו לנוכח המחבר ואשר העתיקו אנשי חזקיה לנוכח הכותבים ואלו ואלו כולם בסקירה אחת נסקרו, כי כולם דברי חכמה ומוסר המה, אבל על "והכנעני אז בארץ" כיון דמרע"ה לא כתבו — מה ידעו הבאים אחריו אשר לא ידע הוא ומאי נפקא לן מניה לידע ישיבת "והכנעני אז בארץ"? ועוד, כי מה הקדמה הקדימו וכמה הודיעו, שהכנעני אז בארץ ודכוותיהי יהיו דברי א' מן הנביאים שכתב אותו על־פי הקבלה, שהיה בידו איש מפי איש מפי מרע"ה ולמה לא זכרו שם המעתיק ולכתוב הכל על שם אומרו ככתוב בספר משלי הנ"ל? והיותר קשה, כי מצאתי בהראב"ע עצמו בפרשת וישלח על פסוק "ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום" ⁸² וכו' ששם כתב ז"ל: יש אומ' כי בדרך נבואה נכתבה ⁸³ זאת הפרשה, ויצחקי אמר בספרו, כי בימי יהושפט נכתבה זאת הפרשה, ופירש הדורות כרצונו. הכי קרא שמו יצחק כל השומע יצחק לו. כי אמר וכו' וחלילה חלילה שהדבר כמו שדבר על ימי יהושפט וספרו ראוי לישרף עכ"ל. וצריך אני להודיע דהיצחקי הנ"ל לאו קטיל קני באגמא, אלא היה ר' יצחק [דף קיג, ב] הנקרא בן יושע ספרדי, אשר הביאו הראב"ע בספר מאזנים בין בעלי הדקדוק ⁸⁴. וכן כתב הרב ר' יוסף הנ"ל ריש ביאורו אל הקדמת הראב"ע ⁸⁵.

79 כלומר : ראב"ע.

80 משלי כה, א.

81 ע"י צפנת פענח א, עמ' 91—92.

82 בראשית לו, לא.

83 ב"פירוש התורה", קושטא רע"ד : נ ת נ ב א.

84 ע"י ספר מאזני לשון הקדש, ויניציאה ש"ו, דף קצו, ב : ורבי יצחק הנקרא בן

יושע ספרדי ממדינת טוליסולה עשה ספר הצירופים.

85 ע"י צפנת פענח א, עמ' 10.

ובספר צחות דף קצב⁸⁶ כתוב וז"ל: השמר לך ושמור נפשך מאד שלא תאמין בדברי המדקדק שהביא בספרו יותר ממאה מלות ואמר כי כולם צריכים חלוף. חלילה [חלילה], כי זה אינו נכון בדברי חול⁸⁷ ואף כי בדברי אלדים חיים וספרו ראוי לישך. ואני הנח אפרש לך קצת הקשים וכו' והגבלת את העם⁸⁸, הגבל את החר⁸⁹ אמר כי היה ראוי להיותו העם ולא אמר כלום. עכ"ל שם. ובפירושו בפסוק "והגבלת" כתב וז"ל: "והארכתי כל כך בעבור שאמר המשוגע שהפך בספרו דברי אלדים חיים אמר, כי רצה משה לומר, הגבל את העם" ויצא מפיו החר במקום העם⁹⁰. ובתחלת פי' דניאל כתב: "ומפרש גדול היה בספרד ותוא פירש ספרים בדקדוק ופירש וכו', הגבל את החר' שהוא העם וככה מלות רבות" וכו'. ואף שם סוף דבריו: "והאומר כוז' מהמשוגעים הוא נחשב וכבר פירשתיים כולם. וטוב לו שיאמר לא ידעתי ולא יהפוך דברי אלדים חיים" עכ"ל. הרי שקרה(ו) בשם משוגע ומהפך דברי אלדים חיים וספרו ראוי לישך מי שחטיל מום או הוסיף בדברי תורתנו הקדושה ואם כן איך יתכן, שיאמר הוא שאחד מן הנביאים שהיו אחרי משה הוסיפו על דבריו? נוסף עוד, כי כשרצה לומר מה שכתב יהושע בתורתנו הקדושה שפתיו ברור מללו, שכן בפ' ויעל משה⁹¹ כתב וז"ל: "לפי דעתי, כי מזה הפסוק כתב יהושע⁹², כי אחר שעלה משה לא כתב" וכו'.

נוסף עוד, כי מכותלי דעותיו נכר כמה חביבים עליו כל מלי דאורייתא בצלמם כדמותם, שהרי אף שבמדרש תנחומא מצינו כל תקוני סופרים⁹³ ושם כתוב שכנסת הגדולה תקנו אותם על כל זה הראב"ע להרחיק מתורתנו הקדושה תוספת או מגרעת אזור כגבר חלציו לפרש הענין באופן שאין צורך להם, כי כן אמר בסוף ס' הצחות⁹⁴ וז"ל: "גם בדברי יחיד שיש לנו במקרא מלות הם תקון סופרים (הוא זה)⁹⁵ ואמרו, כי כן כתבו הנביאים (עיי' בספר הערוך, ערך

86 ספר צחות בדקדוק, ויניציאה ש"ו, דף קצב, א.

87 בכתב היד בטעות: בדברי חול.

88 שמות יט, יב.

89 שם יט, כג.

90 ע"י גם בפירושו הקצר לשמות (מהר"י ל' מלישער, עמ' 128): "והארכתי כל כל בעבור שאמר המהביל [הוא ר' יצחק בן יוש' הספרדי וע"י ספר הרקמה, מהר"י וילנסקי, ברלין תרפ"ט, עמ' שז—שלג], שהתחלף מלה במלה, כי תחת החר העם", ע"י גם שם עמ' 162: "ובאלה עמודי התורה נתלה המהביל להחליף מלה במלה ואמר כי החר תחת העם", ע"י על כד: ווד כהנא, דברים ככתבם — הגורן, ספר רביעי (תרס"ג), עמ' 65—70. D. Herzog, Die Wortvertauschungen im Kitāb al-Luma des Abulwalid Merwān Ibn Ganāh und in den Schriften Abraham Ibn Esra's — Monatschrift fuer Geschichte und Wissenschaft des Judentums 53 (1909), S. 709—719; 54 (1910) S. 82—102.

91 דברים לו, א. 92 ע"י גם בכא בתרא טו, א.

93 ע"י מדרש תנחומא, בשלה, סי' טז, וע"י מדרש בראשית רבא, מהר"י טהעאדאר, ברלין תרע"ב, עמ' 505, הערה 4.

94 דף קצד, א.

95 התיבית "הוא זה" נוספו בטעות והילכך הכנסתיו בסוגריים.

כבר⁹⁶, שכתב: „נוגע בבבב עינו“⁹⁷ בספרים הראשונים הוא כתוב „בבבב עינו“. עד כאן. וראיתי איך יפרשו המפרשים הענין הזה, אבל אין זה מעניינינו ואם כן למה נקראו תקון סופרים? והנה אזכיר קצתם“ וכו'. והשתדל בכל עוז ותעצומות לפרש אותם כמשמעם ושאין צורך לתקן סופרים וסיים ספרו שם וכתב: „ולא אומר כי אלו הפירושים הם אמת ואין בהם ספק רק שבעים פנים לתורה, כי ידוע ידעתי כי דעת הקטון שהיה בקדמונים רחבה מדעתנו“ עכ"ל. ואם כן איפה (1) לא יתכן, שאיש אשר אלה מחשבותיו על תורתנו הקדושה יאמר עליה שבאו אחרים והרחיבוה, באו אחרים והוסיפוה.

והנני מוסיף עוד ואומר, שהראב"ע עצמו אזיל לשטתה דגמרא דידן כתובות דף י, [ב] על ההיא דכתובת אלמנה. מדאמרינן התם: „ומי כתיב קרא לעתיד? אין, דכתיב⁹⁸: „ושם־הנהר השלישי חדקל הוא ההולך קדמת אשור“. ותני רב יוסף: אשור זו סליקא. ומי הוא? אלא דעתידה [דף קיד, א] — הכא נמי דעתידה“ וכו'. והם המה דברי רבינו, שכתב בפרשת ראה על „מול הגלגל“⁹⁹ וז"ל: „כמו וירדוף עד דף“¹⁰⁰ או דרך נבואה, או ב שמות, וכן בפ' כי תצא על פסוק „כי־יפול הנופל“¹⁰¹ אמר וז"ל: „ומלות רבות לאין מספר נקראו על שם סופן ולא נדע אם כן דרך הלשון, או הוא דברי נבואה כמו „וירדוף עד דף“ וכו' — דברים המוכיחים דסבירא ליה לרבינו דכתב קרא לעתיד ואם „מול הגלגל“ שנקרא כן בימי יהושע¹⁰² פירש בו שהוא דרך נבואה למה לא נאמר כאלה „והכנעני או בארץ“, שלא היה עוד בה בארץ בימי יהושע. וכשם שמלת „הגלגל“ נאמרה על דרך נבואה ככה מלות „והכנעני או בארץ“ נאמרו על דרך נבואה. הן כל אלה ידים מוכיחות לפי עניות דעתי, שאפשר כי רוח אחרת לתראב"ע במשמעות דבריו על „והכנעני או בארץ“, לתשלום ענין זה אומר, כי אלו לא מצאנו דברי הראב"ע על פסוק „והכנעני או בארץ“ מה שפירש עליו במקומו — היינו יוצאים ידי חובתינו לפרשם בה רבנו יהודה החסיד הביאו בעל „אמרי נועם“¹⁰³ ריש פרשת לך לך וז"ל: „פירש ראב"ע יש לו סוד. ורבינו יהודה החסיד פירש דבריו כשאומה אחת יש לה לעלות — מלאך שלה עולה עמה וכשיש לה לירד — מלאך שלה יורד“ ע"כ. וגם הרב רבינו בחיי בפירושו על התורה כתב כאלה על „והכנעני והפריזי או יושב בארץ“¹⁰⁴ דוקא ולא על פסוק ראשון דוהכנעני או בארץ¹⁰⁵. והרב בעל „יפה תואר“¹⁰⁶ בראשית פ' לט, סימן כב, על „והכנעני או בארץ“ כתב וז"ל: „וקרוב למה שאמר הראב"ע, יש לו סוד“ ופירשו המפרשים דבריו, שכבר נפל שרו ומולו בימי משה ולכן אמר „והכנעני או בארץ“

96 ערוך השלם, חלק רביעי, עמ' קסא.

97 זכריה ב, יב. 98 בראשית ב, יד.

99 דברים יא, ל. 100 בראשית יד, יד.

101 דברים כב, ת. 102 עי' יהושע ה, ט.

103 אמרי נועם לר' יעקב דילישקאש, קראקא משי"ה, דף ג, א.

104 בראשית יג, ז.

105 עי' רבינו בחיי, בראשית יב, ו: ועוד יתכן לומר מסני שלא אמר יושב בארץ

כשם שהזכיר למטה בסמוך והכנעני והפריזי או יושב בארץ כי אין הכונה על אומה היושבת רק על הכח הממונה עליה. ויאמר הכנעני על הכח של מעלה שנקרא כנעני על שם האומה.

106 ר' שמואל יפה אשכנזי, יפה תאר, ויניציאה שני"ז, דף רמא, א.

כנגד שרו, שאז היה קיים ועכשיו נפל, אבל כיון שמצאנו דברי הראב"ע ריש פ' דברים¹⁰⁷, שכתב שם כידוע וז"ל: "ואם תבין סוד השנים עשר¹⁰⁸ גם, ויכתוב משה¹⁰⁹, והכנעני או בארץ, בהר ה' יראה¹¹⁰ גם, הנה ערשו ערש ברזל¹¹¹ תכיר האמת", דכולהו בחדא מחתא מחתינהו, דכי היכי דבשנים עשר, היינו מן, ויעל משה עד סוף התורה, פשיטא שכונתו לומר שהם דברי יהושע כאשר שפתיו ברור מללו שם וז"ל: "כי מזה הפסוק כתב יהושע" וכו' ואם כן אף האחרים כתבם יהושע. הגדולים בקידה על אפים ובהשתחוויה על ברכים, אשאלה מהם מענה לשונם הקדש — מה הועילו על האחרים בתקנתם ובפירושם "והכנעני או בארץ" שעל מלאך ידבר: שתו בשמים פיהם¹¹² וילכו בלא כח לפני כל שוביהם¹¹³. אברא דדברי הראב"ע אלה דפ' דברים קשים אצלי להולמן. חדא — מה סדר הציב לו רבינו בהביאו אלה החמשה פסוקים, דהא לא הביא מרישא לסיפא דאורייתא ואף גם לא מסיפא לרישא? ועוד: מאי "ויכתוב משה" הוה שהביא — אם ההוא דפרשת משפטים¹¹⁴ כאשר דעתי נוטה או ההוא דוילך? ועוד: מאי האי דקרא ד"והנה ערשו ערש ברזל" דאמר? סיפיה דקרא הוה ליה לאתווי? דהלא היא ברבת בני עמוך, אשר עליו אנו דנים, דומיא דחביריו. ועל זה אחלה פני אדוני: יאר פניו אלי ויחונני¹¹⁵ ועל מי מנוחות ינהלני¹¹⁶ ומשפט חכמתו לי אני עבדו הענק יעניק. כי ידוע ידעתי, שיותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה ורבה [דף קיד, ב] הוא להניק¹¹⁷ וילכו יונקותיו ויראני מתורתו נפלאותיו ויהי כזית הודו, כי ידעתי כל בכל ידו וריח לו כלבנון¹¹⁸, יפנק מנוער¹¹⁹ עבדו ואחריתו יהיה מנון¹²⁰. בסדר אתה החילות להראות את-עבדך את-גדלך ואת-ידך החזקה¹²¹ תוסף דבר אלי עוד כדבר הזה¹²² אחד עשר יום לחדש מנחם שנת התק"ג פה פירינצי, אסיא דמגן דמגן שוייא¹²³.

107 דברים א, ב. 108 דברים לד, א—ב.

109 שם לא, כב, או שמא: שמות כד, ו, ע"י לחלן.

110 בראשית כב, יד. 111 דברים ג, יא.

112 תהלים עג, ט.

113 על פי איכה א, ו, וע"י דברי ר' משה אלמושיניני על "והכנעני או בארץ".

שנתפרסמו ב"סיני", כרך יט (תשי"ו), עמ' קנ (= נ, בך-מנחם, רבי משה אלמושיניני, עמ' 21).

לעצרי לא עלה בידי להשיג את הספר "והכנעני או בארץ" לר' משה קאצינעלנבוין, פראנקפורט

א"ם תרי"ז.

114 שמות כד, ו, ע"י למעלה, הערה 109.

115 על פי במדבר ו, כה.

116 על פי תהלים כג, ב.

117 ע"י פסחים קיב, א: יותר ממה שהעגל רוצה לינק, פרה רוצה להניק.

118 ע"י הושע יד, ז.

119 מנוער, בכתב היד: מנועם.

120 משלי כט, כא.

121 ואחתנן, דברים ג, כו.

122 שם שם, כו.

123 ע"י כבא קמא פה, א.

אגרת על אמונת חכמים

העתק אגרת שלושה מהר"ר גר די לאקוילא ולה"ה לר' אביעזר, שלא ידעם ספר אמונת חכמים

לאשר בתורה שכלו זורת, כה דודאי חשקו נתנו ריח, ומחבלי העולם
הוא בורת, לו רב שלום עד־בלי ירח.¹

ראה ראיתי במדרש אהובי יקירי אלופי ומיודעי כה"ר יוסף אירגאס²
קונטרס מכבודך ובו פרק ב' וג' דברים אשר הטחת נגד הראב"ע לאמר, שהוא קרא
לרז"ל רשעים דוברי כזבים, אשר לא עלה על לבו חלילה חלילה דברים אלו
לשומעם קל וחומר לאומרם מאיש כמון, שידעתי גם אני ידעתי, שאיש חיל
רב פעלים אתה לכן באתי להעירך כמוכיר ולא כמוזהיר ולהסיר המכשלה הזאת
מתחת ירך לחשוד בכשרים וחסידים עליון אשר בארץ המה והיה לך לדונו לזכות
כמו שדנת להרמב"ם, שגם הוא גדול וארי שבחבורה כנראה מחכמתו בספרו
ובפרט בדקדוק במספר צחות³ ו"מאזני הלשון"⁴ ואלו לא הכרנו את האיש ואת
שיחו די לנו במה שצוה הרמב"ם לבנו, שלא יטריד שכלו הוך אלא בתביריו ושהוא
היה כאברהם אבינו ברוח והפליג לדבר בשבחו כנראה באגרות.⁵

ועתה צריך אני להניח דעתך בספקות שנסתפקת עליו על שלא האמין
שאברהם אבינו ע"ה נצול מאור כשדים⁶ ושוכבד אי אפשר שתיתה בת קל
שנה כשילדה מרעה⁷ ואלו היה כן להיותם נסים עצומים היו כתובים בתורה

1 על פי שיר השירים ז, יד.

2 תהלים עב, ו.

3 ר' יוסף אירגאס (תמ"ה—ת"ץ) מחשובי המקובלים בדורו של רמח"ל, שימש תחילה
רב בסיסה ואחר כך בליחורנו, לישיבתו בסיסה וכליחורנו נהרו תלמידים מכל ערי איטליה.
ידוע ספרו "שומר אמונים" (אמשטרדם תצ"ו), כן ידועים תשובותיו בהלכה "דברי יוסף" (ליחורנו
תק"ב) וספרו "מנחת יוסף" שנדפס יחד עם הקונטרס "פרי מגדים" על זוהר רות (ליחורנו תקפ"ז).
ר' יוסף אירגאס יצא בחקירות נמרצות נגד נחמיה חיון והגלחים אליו וכתב נגדו "תוכחת
מגולה והצד נחש", לונדריש עת"ה. ע"י עליו : גירונדיניס, תולדות גדולי ישראל — זכר
צדיקים לברכה, טריאסטי 1858, עמ' 146 : שומר אמונים עם מבוא פתחים לרבי יוסף אירגאס
בצורתו מבוא מאת ד"ר ש"א הורודצקי, הוצאת ב. כהן, ברלין [תרפ"ח] ; ד"ר שמעון גינצבורג, ר'
משה חיים לוצאטו ובגידורו, ספר שני, חל אביב תרצ"ז, עמ' חסג ; ד"ר שמעון ברנשטיין, משירי
ישראל באיטליה, ירושלים תרצ"ט, עמ' קסג.

4 כלומר : הראב"ע. 5 ספר צחות בדקדוק, ויניציאה ש"ו.

6 מאזני לשון הקדש, ויניציאה ש"ו.

7 ע"י קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו, לפסיא תרי"ט, חלק שני, עמ' 39. ע"י גם

למעלה בהקדמת ספר בית העזר, הערה 13.

8 ע"י אמונת חכמים, מנטובה ת"ץ, דף ו, ב, פרק שלישי : "הנה אבותינו ספרו
לנו [בראשית רבא מ' לח, יג ; זוהר, בראשית, דף עו, ב ; מדרש תגדול, בראשית, פהר
ד"ר מרדכי מרגליות, ירושלים תש"ו, עמ' רנב, כאן הובאו כל המקורות של אגדה זו] הגם
הגדול שעשה המקום ב"ה לאנצ"ה, שהצילו מכבשן האש ועתה בא אחד מן האנשים הללו
ולא הבין הטעם למה לא נכתב בתורה". ע"י רמב"ן על בראשית יא, כח.

9 ע"י אמונת חכמים, שם : "עוד העירו לנו רבותינו [בבא בתרא קכ, א ; שם קכג, ב ;

ודברים אחרים שם, שבספקות אלו כבר נתחבטו הראשונים הרמב"ן ודעמה וקמחה טחינת קא טחנת — אחוה דעי אף אני בתרתם:

כתב הרמב"ם בהלכות ממרים, שאין לחלוק על בית דין הגדול בשום אחד משלושה ראשים, שהם הקבלה מסיני ומה שלמדוהו במדות התורה והסייגות אשר עשו לה ובמדרשים הוא ז"ל כתב במורה חלק ג, פרק ד: אל תרחיק היותי זוכר דברי יונתן בן עוזיאל ופירושי פרוש זולתו, כי תמצא הרבה מן החכמים חלקים על פירושו בקצת מלות ועניינים רבים מדברי נביאים, ובחלק ב, פרק ל כתב: דברי ר' יהודה בר סימון, מלבד שהיה סדר זמנים קודם לכן, ור' אבהו, מלמד שהיה בונה עולמות ומחריבן¹⁰, גם בחלק ג, פרק מג נחלקו בני אדם בדרשות לב' חלקים: האחד ידמה שהם ביאור ענין הפסוק ונלחם ומתגבר לאמת הדרשות ולשמרם ושמרם כמשפטם כמשפט הדינים המקובלים, והשני מבזה אותם ויחסבם לצחוק, אחר שהוא מבואר נגלה שאין זה ענין הכתוב, ולא הבינה אחת מב' הכתות, שהם על [דף קטו, א] צד מליצת השיר, אשר התפרסם דרכה בזמן תנא וכמדרשם¹¹ על פסוק, ויתד תהיה לך על אזניך¹², שאינו אלא על דרך מליצה, להזהיר על הדבור המגונה ואפילו לשמוע, עד כאן, וגם אבותינו הגאונים רב שרירא ורב האי בנו, הביאם בעל המגורה בהקדמתו¹³ וזה, כי רב שרירא כתב במגלת סדרים¹⁴: והני מילי דנפקי מקראי ומקרו מדרש ואגדה אמדנא גינהו וכו', ורב האי בנו כאשר נשאל לו: מה בין מדרש ואגדה הנכתבים בגמרא והכתובים חוצה לה? השיב, כי הנקבע בגמרא מחזור ממה שלא נקבע בה¹⁵, הלא תראה לשון ריאז¹⁶ מסכת עבודה זרה, פרק א, והביאו בעל "שלטי הגיבורים", שחלק המדרשים לג' חלקים: האחד דרך גוזמא ודברי הבאי, כדברי רבה בר בר תנה¹⁷, והדרך הב' מעשה ניסים כסיפורי ר' בגא¹⁸, והדרך הג' לדרוש המקרא בכל ענין שיכולין וסמכו על מה שכתוב¹⁹: "הלא כה דברי כאש", ויש מהם

חלפה יב, א] שיוכר בת ק"ל שנה היתה כשהולידה מרעיה ועתה בא לאחד מאלו צער גדול ואמר, שכל זה אינו אמת וברה שקרים מלכו כדי לבאר, כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש²⁰ [בראשית מו, טו], והשווה לכך ראב"ע לבראשית מו, כג: "שמצאנו כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש" והם שלשים ושתים, וברש"י כי יוכד נולדה בין החופות גם זה תמה, למה לא הזכיר הכתיב הפלא שנעשה עמה שהולידה משה והיא בת ק"ל שנה... ולא די לנו זה הצער עד שעשו סייסנים סיוסים ביום שמחת תורה:

יִכְבֵּד אֱמִי אֶתְרִי הַתַּנְחֻמִּי

וזיא בת ר"נ שנה, ע"י: L. Dukes, Literaturblatt des Orients, IV (1843), S. 716—717; אוצר השירה והפיוט ג, עמ' 325, סי' 371, מ, זולאי, רשומות ה (תרפ"ז), עמ' 444; איגרת חיים בראדי, ב. ספר המסעות — מסעי בארץ לוב, מאת נחום סלושץ, חלק שני, תל-אביב תש"ג, עמ' 119.

10 ע"י בראשית רבא ג, 11 כתובות טו, 12 דברים כג, יד. 13 ר' יצחק אבהו, מנורת המאור, ליוורנו תר"ז, דף ה, ב, 14 שם: במגלת סתריו, 15 ע"י: ד"ר ב. מ. לוי, אוצר הגאונים, כך ראשון, חיפה תרפ"ח, לו, עמ' 91; מאור עינים, אמרי בינה, פרק טו, עמ' 197—198.

16 ריאז = ר' ישעיה אחרון ז"ל מטרנאני, ע"י: שם הגדולים לחידא, חלק שני, ערך "שלטי הגיבורים" אשר סביב הריף" (חילנא תרי"ג, עמ' 142), וע"י מאור עינים לר"ע מן האדומים, אמרי בינה, פרק טו (עמ' 192—193).

16 כבא בחרא עג—ע"י, 17 שם נח, א, 18 ירמיה כג, כט.

שקרובים לפשט ויש מהם שיש בם רמז מעט כאומרם¹⁹: "יעקב אבינו לא מת". והקשה לו: וכי בחנם הספידוהו? והשיב: מקרא אני דורש. כלומר: גם אני יודע שמת, אלא אני מכין לדרוש את המקרא בכל ענין שראוי להדרש. עין שם. והחבר בסוף מאמר ג²⁰ כתב וז"ל: "ואני מודה, מלך כוזר, שבגמרא יש דברים שאיני יכול להטעימך בהם טעמים מספיקים ולא להביאם בקשר ענין וכו'. וסברת הראב"ע היא מה שכתב בהקדמתו²¹ בביאור וז"ל:

ובצבור סדרש דרך טעם לא קנה / כי ע פנים לחורח

לא שהוא אומר שרז"ל דוברי שקרים וכו'. חלילה לאותו צדיק, שיעלה בדעתו ככה. והעך שכמה פעמים אמר בפירוש: וקדמונינו אמרו אמת, והקבלה אמת, ולשונות אחרות. ובס' יתרו²² כתב: וכאשר הפשנו בדברי רז"ל²³ מה אמרו על ככה, מצאנו [שאמרו] זכור ושמור בדבור אחד נאמרו. וזה הדבר קשה מכל הקושיות שהיו לנו כאשר אפרש. וחלילה חלילה שאומר שלא דברו נכונה, כי דעתנו נקלה כנגד דעתם, רק אנשי דורנו יחשבו שהדברים כפשטן²⁴ ואינו כן כאשר אפרש. עד כאן. דברים נאים למי שאמרם לכן אין להפלא אם אמר, שיוכבד לא היתה בת קל שנים כשילדה מרעה וכן אברהם לא נצול מאור כשדים, לפי שנאמרו על דרך דרש. וגם התוספות פרק קמא דכתובות, דף ד, [ב] כתבו: ולפי הקונטרס קשיא: וכי דרך לעשות כסוי [ארון] מבעלי חיים? ויש לומר דאין על גב דאין דרך לעשות כסוי [ארון] מבעלי חיים מכל מקום כמה דברים אשכחן דלא שכיח ומיירי בהו הגמרא לדרוש ולקבל שכן, כדאמרן בס' בהמה המקשה²⁵. עד כאן.

עוד אגרת הרד"ק להרב אלפכאר²⁶ ז"ל: "לא כדברי המורים, דורשי האגדות, כמשפט החוקים והעדות, להיותם עם השכל אחוזות ולחכמה גרמוות. כאשר תורנו קדמוננו הגאונים, כמו רבנו שרירא ורבינו האי והרי"ף ושאר הגאונים, עמודי עולם מצוקי ארץ, ומפיהם אנו חיים ועל דבריהם אנו סומכין בדברי תאגדה ולא על זולתם". עד כאן. וכלל הוא אצל הראב"ע ז"ל, שהשכל והדעת שני מאורות, כמו שכתב בהקדמתו²⁷:

19 תענית ה, ב.

20 ספר הכוזרי, מאמר ג, עג.

21 הדרך החמישית. מקור הביטוי "ע פנים לתורת" הוא כנראה בשבת פה, ב: אפר ר' יוחנן: "פאי דכתיב, ה' יתן אומר המבשרות צבא רבי" (תהלים סח, יב)? כל דיבור ודיבור שיצא מפי הגבורה נחלק לשבעים לשונות. תנא דבי ר' ישמעאל: וכפטיש יפוצץ סלע (ירמיה כג, כט). מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות אף כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא נחלק לשבעים לשונות. עי' גם סנהדרין לה, א. ראב"ע השתמש בביטוי זה גם בשם "יתרי", פראנקפורט תר"ג, עמ' יג (סי לח). בסוף "ספר צחות בדקדוק" שלו וכן בהקדמתו השנייה למירושו על התורה, בסוף הדרך הרביעית (כהנא, ר' אברהם אבן עזרא ב, עמ' 83). עי' גם רמב"ן בראשית ה, א; י"ל מיוס, קנאת האמת, חיען 1828, עמ' 96.

22 שמות כ, א. עי' ראש השנה כז, א; וירושלמי נדרים ג, תלכת ב.

23 חולין ע, א. עי' ראש השנה כז, א; וירושלמי נדרים ג, תלכת ב.

24 לפנינו: כי דבריהם כמשמעם. עי' דוד אשטענואסער, אגרות המורה, סיורא תר"ו, עמ' 11. 25 בכתב חיד: אל בכאר. עי' דוד אשטענואסער, אגרות המורה, סיורא תר"ו, עמ' 11. 27 הדרך השלישית.

ואם תצעת לא תסבול תדבר
 או יסחית אשר תרגשות יתקרב²⁸
 וְנִבְקַשׁ לוֹ סוֹד,
 כִּי שְׁקוֹל תַּצַּעַת הוּא תִּסּוֹד,
 כִּי לֹא יִתְּנָה תַּתְּוֶנָּה לְפִי שְׁמִין לוֹ צַעַת וכו'.

אוצר החכמה

וכתב במרשת יתרו, הביאו המקור חיים יי ז"ל: "וכל המפרש פסוק ויסמוך על סלא שאינו כתוב בתורה [דף קטו, ב] ולא בדברי קבלה אין פירושו אמת וגם אם מצאנו [בתלמוד] דברים והם דברי יחיד לא נלמוד מהם ולא נכחישם וכו'". חרמב"ם ז"ל כתב לחכמי מרסיליא ז"ל²⁹: "ואני יודע שאפשר שתחפשו ותמצאו דברי יחידים מחכמי האמת רבותינו ע"ה בתלמוד ומשנה ומדרשות, שדבריהם מראים שבעת מולדתו של אדם גרמו הכוכבים כך וכך — אל יקשה זה בעיניכם, שאין דרך שנניח הלכה למעשה ונהדר אפירכי ואשווי, וכן אין ראוי לאדם להניח דברים של טעם³⁰ שכבר נתאמתו תראיות בהם וינעור בפיו מהם ויתלה בדברי יחיד מן החכמים ע"ה, שאפשר שנתעלם ממנו דבר באותה שעה, או שיש באותם הדברים רמז או אמרם לפי שעה, או מעשה שהיה וכו'". ואם הלכה רתפת זה בידך — מה לך עם הראב"ע? פוק חזי תחכם דון יצחק בפי לשמואל³¹, ששמואל האריך ימים על ימים, ובפרק קמא דתענית יי ופ' בתרא דמועד קטן יי ובירושלמי דבכורים, פרק התרומה³², וסדר עולם, פרק יב³³, ותנחומא פ' כי תשא³⁴, כי שמואל מת בן ג"ב שנה, ותירצו הכתובים, כי

28 ר' יעקב רייסמאן תיקן כאן: או יכחיש אשר בהרגשות יתבר, עי' בית תלמוד, שנה ב (תרפ"ב), עמ' 49, ומוסיף: יתבר — מלשון תתבר (שמואל"ב כב, כז), ורצונו לומר: או יכחיש דבר שהוא פבור על פי ההרגשות והחשים, דוד רוזין (Reime u. Gedichte I, S. 43) גרס: או יסחית אשר בהרגשות יתבר, עי' גם: דוד כהנא, ר' אברהם אבן עזרא, ב, עמ' 68, לדעתי כל החיקונים מיותרים, השווה: ספר העבור, מהר" שוח"ה, ליק 1874, דף י, א: אם מצאת ספרים מכחישים ההרגשות ואף כי שקול הדעת אל תאמן בהם, ואם ידעת שחברום חכמים יש להם סוד או על דרך משל... ואם מצאנו גאונים שפרשו ואמרו מה שאין הדעת סובלתו או יכחיש דבר יודע באחר מהשנים דרכים, שהאחד ההרגשות והשני שקול הדעת לא נאמין בו ונבקש לו...

29 מקור חיים, מנטובה שייס, דף מג, ב ומקור הדברים בפירוש הקצר לשמות (מהר" שייסער), עמ' 130. ועי' גם בפירוש הרגיל לשמות ב, כב: "וכלל אומר לך: כל ספר שלא כתבוהו נביאים או חכמים מפי הקבלה אין לסמוך עליו ואף כי יש לו דברים שמכחישים הדרך נכונה". זהו גוסס קושטא רע"ד ובדפוסים הרגילים: "יש בו דברים שמכחישים הדעת הנכונה". עי' גם בפירושו לשמות כ, א.

30 קובץ תשובות חרמב"ם, חלק שני, דף כו, ב: ואב יעבך, תולדות ישראל, חלק יב, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 209. 31 שם: דעת.

32 שמואל"ה, א. עי': דן יצחק אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים, ליסטיאה תמ"ו, דף צ, ב.

33 דף ה, ב. 34 דף כז, א. 35 פרק ב, הלכה א.

36 עי': נאכואיר, סדר החכמים וקורות הימים, ב, עמ' 45.

37 ס"י ב כל בקיאות זו מקורה במאיר עינים לר' עזריה מן האדומים, אמרי בינה, פרק יד (חילנא תרכ"ג, דף צד).

„זקן שמואל“³⁷, „ואני זקנתי ושבתי“³⁸, שקפצה עליו זקנה. והוא כתב: „אל תתמה [בנסותי] מדברי סדר עולם, כי כבר התאמץ רדיק בהכחיש מה שאמרו בזמן פלגש בגבעה. והרלבג ז"ל בדברים אחרים“. וגם בשנות שאל אשר לדברי סדר עולם היו שתיים³⁹ הוא ז"ל כתב⁴⁰: „יו או כ. וגם בשנות בית ראשון כתב בהקדמת לס' מלכים, שהיו תל⁴¹ 30, כמו שכתב הראב"ד בס' הקבלה⁴², ולדעת הרב הקמחי תכט וחצי⁴³. והגם שקמחו כולו סולת הוא כתב בפירושו לדברי הימים א ב במסוק כלב בן חצרון⁴⁴, כי הן מששט הכתובים הן מדרך הסברה לא יתכנו דבריהם לומר, שהראשונים היו מולידים בני ח שנה⁴⁵ ומה לי עוד אחד. שרשי ז"ל כתב בס' וארא⁴⁶: „לכך אני אומר יתישב המקרא על פשוטו והדרשת' חרש, שנאמר⁴⁷: חלא כה דברי כאש“. וגבי הרמב"ן בעצמו כתב בפרשת נח⁴⁸ וז"ל: „כתב רש"י מכאן [אתה למד] שהיתה התבה משוקעת במים יא אמת, כפי החשבון הכתוב בפירושו, והוא כן בב"ר⁴⁹, אבל כיון שרש"י מדקדק במקומות אחרים מדרשיאגדות וטורה לבאר פשט המקרא הרשה אותנו לעשות כן, כי ע פנים לתורה ומדרשים רבים חלוקים בדבר אחד. ואומר אני, שאין תחשבו [הח] שאמרו נאות בלשון הכתוב⁵⁰, עד כאן. ורבים על רבים כאלה תמצאם סרים מאחריהם. האם נאמר, שאנשים השלמים האלה כלם יאמרו, שרד"ל דברי שקרים? חס ליה לזרעא דאבא לתאמין בזה, אלא נאמר, שהם תאמינו, שאמרו אותם על דרך דרוש וקבל שכר⁵¹ או שאמרו אותם על איזה צורה כמו שכתב הרב המורה בחלק

37 שמואל א ה, א.

38 שם יב, ב. וע"י תענית ה, ב. והוא כתב וכו', ע"י אברבנאל לשמואל א ה, א (דף זא, א).

39 ע"י סדר החכמים וקורות הימים ב, עמ' 44. — שמואל א יג, א.

39- ע"י אברבנאל על שמואל א יג, א (דף קג, ד).

39- ע"י מאור עינים, ימי עולם, סרק לה (עמ' 20).

40 בספר הקבלה שלפנינו (סדר החכמים וקורות הימים, א, עמ' 49): „נבנה בית ראשון

בשנת ב אלפים תתקכ"ט ועמד ת כ ז שנה וחרב אחר שהיתה [בו] מלחמה ו שנים. וע"י מאור

עינים, ימי עולם, סרק לה, עמ' 19, שכתב: נבנה הבית ועמד תכו שנים וחרב אחר שהיתה בו

מלחמה שבע שנים, ודאי הוא שראוי לומר שלוש... והן הן המשלימות לסך רחל"י. ומקודם (סדר

החכמים וקורות הימים, עמ' 48): נבנה הבית בשנת ב אלפים תתקכ"ט יעד חרבן הבית תלג

שנה". וע"י במאור עינים שם, שתיקן גם כאן ואמר: „ועל כן תמצא לו שם — בספר הקבלה —

תלג בחלוף תל"י. וע"י אברהם אריה עקביא, סורי ומנים לפי המסורת, תל"אביב תש"ג, עמ' 287.

41 ע"י רדיק למלכיה יד, כב—כג: „ואם תמנה עד שחרב הבית מבל וכל ב"א שנה

לצדקיהו תמצא ארבע מאות [ועשרים] וחשע וששה חרשים, תיקנתי הנוסח של דברי רדיק

על"מי „מאור עינים“, שם, עמ' 19, שכתב: „ולכך יעתי ומצאתי פה סורה במדרש גדול בדורו

יצחק איש פאנו ובספרי עובד דון יהודה אברבנאל ארבעה פרושי קמחי כתובים באצבע סופרים

זה ישן וזה נושן אשר בכלם יושר דברי אמת: ארבע מאות ועשרים וחשע ומחצה“.

42 דברי הימים א ב, יח.

42 ע"י סנהדרין סט, ב; המירוש הקצר לראב"ע על שמות (כד, יד : מהר"ל מלישער,

עמ' 221—222) ובפירושו הרגל שם לא, ב. ע"י גם: מאור עינים, אמרי בינה, סרק יד, עמ' 187—

188; אמרי בינה, סרק יד, עמ' 209—214. 43 שמות ה, ט. 44 ירמיה כג, כט.

45 בראשית ה, א. וע"י מאור עינים, אמרי בינה, סרק יד, עמ' 189.

46 בבראשית רבא לג, ז (מחרי טהעאדאר, עמ' 313). ע"י גם סדר עולם, סרק ד

= סדר החכמים וקורות הימים ב, עמ' 32. 47 ע"י סיפה מד, א : סנהדרין נא, ב.

ב. פרק כט, ונאמר, שמדרש, שאברהם אבינו עליו השלום ניצול מאור כשדים הוא לחודיע חסידותו של אברהם אבינו ושיש לאדם למסור עצמו על יחוד ה' ואין מעצור לו להושיע. ושוכבד בת קל שנת ילדה משה רבינו עליו השלום לישרנו למצות פריה ורביה, שאפילו שאשתו זקנה אין להסרד ממנה על דרך שאמר קהלת⁴⁸: "בפקר זרע [את-] זרעך ולערב אל-תנח ירך" ולהגיד לנו, שאפילו היינו טבועים בים תגלות — תגאולה תבא אפילו בדרך נמנע, כמו שבאת גאולת מצרים מנולד מאשה בת קל שנתה, או שהתורה נדרשת לע' פנים, כמו שהעיד הוא בעצמו⁴⁹.

ואין [דף קיו, א] מקום למה שהקשית עליו⁵⁰, שבמלכים לא נכתב חטא יואש ולא תשובת מנשה ולא מלחמת הכושים בימי אסא, לפי שכולם אם לא נכתבו בפירוש — הפסוק תולמם. לפי שביואש כתיב⁵¹: "ויעש יואש הישר בעיני ה' כלי-ימיו אשר הוריתו יהוידע הכהן". שפיר איכא למידק: תא ימים שלא תורתו לא עשת הישר. כמו שכתבו רש"י, רד"ק ורלב"ג. ועוד עליית חזאל מלך ארם עליו ותוא לקח. הקדשים אשר הקדישו אבותיו ואוצרות בית-ה' ובית המלך וישלחם אליו. ולא תתפלל אל אלדיו ולא דרש אל הנביאים כמלכי חסד אבותיו. וקשירת עבדיו נגדו בידוע שחטא⁵².

ותשובת מנשה כבר ידעת מחלוקת תנא קמא ור' יהודה בגמרא⁵³ ואמר רבי יוחנן ושניהם מקרא אחד דרשו, שנאמר⁵⁴: "ונתתם לזעוה לרעה לכל ממלכות הארץ בגלל מנשה בן חזקיהו. מר סבר בגלל מנשה שעשה תשובה ואיננו לא עבד ומר סבר בגלל מנשה דלא עבד תשובה. משמע אפילו למען דאמר שעשה תשובה⁵⁵, הרי הוא כתוב בירמיה.

ומלחמת הכושים עם אסא⁵⁶ כתוב: "וגבורתו אשר עשת"⁵⁷ ולא מצינו לו תגבורה אלא בדברי-הימים, במלחמת הכושים, וכן פירש רד"ק⁵⁸. אף על פי שלא ראי זה פראי זה: הכא פסוקא ודברי תורה מדברי קבלה ילפינן ותתם דרשא. התם כמאמר, החכם הם נסים והכא מעשים וספורים. ועל מה שכתבת בבעלת אוב⁵⁹ לדעת רבי שמואל בן חפני תכתוב ז"ל⁶⁰ —

48 שהלך יא, ו. 49 בהקדמתו לתורה, הדרך החמישית.

50 אמונת חכמים, פרק שלישי. 51 מלכים יב, ג.

52 ע"י מלכים יב, יח—כב. 53 ע"י סנהדרין קב, ב. 54 ירמיה כד, ט.

55 ע"י עוד על מנשה בן-חזקיהו: ירושלמי, סנהדרין פרק יז, הלכה ו (דפוס ויניציאה,

דף כת, ב) ו מדרש רבה, דברים, ב, כ; מדרש רבה, רות, ה, ו; פרקי רבי אליעזר, פרק מג;

אבות דרבי נתן, פרק לה, מהר"ש, שעכטער, עמ' 108; מסיקתא, מהר" באבער, ליק 1868,

עמ' קמב; מדרש אגוד בראשית, פרק ט, ילקוט שמעוני, מלכים, רמז רמו.

56 ע"י דברי הימים ב יד, ח—ה.

57 ע"י מלכים טו, כג; וכל גבורתו וכל אשר עשה.

58 ע"י רד"ק מלכים טו, כג; וכל גבורתו, במלחמות ובכושיים.

59 ע"י שמואלא כת, ו.

60 ע"י רד"ק לשמואלא כט, כה: "וראינו מחלוקת בין הגאונים בדבר תוה וכלם

נשתנו, כי מעשה האוב הבל ותוהו ודברי כוב והתול, אבל יש מהם אומרים, כי לא דבר

שמואל עם שאול וחס ושלום לא עלה שמואל מקברו ולא דבר, אבל האשה עשתה חפץ ברמאות,

כי מיד הכירה כי שאול הוא, אך להראות לו כי מצד החכמה הכירה ומצאה דבר זה אמרה:

דע, שאדם גדול הוא, שבקבלת הראב"ד כתוב, שהיה ראש ישיבה יי רשום בימי רבנו תאיי גאון ז"ל. ודעתו בזה קרוב לדעת הרמב"ם יי והרלב"ג יי ודעתם שהכל ותוהו הוא. וגם רד"ק אומר, שמדמה לו וכו' ולדעת הגאונים הקשה קושיות ע"ש נראה בבירור שגם הוא קראה בתחיית שמואל ויפרשו המדרש הזה באחד מן האופנים שכתבתי לעיל.

כן בדרש כתבו, שהאיש הזה ערירי יי וכו' ושיתויקין עשה תשובה יי. הוא אמר שהיעוד נתקיים ואם עשה תשובה האמת יורה דרכו לא בשביל זה כחש שלא עשה תשובה יי.

ודבור "ויצא אל המזבח זה מובח העולה" יי שמעתי שהרמ"ז יי כתב לישבו ואם אמת הדבר קרובים אליך ממני הגם שדעתי בזה, שהחכם הנזכר יי קשה לו מלת "ויצא" בהיות שהכהן בפנים ועל זה פירש: "זה מובח העולה". רצונו בזה, שאינו מוכרח לפרש זה מובח הזהב על מה שכתוב "לפני ה'", לפי שבמובח העולה גם כן כתוב "לפני ה'" כמה פעמים, ואם לא מהקבלה ואעידה לי על זה עדים נאמנים:

הא, שבהקדמתו כתב:

רק קתורות וקשקשים צדיקים יי

למה רמיתני ואתה שאולי, ודרך בעלת אוב, להביא בן-אדם שמדבר מתוך מתבואה בלשון נמוך וכאשר בא שאל לדרוש מאתה וראתה אותו נבהל וידעה, כי למחר יהיה יצא למלתה וכל ישראל היו בסחר גדול וידעה מה שעשה שאלו שהרג כהני ה', שמה במי המניד הדברים הנאמרים בפרשה, ומה שאמר, ויאמר שמואל אל-שאו' ? על מחשבת שאל, כי היה חושב, כי שמואל היה המדבר אליו, ומה שאמר, ולא עשית חרוך אסו בעמלקי? ידוע היה דבר זה, כי מאיתה שעה אמר לו שמואל: וימאסך מהיות מלך, ומה שאמר, לרעך לדוד? ידוע היה זה בכל ישראל כי דוד נמשח למלך, ומה שאמר, מחר אתה ובניך עמי? מדרך סברא אמר זה, והו' פי' רב שמואל בן תפני הגאון ז"ל, ואמר: אף על פי שמשמעות דברי החכמים ז"ל בגמרא [ע"י חגיגה ד, ב], כי אמת היה שהחיתה האשה את שמואל לא יקובלו הדברים במקום שיש מכחישים להם מן השכלי, וע"י החוקר, א (תרנ"א), עמ' 55; אוצר הגאונים, כרך רביעי, מס' חגיגה, ירושלים תרצ"א, עמ' 2-3, 47; גנזי שעכסער, א, גיאק תרפ"ח, עמ' 298-307; ש. אסף, מספרות הגאונים, ירושלים תרצ"ג, עמ' 158-159; תשובות רבנו אברהם בן תרמב"ם מהר" פריימן, ירושלים תרצ"ח, עמ' 37-38, סי' כז.

61 ע"י סדר החכמים וקורות הימים א, עמ' 67.

62 ע"י פירוש המשניות לרמב"ם, סנהדרין ז, ז; משנה תורה, הלכות עבודת כוכבים

י, א, וע"י שם ב"ח משנה.

63 בסירושו לשמואל-א כת, 64 ירמיה כב, ל, וע"י רד"ק שם.

65 ע"י סנהדרין לו, ב; מדרש רבה, ויקרא י, ה; ספיקתא דרב כהנא מהר"ר

כאבער, דף קסג, א; ילקוט שמעוני ירמיה, רמז שג-שג.

66 ע"י אמונת חכמים, פרק שלישי (דף ז, א); כמו שמפרש אחד מאותבי הפילוסופיאה

אחרי שהביא דברי רז"ל בעצם תשובת יבניה כתב והאמת יורה דרכו, מיהו "אחד מאותבי הפילוסופיאה" זה? קותב תאיגרת רצה לומר, שהמלים "והאמת יורה דרכו" אינן מכחישות דברי חכמינו, שיתויקין עשה תשובה.

67 ראב"ע על ויקרא טו, יח. 68 ר' משה זכות. 69 כלומר: הראב"ע.

69 בויסותאות שלפניו: יבמשפטים ובחוקים. ע"י למעלה, עמ' רעה.

אם קצאנו ב עקמים לקסוקים
 וסעם וקאוקדו קרבני טעמיים
 עסי קלם צדיקים
 ושלז על-אסתם קלי קסם קידים קנקים.

והעד חב' שלא כתב כאן: "ומה שאמרו רז"ל⁷⁰ דרך דרש או דברי יחיד" כמו בדברים אחרים, אלא ודאי הוא פירש הפסוק כפשוטו ודברי הקבלה אמת אצלו בלי ספק.⁷¹

וכן נוכל לומר בפסוק "לא-תקים לך מצבה אשר שגא"⁷² פירש⁷³ שהוא לעבודה זרה והעד, אשר שגא"⁷⁴. נראה שהוא סובר כמו שכתב הרב המורה⁷⁵, שלא תמצא חרון אף ושנאה וקנאה אלא בעבודה זרה, וכבר הרגיש רש"י ז"ל: "וזו שגא, כי חק היתה לכנענים" לכך חרב הגו' פירשה כפשוטו, אבל הקבלה במקומה עומדת בעדים דהעידו לעיל, וכתב הוא ז"ל בס' אמור⁷⁶: "יב ל ת כמו תבלול, וכללו של דבר: אנחנו נסמוך על הקבלה ולא נשען על דעתנו החסרה". עוד בפרשת וישב⁷⁷: בלע בן-בעור. [איננו בלעם]⁷⁸, גם בלעם אינו [בן] לבן תאמי⁷⁹. ויתכן שדרך הדרש בעבור היותו מנחש [כמותו], כי לא יפול מדברי רז"ל [דף קיו, ב] ארצה, גם בלעם ארמי היה⁸⁰ וזה בלע אדומי⁸¹. ועל מה שכתבת⁸², שאמר, שהתורה שלנו אינה כתובה — מעשה הוא לא אמר כן. ולשונו הוא בפסוק "והכנעני אז בארץ"⁸³ וז"ל: "יתכן שארץ כנען תפשה כנען מיד אחר ואם אינו כן יש לו סוד". וכן בתחלת אלה הדברים⁸⁴ אמר והוא סוד שנים עשר⁸⁵. צריך לדעת מה שכתב הוא בדבור הנופל בפרשת כי תצא⁸⁶: "חנופל נקרא על שם סופו, וכן, יומת המת"⁸⁷ וכן, בגדי ערומים תפשיט"⁸⁸, ויתרוצצו הבנים⁸⁹. ומלות רבות לאין מספר נקראו על שם סופן, ולא נדע אם כן דרך הלשון או אם הוא דרך גבואה, כמו "וירדוף עד דן"⁹⁰, עד נחל אשכול⁹¹.

70. פפרא, מהרי' חיים, דף פא, ב; ילקוט שמעוני, אחרי, רמז תקעו.

71. עיי' אמונת חכמים, פרק שני, דף ו, א.

72. דברים טז, כב. 73. ראב"ע.

74. כלומר: לא תקים לך מצבה שהוא שגא, מצבה לעבודה זרה, אבל אתה רשאי להקים מצבה לא לעבודה זרה.

75. מורה הנבוכים, חלק א, פרק לו (מהר" ד"ר יהודה אבן-שמואל, ירושלים תשי"ו, עמ' צ).

76. ויקרא כב, כב.

77. טעות ויש לתקן: וישלח, בראשית לו, לב. ועיי' מאור עינים, אמרי בינה, פרק יח, עמ' 217.

78. עיי' יונתן בן-עוזיאל שתירגם: ומלך באדום בלעם בר בעור.

79. עיי' סנהדרין קה, א: תנא, הוא בעור הוא כושן רשעים הוא לבן תאמי.

80. בלעם אמר: מן ארם ינחני בלק, במדבר כב, ז.

81. בראשית לו, לב: וימלך באדום בלע בן-בעור.

82. בעל אמונת חכמים.

83. בראשית יב, ו, עיי': שד"ל, מחקרי היהדות א, חרשה תרע"ג, עמ' 99, 196—197.

(= פרט המד, ז (תר"ג), עמ' 71—72; בית האוצר, לשכה ב, פרוצמישל תרמ"ח, עמ' 130).

84. דברים א, ב. 85. כלומר: יב המסוקים האחרונים בתורה.

86. דברים כב, ת. 87. שם יז, ו. 88. איוב כב, ו.

89. בראשית כה, כב. 90. שם יז, יד. 91. במדבר יג, כב.

וכו'. אם כן החכם קשה לו דברים שנכתבו בתורה והיו אחר כך על כן כתב
אפשר שנאמרו כמשפט הלשון או שנאמרו ברוח הקדש. כמו שכתב מ. ויעל משה
עד סוף הספר כתבם יהושע ברוח הקדש⁹². אם כן איפה (י) אין הוא בכלל. כי
דבר ה' בזה⁹³. לפי שאמר שנאמרו ברוח הקדש, אבל בכלל "דבריה' בזה"
הוא מי שאמר משה מדעתו. אפילו פסוק אחד, דאם לא כן חנה רבי יהודה דפליג
ארבי שמעון בשמנה פסוקים שאמר שיהושע כתבם גם הוא בכלל. כי דבריה'
בוה⁹⁴. דמה לי ת מה לי יב? והלא אמרו אפילו פסוק אחד? אלא ודאי כמו
שכתבתי.

עם כל זה לא אחשוך פי מהגיד לך מה ששמעתי מהרב השלם מ"ו חנניה
קוים בשם התחכמוני⁹⁵, שכן אחד לאותו צדיק יצא לדת הישמעאלים והוא שלח
ידו בספר. זה נוכל לומר בדברים הקשים הנמצאים בו, או נתלה החסרון בידיעתנו
ולכל האופנים אין לחשוב עליו מחשבת פסוק, שכבר הודיע לנו צדקתו ואמונתו
באמרו⁹⁶: ושומר תורה אשרהו. ונשתדל לפרש, שאין צורך לתקן סופרים, שבאמת
לכל הפירושי' הוא לנו דבר קשה. וכן מה שאמר בתחלת דניאל על מחבר גדול
שהיה בספרד וכו'. והפליג כמה פעמים לדבר על חסרון הקראין ושלמות חכמ[י]נו
כנראה⁹⁷ לכן סרו תלונותיך עליו ואל יחר לך מלי, כי אחי אני שלא לקנאה או
קנטור דברתי עד הנה אלא על כבוד החכם הנז' שאכלתי בשרא שמנה אפתוריה
וגם לכבודך, שלא יאמרו מפיך, שהראב"ע היה מגלה פנים בתורה רחמנא ליצלן
ואני בטוח בצדקתך וביושר לבבך, שתשים עיניך על דברי אלה ויהיו קטורה
באפך ואקרא לך לשלום ידיד אהוב ותורתך ירבה ויגדל, וישע יקרב לעם עני
ודל, עד כאן.

עוד נמצא כתוב גליון באגרת הנ"ל וז"ל :

ידוע כי העולם כולו כאיש אחד בכללו והנה מופת כמו שהאיש מחובר ראשו
וטופו והמופת שאם יכה אדם אצבע רגלו יחוש כל גופו ואם ראשו הלא כל גופו
מודעו, כן העולם השפל והעולם האמצעי והעולם העליון שהוא כסא הכבוד והוא
הנאמר עליו, "ופני לא יראו" לבד זה התבדל נמצא בשם יתעלה, שאינו נכלל
בגוף בשכל האדם ושהנכבד סובב הנבזה והאדם הפך ואם כן ג' עולמות נמצאות
במין האדם לבד והעולם כולו תחת רשות השם, אבל על ידי אמצעי כן הלב
אמצעי בגוף ואיך אמר הכתוב: "והכנעני אז" משמע כשגורה [דף קיו, א] לאברתם
לבא לירש בא ומצא את הכנעני והוא מושל את הארץ ונראה שלא היה אז ברשות
ה' ומפני זה הוקשה לזה החכם ופירש שיתכן שבא זה ותפסה בקרוב על כן אמר
אז ואם אינו כן יש לו סוד, רוצה לומר, שהוא בהפך כמו שפירשתי ועל כן
אין ראוי לדבר בו, כי דומה כדעת הכתו' שאמר: עזב ה' את הארץ⁹⁸. ועל כן
אמר: והמשכיל ידום, כי זה הפך תורתנו. עד כאן כתוב בגליון האגרת הנ"ל.

92 ע"י ראב"ע לדברים לד, א. 93 במדבר טו, לא.

94 ע"י בבא בתרא טו, א.

95 ע"י למעלה, עמ' רעה. 96 על פי משלי כט, יח. ע"י בפירושו הרגיל לשמות לג, כא.

96 ע"י על "אבן עזרא והקראים בהלכה" מאמרו של פנחס ר. חיים ב. מלילה, א (תשי"ד).

עמ' 35—53 ; ב (תשי"ו), 121—143 ; ג (תשי"ז), עמ' 188—203.

1 שמות לג, כג. 2 יחזקאל ח, יב ; ט, ט.